

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

130055

**KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME DİNAMİĞİNDE
ULUS DEVLET**

130055
TE YÜKSEK LİSANS TEZİ
DOKÜMAN TAYIN MERKEZİ

Evren HASPOLAT

Danışman
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN

2003

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Küreselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde Ulus Devlet” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/08.2003

Evren Haspolat

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün ..11.../08../2003 tarih ve ..16.sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin ...18.maddesine göre Kamu...Yönetimi Anabilim/ Anasanaat-Daht yüksek lisans öğrencisi Euren Haspolat.....' nin Kureselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde...ulus...Devlet...konulu tezi incelenmiş ve aday 1..8../08../2003 tarihinde, saat ..10.' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ...90. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ...başarılı.....olduğuna oy...birliği....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: HASPOLAT

Adı: Evren

Tezin Türkçe Adı: Küreselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde Ulus Devlet

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Nation State in The Light of Globalization and Localization

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül
Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler
Enstitüsü

Yıl: 2003

Diğer Kuruluşlar:

Tezin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili: Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: 185

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı: 182

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı. Zerrin Toprak

Soyadı. KARAMAN

Ünvanı:

Adı.

Soyadı

Türkçe Anahtar Kelimeler:

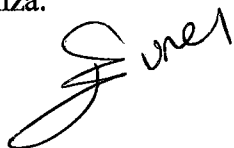
- 1- Ulus Devlet
- 2- Küreselleşme
- 3- Yerelleşme
- 4- Yönetişim
- 5- Devlet

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Nation - State
- 2- Globalization
- 3- Localization
- 4- Governance
- 5- State

Tarih: 11. 08. 2003

İmza:

ÖZET

1492'de Avrupalılar'ın Doğu'nun zenginliklerine ulaşma amacıyla başlattıkları girişimler yeni bir kıtanın keşfiyle sonuçlanmıştır. Amerika'nın keşfinin ardından Avrupa'ya akıtılan altın ve gümüş madenleri ile yeni besin ürünleri Avrupa'daki serveti arttırmış ve aynı zamanda yeni bir sınıfın oluşmasını sağlamıştır. İlk başlarda yeni kıtadan elde edilen ürünlerin ticaretini yapan bu yeni sınıf (burjuvazi) zaman içinde yeni icatları üretime uygulama yoluna gitmiştir. Kısa zaman sonra ticaret burjuvazisi sanayi burjuvazisine dönüşmüş ve gücünü arttırmıştır. Ekonomik gücü ele geçiren burjuvazi, ürettiği ürünlerin satışı sırasında yaşadığı her bir feodal birime farklı bir gümrük vergisi ödeme sorununu monarkları destekleyerek aşmıştır. Monarklara verdiği destek ile mutlak monarşilerin kuruluşunda etkili olan burjuvazi, mutlak monarşilerle birlikte daha homojen bir pazara kavuşmuştur. Bir süre sonra iktidara doğrudan talip olan bu sınıf devrimle iktidarı ele geçirmiştir.

Fransız Devrimi ile iktidarı ele geçiren ve ortak alışveriş yasalarını saptayan burjuvazi, ortak hukukun geçerli olduğu sınırlar içinde ulusun ve ulus devletin biçimlenmesinde de birincil aktör olmuştur. Fransız Devrimi'nin ardından Avrupa'da yayılan ulus devlet modeli 1950'den sonra da Üçüncü Dünya'da yaygın devlet modeli haline gelmiştir. Batı'da 2. Dünya Savaşı ardından refah devleti ve üçüncü dünyada ise ulusal kalkınmacılık ile güçlenen ulus devlet 1970'lerle birlikte Fordizm'in Batı'da girdiği krize bağlı olarak sorgulanmaya başlamıştır. Serbestleşme, özelleştirme, kuralsızlaştırmaya bağlı olarak ilerletilen küreselleşme süreci temelde ekonomiktir ve Fordizm'in 1970'lerle birlikte girdiği krizi çözmeye yöneliktir. Bu nedenle sorun ulus devletin sorgulanmasından çok Fordizm'in krizini çözmek amacıyla Üçüncü Dünya pazarlarını hedef pazar seçmesinden ötürü Üçüncü Dünya'nın kalkınmacı devlet modelinin sorgulanmasıdır. Bu bağlamda yerelleşme ile birlikte yürütülen küreselleşmenin sorguladığı devlet modeli genel olarak ulus devlet değil, Üçüncü Dünya'nın kalkınmacı ulus devlet modelleridir.

ABSTRACT

The efforts of the Europeans in order to reach the wealth of the East is resulted in the discovery of a new continent. After the discovery of America, thanks to the gold and silver mines that transferred to Europe and the new food products increased the wealth in Europe and at the same time enabled the establishment of a new class. In the early times, this new class that trades the products which gained from the new continent, in the course of time applied the new inventions to the production. After a while, trade bourgeoisie evolved into industry bourgeoisie and increased its influence. Bourgeoisie that captures the economic power, solved the issue of payment of different tariffs to every feudal unit in the course of the sale of products by supporting the monarchs. Bourgeoisie that was influential in the establishment of the absolute monarchies by its support to the monarchs, reached a more homogenous market. After a while, this class rose to the power.

Bourgeoisie that took the power and ascertained common trade rules after the French revolution was the first actor within the borders of the common law in considering the formulation of state and nation state. The nation state model that spread into the Europe after the French revolution became the widespread state model in the Third World after 1950. The nation state that increased its power in West after the Second World War as welfare state and national progress strategies of Third World were interrogated related to the crisis of Fordism in the West in 1970s. Globalisation process that progressed related to liberalisation, privatisation and deregulation is primarily economical and aimed at solution of the crisis of Fordism in 1970s. Since, the issue is the interrogation of the national progress model of Third World rather than the interrogation of nation state. In this connection, the state model that is interrogated by globalisation that is carried out with localisation is generally not the nation state, the progressive nation state model of the Third World.

KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME DİNAMİĞİNDE ULUS DEVLET

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	II
TUTANAK	III
Y.Ö.K.DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	IV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	X
TABLO LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	XII

BİRİNCİ BÖLÜM DEVLET KURAMI

1.1. DEVLET NEDİR?.....	2
1.1.1. İdeolojilerin Devlete Yaklaşımı.....	6
1.1.1.1. Liberalizm.....	6
1.1.1.2. Marksizm.....	7
1.1.1.3. Faşizm ve Nasyonel Sosyalizm.....	7
1.2. DEVLETİN DOĞUŞU.....	8
1.2.1. Devlet Kuramlarında Devletin Doğuşu.....	8
1.2.1.1. Liberal Devlet Kuramı.....	8
1.2.1.2. Marksist Devlet Kuramı.....	9
1.2.1.3. Realist Devlet Kuramı	10
1.2.2. Tarihselliği Bağlamında Devletin Doğuşu	11
1.3. DEVLET TÜRLERİ	13
1.3.1. Geleneksel Devlet	14
1.3.1.1. Erken Devlet	15
1.3.1.2. Uygarlıklar (Kent Devletleri).....	15
1.3.1.3. İmparatorluklar	17
1.3.1.4. Feodal Devlet.....	18

1.4. SONUÇ.....	21
-----------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

ULUS DEVLET

2.1. MODERNİZM.....	23
2.2. MODERN DEVLETİN GENEL ÖZELLİKLERİ	25
2.3. MODERN DEVLETİN GÖRÜNÜMLERİNDEN BİRİ OLARAK ULUS DEVLET	29
2.3.1. Tarihsel Bir Olgu Olarak Ulus Devlet	29
2.3.1.1. Feodal Miras	29
2.3.1.2. Ticaretin ve Ticaret Sınıfının Doğuşu	30
2.3.1.3. Siyasal Güç Mücadelesi	33
2.3.1.4. Siyasal Güç Mücadelesinin Sonucu Olarak Mutlak Monarşiler	37
2.3.1.5. İngiliz Devrimi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi.....	39
2.3.2. Siyasal Bir Olgu Olarak Ulus Devlet.....	41
2.4. SONUÇ	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

3.1.KÜRESELLEŞMEYİ TANIMLAMAK	55
3.2. KÜRESELLEŞMEYE YAKLAŞIMLAR.....	61
3.3. KÜRESELLEŞMENİN TARİHİ.....	63
3.3.1.Batı Yayılmacılığının İktisadi Dönemeçleri ve Siyasete Etkisi.....	77
3.4. KÜRESELLEŞMENİN NEDENLERİ.....	81
3.5. KÜRESELLEŞMENİN AKTÖRLERİ.....	83
3.5.1. Uluslararası Para Fonu (IMF)	84
3.5.2. Dünya Bankası (DB).....	87
3.5.3. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)	93
3.5.4. Çokuluslu Şirketler (ÇUŞ).....	97
3.5.5. Amerika Birleşik Devletleri (ABD).....	97
3.5.6. AB-NAFTA-G-7 –APEC	98

Yükseköğretim Kurulu
Eğilimler ve Etkiler

3.5.7. Dış İlişkiler Komisyonu, Dünya Ekonomik Forumu, Uluslararası Ticaret Odası, Bilderberg Komisyonu, Transatlantik İş Diyalogu, Üçlü Komisyon, İş Dünyası Yuvarlak Masası, Ticaret Bakanları Dörtlü Grubu, Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası.....	100
3.5.8. Üçüncü Dünya Elitleri.....	102
3.6.KÜRESELLEŞMENİN BOYUTLARI VE SONUÇLARI.....	104
3.6.1. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutları.....	104
3.6.2. Küreselleşmenin Siyasal Boyutları.....	107
3.6.3. Küreselleşmenin Kültür Boyutu	110
3.6.4. Küreselleşmenin Toplumsal Boyutu.....	112
3.6.5. Küreselleşmenin Çevre Boyutu	113
3.7.SONUÇ	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YERELLEŞME

4.1. YEREL YÖNETİMLERİN GELİŞİMİ.....	118
4.2. FORDİZM'İN KRİZİ VE YERELLEŞME.....	121
4.3. YEREL ÖLÇEK VE YERELLEŞME.....	125
4.4. YEREL VE YERELLİK.....	130
4.5. SUBSİDİYARİTE İLKESİ VE YERELLEŞME	132
4.6. AVRUPA KONSEYİ'NİN YERELLİK İLKESİNE KATKILARI.....	133
4.7. SONUÇ.....	135

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME DİNAMİĞİNDE

ULUS DEVLET

5.1. KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME DİNAMİĞİNDE	
ULUS DEVLETİN BUGÜNÜ VE GELECEĞİ	138
5.2. SONUÇ	158
SONUÇ.....	160
KAYNAKLAR	168

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e.	Adı Geçen Eser
AGÜ	Az gelişmiş Ülke
APEC	Asya Pasifik İşbirliği Örgütü
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
ÇUŞ	Çokuluslu Şirket
DB	Dünya Bankası
DEF	Dünya Ekonomik Forumu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
GATT	Gümrük Tarifeleri Ticaret Genel Anlaşması
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülke
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IBDR	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
MAI	Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
QUAD	Ticaret Bakanları Dörtlü Grubu
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Devamı
y.a.g.e.	Yukarıda Adı Geçen Eser
YED	Yeni Ekonomik Düzen

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Gelişmiş Ülkeler ve Diğer Ülkelerin Dünya GSYİH’sindeki Payları s.
106

GİRİŞ

1970'lerle birlikte krize giren Fordist üretim modelinin krizini aşma çabaları kapsamında yeni pazarlara yönelen Batılı sermaye grupları, Sovyet Sosyalizmi'nin yıkılmasının ardından ideolojik platformda rakipsiz kalan Batı kapitalizminin önünde yeni bir engelin varlığını farketmişlerdir. İşte küreselleşme sürecine damgasını vuran bu engeldir. Batılı sermaye gruplarının dünya ölçeğinde serbestçe hareket edebilme ve istedikleri yerde uygun yatırım ve üretim yapabilme olanakları, ulusal sınırlara ve ulusal egemenliğe takılmış, bu noktada ulus devletin gücü fark edilmiştir. Bunun üzerine küreselleşme çağına girildiği, dolayısıyla küresel toplumun, küresel kültürün oluşacağı bir ortamda farklılıkların altını çizen ulus devletler çağının geride kaldığı söylemleri yükseltilmeye başlamıştır.

Aşırı küreselleşmeciler olarak adlandırılan kişilerin her fırsatta, ulus devletin geride kaldığı ve adeta bir belediye statüsüne indiği yolundaki telkinlerine rağmen, ulus devletlerin güçlerini korudukları ve yerlerini yeni bir oluşuma bırakmadıkları görülmektedir. Küreselleşme sürecinde küreselleşme dinamiğine bağlı olarak ulus-üstücülük ve yerelleşme dinamiğine bağlı olarak da ulus-altıcılık akımlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Her ikisi de, üniter yapıda örgütlenmekte olan ulus devlete alternatif olarak ileri sürülmekte, ancak geçerli birer iktidar temeli oluşturamadıkları için, ulus devletin aşılmasına yol açamazken, iki yönden uyguladıkları basınç ile ulus devletlerin gücünü zayıflatmaktadır.

Küreselleşme ve yerelleşme dinamikleri bağlamında ulus devletin günümüzdeki konumunu konu edinen bu çalışmanın Birinci Bölümü'nde devlet kurumunun gelişimi, tarihsel perspektif içerisinde ele alınmış, geleneksel ve modern devlet türleri incelenmiştir. İkinci Bölüm'de, ulus devletin tarihsel gelişimi incelendikten sonra, siyasal bir olgu olarak ulus devlete değinilmiştir. Üçüncü Bölüm'de 1970'lerden itibaren başlayan ve 90'lı yıllarda hızlanan küreselleşme süreci, nedenleri, aktörleri, boyutları ve sonuçları bağlamında değerlendirilmiştir. Dördüncü Bölüm'de küreselleşme süreci ile

birlikte hız kazanan ve onunla paralel yürüten yerelleşme sürecine değinilmiştir. Beşinci Bölüm’de ise küreselleşme ve yerelleşme dinamiklerinde ulus devletin konumuna değinilerek burada ulaşılan saptamalar ışığında, sonuç bölümünde değerlendirmeye gidilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET KURAMI

İnsanlık tarihinin belirli bir aşamasında ortaya çıkan devlet kurumu, düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Thales ile başladığı varsayılan Antik Felsefe’de¹ varlık, evren, bilgi gibi konular sorgulanırken, milattan önce beşinci yüzyılda bu konular arasına devlet de dahil olmuştur. O tarihten günümüze kadar yaklaşık 2500 yıldır sorgulanan devlet kurumu, felsefe tarihinin içinde, kendine özgü bir tarih yaratmıştır. Siyasal düşünceler tarihi olarak bilinen bu tarih (daha çok Batı düşüncesi hakimdir) Sofistler’den başlayarak günümüze kadar devletin ne olduğu, ne olması gerektiği, ne zaman ve nerede ortaya çıktığı, hangi ihtiyaçların devleti doğurduğu sorularına verilen yanıtların tarihidir.

Siyasal düşünceler tarihinin yanı sıra siyaset biliminin de konusu olan devlet, 1930’lu yıllarda Davranışçılık Akımı’nın etkisiyle özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD), siyasal çözümlemedeki yerini bireye bırakmış ve ancak 50 yıllık aradan sonra 1980’lerde yeniden teorinin temel konusu haline gelmiştir. Devletin yeniden teorinin temel konusu olmasının bir nedeni, Rockman’a göre, 1980’lerde Liberal neo-klasik iktisadın yeniden canlanması iken, Easton’a göre, bu geri dönüşün nedeni 1980’lerde Marksizm’in yeniden canlanmasıdır.² Nedeni hangisi olursa olsun sonuçta, Rockman ve Easton’ın ileri sürdükleri birbirinden farklı bu iki tezin çatışması, araştırmacıların dikkatlerini yeniden devlet kavramına yöneltmelerine neden olmuş ve devlet yeniden siyaset biliminin temel konusu haline gelmiştir.³

Devlete yönelik ilginin 1980 sonrası artışının bir diğer nedeni, toplumsal yaşamın her alanda “devlete takılıp tökezlemeye”⁴ başlamış olmasıdır. Yaşanılan bu süreç, devletin kuramsal olarak yeniden ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Devlet

¹ Antik Felsefe ile Yunan Felsefesi ile bundan türemiş olan Helenizm ve Roma Felsefesi anlaşılmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 11

² Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 144

³ y.a.g.e., s. 145

⁴ Cem Eroğlu, *Devlet Nedir?*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990, s. 4

sorununa ilişkin bu bilinçlenme ise, “devlet biçimlerinde kökten değişikliklerin gündeme geldiği her zaman ortaya çıkmıştır.”⁵

Sonuç olarak, yukarıda belirtilen görüşler ekseninde, 1980 sonrası devlet olgusunun yeniden sosyal bilimlerin ilgi odağı haline geldiği belirtilebilir. Özellikle sözünü ettiğimiz süreçte neo-liberalizm⁶ olarak adlandırılan sistemin, karar alma mekanizmaları bakımından ulus devletin egemenlik alanı aleyhine genişleme eğilimi göstermesi, devletin varlığının bu iktisat politikaları bağlamında yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Devletin neden sorgulandığının anlaşılabilmesi ise, her şeyden önce devletin ne olduğunun saptanmasına bağlıdır.

1.1. Devlet Nedir?

“Devlet nedir?” sorusu, Antik Felsefe’de Sofistler’den, Uzakdoğu Felsefesi’nde ise Konfüçyus’tan günümüze sorulan bir sorudur. Bu soruya düşünürler ve bilim insanlarınca verilen farklı yanıtlar, devletin yüzlerce biçimde tanımlanmasına neden olmuştur.

MÖ. 551-479 tarihleri arasında yaşamış olan Konfüçyus’a göre, “devlette ilahi kaynağın varlığından söz edilemez” ve insanlar tarafından oluşturulmuş olan devlet, “toplumun temeli olan ailenin genişlemesi ile meydana gelmiştir.”⁷ Diğer bir düşünür Mo-tse’ye göre ise devlet, barışı ve düzeni sağlayan otoritedir.⁸

Antik Felsefe’de “devlet nedir?” sorusu, Sofistlerle başlamıştır. Sofistler bu soruya birbirinin karşısı iki yanıt geliştirmişlerdir. Bunlardan biri, düşünce tarihinde sözleşme kuramının, öteki ise kuvvet kuramının temelini oluşturmaktadır. Sözleşme kuramını savunan düşünörlere göre, toplu yaşama gereğini duyan insanlar “aralarında işbölümüne dayanan bir sözleşmenin esaslarını kurmuşlardır.”⁹ Kuvvet

⁵ y.a.g.e., s. 4

⁶ Neo-Liberalizm: “1980’lerde oldukça etkinleşen ve klasik Liberalizm’in (yüzeysel) bir yeniden değerlendirilmesi ve (oldukça zengin) bir yeniden öne sürölüşüne dayalı, gevşek bir fikirler bütünü” bu konuda bkz. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akinhay-Derya Kömürçüoğlu), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 529

⁷ Recai Galip Okandan, *Umumi Amme Hukuku - Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Çözümleri ve Unsurları* -, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966, s. 127

⁸ y.a.g.e., s. 130

⁹ Murat Sarica, *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 11

kuramını savunan Sofistlere göre de devlet, sözleşme kuramını savunanların ileri sürdüğü gibi, yine insan yapısıdır; ancak bu düşünürlere göre devletin oluşturulmasında bir sözleşme değil, kuvvet rol oynamıştır.¹⁰

Platon'a göre *"devlet, birlikte yaşama zorunluluğundan doğmuştur."*¹¹ Aristoteles, devletin doğal bir oluşum olduğunu ileri sürerken¹², Epikuros'a göre devlet, toplum gibi birey üstü kurumlar, üstün birer varlık olmayıp yalnız bireyin mutluluğunu sağlamak için olan araçlardır. Bu anlamda devlet, *"bireylerin karşılıklı korunma gereğinden, düşünüp taşınmalarından doğmuş olan sözleşmeye dayanan bir bağıdır."*¹³

Romalı düşünür Cicero ise, devleti şöyle tanımlamaktadır: *"Devlet halktan başka bir şey değildir. Halk deyince herhangi bir biçimde biraraya toplanmış olan rastgele bir yığın değil, ortak bir yarar, amaç ile uyum halinde bulunan, hukuksal bağlarla birleşmiş insanlar topluluğunu anlatmış oluruz."*¹⁴

Devlet, Hristiyan Skolastiği'nde özü gereği evrenseldir, Hristiyan Ümmetinin devletidir ve tanrı devletinin yeryüzündeki bir yansıması, ona bir hazırlıktır.¹⁵ Aquinolu Thomas'a göre *"devlet, doğal bir kurum olup insanın doğal ihtiyaçlarına cevap vermek için meydana getirilmiştir."*¹⁶ Bu açıdan Güriz'e göre; sosyal yaşama güvenlik sağladığı ve ortak iyiliğe hizmet ettiği için Thomas'ın devletini tanrısal aklın yeryüzündeki kusurlu yansıması saymak mümkün olabilir.¹⁷ İslamiyet ise, Şeriat'ı benimsediği ve din-devlet ayrılığını yadsıdığı için İslamiyet'te birey için geçerli olan Şeriat, devlet için de geçerlidir ve devlet, görevi Kuran'ın ve peygamberin gösterdiği yolda, ülkenin düzenini ve yönetimini sağlamak olan kurumdur.¹⁸ İbn-i Haldun'a göre devlet de toplum gibi bir zorunluluk, bir sosyal olay olmakla birlikte, ikisi birbirinden farklı kategorilerdir. *"Toplulun insanların*

¹⁰ y.a.g.e., s. 15

¹¹ Franz Oppenheimer, *Devlet*, (Çev. Alaeddin Şenel-Yavuz Sabuncu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 37; Servet Karabağ, *Mekanın Siyasallaşması*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002, s. 9

¹² Oppenheimer, a.g.e., s. 38; Karabağ, a.g.e., s. 9

¹³ Gökberk, a.g.e., s. 101

¹⁴ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi - Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş -*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s. 198

¹⁵ Gökberk, a.g.e., s. 159

¹⁶ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, s. 188

¹⁷ y.a.g.e., s. 188

¹⁸ Sarıca, a.g.e., s. 44

*birbirine yardım etmeleri zorunluluğundan doğmasına karşın devlet, insanın hemcinsinin şerrinden korunabilmesi için kurulur.”*¹⁹

Jean Bodin’de devlet, *“otorite ve akıl ile düzenlenmiş olan bir aileler birliğidir.”*²⁰ Hobbes ise, adını İncil’deki bir yaratıktan alan ‘Leviathan’ adlı yapıtında, devletin yapma bir cisim olduğundan ve insanların bir araya gelmesinden oluşan yapay ve dev bir insan olduğundan söz eder.²¹ Diğer taraftan Grotius, Locke, Rousseau, Spinoza gibi düşünürlere göre ise devlet, insanların aralarında imzaladıkları bir toplum sözleşmesinin²² ürünüdür. Bu düşünürlerden Grotius’a göre, *“devlet, üyelerini bir hukuk düzeni içinde korumak ve onların çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan, özgür insanların yetkinleştirilmiş bir birliğidir.”*²³ Diğer taraftan Fichte’ye göre, insanları diğer insanların özgürlüğüne saygı göstermeye zorlayan gücün adyken; devlet Hegel’e göre, *“doğrudan doğruya genel istencin gerçekliğidir; bu istencin somut bir varlık kazanmasıdır; devlet tek tek istençlerin bir toplamı değil, akıllı, canlı bir tümüdür.”*²⁴

Görüldüğü gibi, ilk planda akla gelen ünlü düşünürlerin devlet tanımları birbirinden oldukça farklıdır. Günümüzde de “devlet nedir?” sorusuna düşünürler, farklı yanıtlar geliştirmektedirler. Bunun nedeni, her şeyden önce devletin özü hakkındaki temel anlayış farklarıdır.²⁵ Düşünürler konusunda geçerli olan durum (devleti farklı tanımlama), bilim insanları açısından da geçerlidir. *“Bu, devletin fonksiyonlarının zamanla değişmesinden ve farklı anlaşılmasından kaynaklanabileceği gibi, farklı bilim dallarınca değişik algılanmasından da kaynaklanabilir.”*²⁶ Dolayısıyla, farklı bilim dalları farklı tanımlar geliştirmiştir; ancak durum böyle olmakla birlikte aynı bilim dalına mensup bilim insanlarının da birbirinden oldukça farklı tanımlar geliştirdikleri görülmektedir. Bunun nedeni ise,

¹⁹ Sarıca, a.g.e., s. 49-50

²⁰ Gökberk, a.g.e., s. 210

²¹ Sarıca, a.g.e., s. 62; Gökberk, a.g.e., s. 284

²² **Toplum Sözleşmesi Kuramı:** “Fikir olarak Platon’a dayanmasına rağmen, 17. ve 18. yüzyıllarda popülerleşmiş bir toplumsal düzen kuramı. Toplum sözleşmesi, devlet ile yurttaşları arasındaki tarafların hak ve ödevlerinin açıkça ifade edildiği ve yazılı olmayan bir anlaşmadır. Hepsi de gerçek bir iktidar dağılımından ziyade, ideal bir iktidar dağılımı durumunu yansıtan en ünlü üç sözleşme; Thomas Hobbes, John Locke ile Jean Jacques Rousseau’nun imzalarını taşımaktadır.” Bkz. Marshall, a.g.e., s. 734

²³ Oppenheimer, a.g.e., s. 37

²⁴ Gökberk, a.g.e., s. 441-424

²⁵ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 34

²⁶ Karabağ, a.g.e., s. 9

bilim insanlarının geçici hevesleri değil, toplumsal durumlarının tarihte ve günümüzde değişiklik göstermesidir.²⁷ Açıklanmaya çalışılan bu durum aşağıda verilen tanımlar aracılığıyla açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Sözgelimi, siyaset biliminin devlet tanımlarına farklı yaklaşımlarını göstermek açısından şu iki tanım örnek olarak verilebilir. Bunlardan birinci tanıma göre devlet; *“amacı toplumsal düzenin, adaletin ve toplumun iyiliğinin sağlanması olan; belli bir toprak parçası (ülke) ve bu topraklar üzerinde yerleşmiş insan topluluğuna (halka) dayanan ve bu topraklar üzerinde bulunan her şey üzerinde nihai meşru kontrole (otoriteye) sahip; siyasal bir örgütle (hükümet) donanmış sosyal bir organizasyondur.”*²⁸ Diğer bir tanıma göre ise devlet *“insanların toplum yaşamında başvurdukları bir örgütlenme biçimidir.”*²⁹

Toplumbilim açısından ise bir tanıma göre devlet; *“belli bir ülke üzerinde yöneticilerin fiziki kuvvete dayanarak hüküm sürdükleri sosyal ve siyasal organizasyon biçimidir.”*³⁰ Oppenheimer’in tanımına göre ise devlet; *“oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini, içten gelecek ayaklanmalara ve dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur.”*³¹

Hukuk alanında yapılan devlet tanımlarında ise devlet, ya bir unsur ile özdeşleştirilmekte ya da devletin kurucu unsurları bir araya getirilerek bir tanım elde edilmektedir. Devleti bir unsur ile özdeşleştiren tanımlara göre devlet; *“milletin hukuki kişilik kazanmış şeklidir.”*³² Kurucu unsurlarını bir araya getirmek yoluyla devleti tanımlayan anlayış bakımından ise devlet *“en az üç temel öğenin bir araya*

²⁷ Eroğul, 1990 , s. 25

²⁸ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Kalite Matbaası, Ankara, 1976, s. 116

²⁹ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi - Anayasa Hukukuna Giriş -*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996, s. 9

³⁰ Max Weber’den aktaran Daver, a.g.e., s. 166

³¹ Oppenheimer, a.g.e., s. 46

³² Kapani, a.g.e., s. 35

gelmesinden oluşmaktadır: i) bir insan topluluğu, ii) bir ülke, iii) kendi üstünde herhangi bir yabancı otoriteye bağlı olmayan bir siyasal yönetim.”³³

1.1.1. İdeolojilerin “Devlet”e Yaklaşımı

İdeolojiler, “toplumların ya da toplumların içindeki belirli kesimlerin gereksinmelerine yanıt veren, kendi içinde tutarlı inanç sistemleridir.”³⁴ İdeolojilerin her birinin toplumların geleceğine ilişkin değerlendirmeleri farklılıklar içermektedir. Bu nedenle her birinin devlet algısı oldukça farklıdır.

1.1.1.1. Liberalizm

Liberal devlet anlayışına göre, “tüm sosyal kuruluşlar gibi devlet de bireyler tarafından ve onlar için kurulmuştur.”³⁵ Bireyler için kurulan devletin tek amacı, bireylerin mutluluğunu gerçekleştirmektir. Devlet bunu siyasal sözleşme ile kendisine devredilmeyen birey hak ve özgürlüklerini saldırılara karşı koruyarak yapar. Bu korumayı gerçekleştirmekle “devlet, toplum içinde zorlama ve baskı gücünü tekelinde tutan bir örgüt olarak ortaya çıkar.”³⁶

Toplumsal alanda görevi bireyin korunması ve böylece mutluluğunun gerçekleştirilmesi olan devletin ekonomik görevi, “ülkede iç ve dış güvenliği sağladıktan sonra doğal ekonomi yasalarının işleyişine karışmamak, engel olmamak, doğal ekonomik düzeni bozmamak, kişilere tam bir ekonomik özgürlük tanımaktan ibaret olacaktır”³⁷ Bu anlamda Liberalizm’e göre devlet “bırakınız yapsınlar” anlayışı doğrultusunda hem ekonomik, hem toplumsal, hem de siyasal alanda bireyi özgürlüklerini kullanmada serbest bırakacak, yalnızca toplumda güvenliği ve düzeni sürekli sağlayan ve koruyan kolluk görevi yapacaktır.

³³ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s. 6

³⁴ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler - Siyasal Çatışma ve Uzlaşma* -, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 72

³⁵ Ayferi Göze, *Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet*, Beta Yayın Dağıtım AŞ., İstanbul, 1995, s. 4

³⁶ y.a.g.e., s. 4

³⁷ y.a.g.e., s. 13

1.1.1.2. Marksizm

Marksizm'in kurucularından Karl Marks'a göre, *“devlet bir sınıf egemenliği organı, bir sınıfın bir başka sınıf üzerindeki baskı organıdır; sınıflar arasındaki çatışmayı hafifleterek bu baskıyı yasallaştırıp pekiştiren bir ‘düzen’i kurulmasıdır.”*³⁸ Marksizm'in diğer kurucusu ve Marksist devlet kuramının öncüsü sayılan Friedrich Engels ise ‘Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni’ adlı yapıtında devleti şöyle tanımlamıştır: *“Devlet, topluma dışarıdan dayatılmış bir güç değildir; Hegel’in ileri sürdüğü gibi ‘ahlak fikrinin gerçekliği’, ‘usun imgesi ve gerçekliği’ de değildir. Devlet, daha çok, toplumun gelişmesinin belli bir aşamasındaki bir üründür; bu toplumun önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtların, karşıt iktisadi çıkarlara sahip sınıfların kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, ‘düzen’ sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç devlettir.”*³⁹ Böyle bir devlet ise, Marksist kurama göre aşamalı olarak yok olacaktır.

1.1.1.3. Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm

Faşizm'e göre devleti toplumdan, toplumu da devletten ayırma olanağı yoktur. Bu durumda toplum için söylenenler, devlet için de geçerli olacaktır. *“Yani, devlet de kendiliğinden oluşan sosyolojik, tarihsel bir gerçekliktir, devlet de organik, biyolojik bir bütündür, bir birimdir, devletin de kendine özgü bir hayatı, bireylerin amaçlarına oranla üstün ve değişik amaçları vardır.”*⁴⁰ Faşizme göre tüm bireyler devlet karşısında görece bir değer taşırlar; bu değer ise bireylerin devlet sistemi içinde yerine getirdikleri görevlerle belirlenir. Söz konusu olan, bireylerin haklarından çok görevleridir. Bu anlamda Faşizm'de devlet amaçken birey araçtır.

³⁸ Vladimir İlyiç Lenin, *Devlet ve İhtilal - Marksist Devlet Öğretisi ve Proleteryanın Devrim - deki Görevleri-*, (Çev. Kenan Somer), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1989, s. 15

³⁹ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev. Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara, 1998, s. 199

⁴⁰ Göze, a.g.e., s. 67

Nasyonal Sosyalizm ve Faşizm'in arasında benzerlikler olmakla birlikte, devlete dair görüşleri birbirinden oldukça farklıdır. Hitler'e göre devlet kendi kendisinin amacı değil, bir araçtır ve üstünlüğü olan varlık halktır ve devletin içeriğini de yine, bu halk oluşturur.⁴¹ Nasyonal Sosyalizm'de halk amaçken devlet araçtır.

1.2. Devletin Doğuşu

Devletin ne olduğu konusundaki görüş ayrılıkları, devletin ne zaman, nasıl ve neden doğduğu noktasında da varlığını sürdürmektedir. Devletin doğuşuna dair düşünürler ve bilim insanlarının geliştirmiş olduğu görüşler, farklı başlıklar altında gruplandırılabilir. Bunlar; aileyi devletin temeli sayan görüş, güç ve mücadeleye dayanan görüş, biyolojik görüş, ekonomik görüş, toplumsal sözleşme kuramı, pozitivist görüş, ilahi görüş, içgüdüsel görüş ve metafizik görüş olarak ifade edilmektedir.⁴² Devletin doğuşuna ilişkin geliştirilen bu görüşler, birbirine karşıt olmaktan çok devletin doğuşuna dair farklı süreçlere ağırlık veren görüşlerdir. Böyle olmakla birlikte, bu görüşlerden bazıları gerçeklik payına sahipken, bazıları kurgusaldır. Yani, kimileri olana ilişkin bilgi verirken kimileri olması gereken üzerinde durmaktadır.

1.2.1. Devlet Kuramlarında Devletin Doğuşu

1.2.1.1. Liberal Devlet Kuramı

Liberal kuramcılara göre, avcılık-toplayıcılık yaşam tarzının tarımın keşfi ile ortadan kalkması sonrasında, neolitik devrim yaşanmıştır. Neolitik devrim kan bağından kabile yaşamına geçişi kolaylaştırmış ve toplumsal yaşam bu gelişmenin ardından karmaşıklaşmıştır. Karmaşıklaşan ilişkileri düzenleme, sorunları çözme ihtiyacı ağırlık kazandığında ise, bu görevi üstlenecek bir üst otoriteye gereksinim duyulmuş ve devlet böylece belirmiştir. Bu anlamda Liberalizm, devletin ortaya

⁴¹ Sarıca, a.g.e., s. 189

⁴² Bu görüşlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Okandan, a.g.e., s. 28-102; Daver, a.g.e., s. 169-176; Karabağ, a.g.e., s. 13-15

çıkışını işlevsel biçimde açıklar. Yani, “*ortak amaçların bir organ tarafından gerçekleştirilmesine duyulan gereksinim, devleti gerekli kılmıştır.*”⁴³

1.2.1.2. Marksist Devlet Kuramı

Marksist devlet kuramını geliştiren düşünürlerden Engels’e göre, barbarlık aşamasında başlayan hayvanın evcilleştirilmesi, ailenin günlük iş tutarını arttırmış ve yeni emek güçlerine başvurmak gereği doğmuştur.⁴⁴ Yeni emek gücünün savaş tutsaklarının köleleştirilmesi ile sağlanması, sömüren-sömürülen biçimindeki ilk büyük toplumsal işbölümünü gerçekleştirmiştir. İlk işbölümünün ardından teknikteki ilerleme ve demir çağına girişle birlikte yeni araçlarla yeni ürünler üretilmeye başlanmıştır. Böylece birbirinden farklılaşan pek çok iş artık aynı birey tarafından yürütülemeyeceği için ikinci büyük işbölümü gerçekleşmiş ve küçük zanaatler tarımdan ayrılmıştır.⁴⁵ Üretimin ve emek üretkenliğinin artışına bağlı olarak insanın emek gücünün değerindeki artış, köleleri basit yardımcı olmaktan çıkarmış ve üretimin iki kola ayrımı da, değişim için üretimi doğurmuştur. Bunun sonrasında, kır-kent karşıtlığı ve mevcut işbölümleri uygarlıkla birlikte güçlenirken beraberinde üçüncü büyük toplumsal işbölümünü getirmiştir. Artık üretimle değil, yalnızca ürünlerin değişimi ile uğraşan bir sınıf olan tüccar sınıfı doğmuştur. Üçüncü işbölümüyle birlikte paranın, dolayısıyla özel mülkiyetin ortaya çıkması, aynı topluma mensup bireyler arasında servet farklılıklarını ve çatışmaları arttırmıştır. Bu ortamda, giderek artan servet farklılıkları toplumsal yapının parçalı bir nitelik kazanmasına yol açmış ve yeni toplumsal örgütlenme biçimi olarak devlet kurumu oluşmuştur.⁴⁶

Liberalizm gibi Marksizm de evrimci bakış açısını benimsemiştir. Ancak böyle olmakla birlikte Marksizm, “*devleti sınıfsal bir temele oturtur, dolayısıyla ortak amaçların gerçekleştirilmesinden çok ekonomik ve siyasal sınıfsal tahakküm olgusunun devlete yol açtığını ileri sürer.*”⁴⁷

⁴³ Sarıbay, 1998 , s. 146

⁴⁴ Engels, a.g.e., s. 189

⁴⁵ a.g.e., s. 191

⁴⁶ a.g.e., s. 199

⁴⁷ Sarıbay, 1998, s. 146

1.2.1.3. Realist Devlet Kuramı

Realist yaklaşımın en tanınmış ismi Franz Oppenheimer'dır. Ona göre, yaşamını sürdürmek için bir geçim olanağı arayan insanın karşısında, isteklerini karşılayabilmesi için başvurmak zorunda kaldığı birbirine taban tabana zıt iki yol vardır: Çalışmak ve soymak.⁴⁸ Çalışma ürünlerinin eşit olarak değiştirilmesi, ekonomik yolları oluştururken, başkasının çalışmasına karşılıksız el koymak siyasal yolları oluşturmaktadır. Devlet, bu açıdan bakıldığında siyasal yolların bir örgütüdür.⁴⁹

Oppenheimer, devlet oluşumunun altı aşamadan geçtiğini belirtmektedir. Buna göre ilk aşama, sınır kavgalarındaki soygunculuklardan ve adam öldürme eylemlerinden oluşur. İkinci aşama, köylülerin bedence kendilerinden güçlü çobanlara direnmeyi bıraktıkları aşamadır. Üçüncü aşamaya, köylünün elde ettiği artı ürünün köylülerce çobanın çadırına haraç vergi olarak düzenli bir biçimde getirilmesiyle ulaşılır. Dördüncü aşama, köylülerin çobanlarca diğer çoban kabilelerinin saldırılarından korunması ile başlar. Böylece, iki grup arasında tek bir toprak parçası üzerinde bir birlik şekillenmeye başlar. Beşinci aşamada, komşu köyler ya da klanlar arasında çıkan savaşlar sonucu savaşçı durumuna gelen köylülerin efendilerine hizmet etme güçleri azalacağı için, birbirleriyle savaşmalarına efendilerinin izin vermemesine tanık olunur. Böylece tartışmalara hakemlik etme ve gerektiğinde bu yolda verdikleri yargıları zorla dayatma hakkını efendiler (kral ya da şef) üstlenmiş oldular. Bu yeni gelişme ile son aşama olan altıncı aşamaya geçilir. Bu son aşamada, gelenek ve görenekler ile konuşma ve tapınma konularında birbirleriyle karışan, çok geçmeden akrabalık bağları ile de bağlanan üst ve alt tabakalar tam bir birlik oluşturmuş olurlar. Tüm bu aşamaların sonucunda, hem biçim hem de içerik olarak ilkel devletin oluşumu tamamlanmıştır.⁵⁰

Liberal, Marksist ve Realist devlet kuramları, siyasal antropolojinin sağladığı verilere dayalı olarak geliştirilmiş olmakla birlikte, devleti ortaya çıkaran faktörle

⁴⁸ Oppenheimer, a.g.e., s. 52

⁴⁹ a.g.e., s. 54

⁵⁰ a.g.e., s. 85

CYRUSOĞLU
KUTANIR
KUTANIR

verdikleri ağırlıklar farklılaşır. Liberalizm'e göre devlet ortak ihtiyaçlara bağlı olarak doğmuşken; Marksizm'e göre devlet farklı toplumsal sınıfların belirmesi üzerine doğmuştur. Realist kuram ise, devleti doğuran faktörleri askeri fetih olarak ifade etmektedir.

1.2.2. Tarihselliği Bağlamında Devletin Doğuşu

Günümüzden yaklaşık iki milyon yıl önce ilk insan türünün ortaya çıkmasıyla başlayan insanlık tarihi, devletin oluşumuna dek belirli örgütlenme biçimlerinden geçmiştir. Avcılık-toplayıcılık döneminde insanlar topluluk halinde ve göçebe bir yaşam sürdürmüştür. Pek az şeye sahip olan bu insanların toplumsal düzenlemeleri son derece esnektir ve temel toplumsal birimleri, akrabalık ve evlilik ilişkilerine dayanan takımlardır.⁵¹ Küresel ısınmaya bağlı olarak besin kaynaklarında oluşan azalma, insanları avcılık-toplayıcılık yaşam tarzından yeni bir yaşam tarzı olan tarımsal yaşam biçimine geçmeye zorlamış; böylece tarımsal üretimle birlikte insanlar, geniş gruplar halinde yaşamaya başlarken fazla yer değiştirmeden mülk edinme eğilimine girmiş ve daha yüksek bir toplumsal düzenleme oluşturmuştur.⁵² Tarımsal yaşam biçiminde görülen bu toplumsal düzenleme biçimleri kabile ve şeflik düzeni olarak kendini göstermiştir. Kabile (aşiret), genellikle bahçe tarımcılığı ya da çobanlığa dayanan soy grubu biçiminde örgütlenen ve köylerde yaşayan toplumsal iktisadi tabakalaşma ve merkezileşmiş yönetimden yoksun toplumsal-siyasal örgütlenme biçimidir.⁵³ Siyasal kararları dayatacak araçları bulunmayan kabile yönetimlerinde sınırlar belirginleşmeye ve korunmaya başlamıştır. Kabile ile devlet arası bir konumda yer alan şeflikler, köy ya da mezralarda yaşayan binlerce kişiyi kapsayan bölgelerde kalıcı siyasal düzenlemelere sahiptir ve bu düzenlemelerde siyasal görevler, şef ve yardımcılar tarafından süreklilik esasıyla yerine getirilmektedir.

Şefliklerde başlayan kalıcı siyasal düzenlemeler ve katmanlaşma, devlete geçiş anlamına gelmekteydi. Şefliklerde, tarımsal alanda sulama sistemlerinin

⁵¹ C.K. Maisels, *Uygarlığın Doğuşu - Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş* -, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 369; Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji - İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış* -, (Çev. Sibel Özbudun vd.), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 273

⁵² Maisels, a.g.e., s. 369-370

⁵³ Kottak, a.g.e., s. 314

geliştirilmesiyle tarımsal üretim artmış ve buna bağlı olarak artan nüfus, ticaretin gelişip çeşitlenmesine yol açmıştır. Nüfus artışı ve ticaret sonucu toprak az sayıdaki insanın özel mülkiyetine geçmiş ve alınıp satılan bir mal olarak ticarete konu olmuştur.⁵⁴ Böylece yeni bir toplum biçiminin gelişimi tetiklenmiştir. Gelişen bu yeni toplum biçimi ise, merkezi hükümet, aşırı servet farklılıkları ve toplumsal sınıflara dayalı devlettir. Böylece devlet kurumunun, tarihsel olarak ilk kez günümüzden 5500 yıl önce⁵⁵, Mezopotamya’da kasabaların kentlere dönüşmesi ile kent devletleri biçiminde belirdiği düşünülmektedir. Sümer (Güney Irak) ve Elam (Güneybatı İran) ile Mezopotamya’da başlayan devletin biçimlenişi, Mısır, Hindistan’daki İndüs Vadisi ve Kuzey Çin’de devam etmiş, daha sonra devletler batı yarımkürenin iki kesiminde (Orta ve Güney Amerika’da) ortaya çıkmıştır.

Devletin oluşumunda bir tek faktörün etkili olduğu ve tüm devletlerin de bu faktöre bağlı olarak doğduğu iddia edilemez. İlk devlet olan Sümer kent devletlerinde devlet aşamasına geçişin nedeni, Maisels’e göre, “*yetkinin yoğunlaşması ve uzmanlaşması, yatay ilişkilerin (akrabalık ilişkileri) yerini ast-üst dikey siyasal ilişkilerin almasıdır.*”⁵⁶ Ancak, ilk devlet olan Sümer kent devletlerinin yetki yoğunlaşması sonucu, sınıfların doğuşu ile oluşmasına karşın, örneğin Aztek devletinin oluşumunda nüfus artışı, savaş ve fetihler etkili olurken Hawai devletleri şefler arasındaki karşılıklı antlaşmalar sonucu doğmuş, Ankole’de ise kuraklıklar ve kıtlıklar devletin doğuşunda etkili olmuştur.⁵⁷

Claessen ve Skalnik, “Erken Devlet” adlı yapıtlarında devlet oluşumunda etkili olan faktörleri şöyle belirtmektedirler: Nüfus artışı ve nüfus baskısı; savaş, savaş tehlikesi ya da fetih akınları; üretimde ve toplumsal refahta artış; ideoloji ve yasallık kazandırma; daha önce kurulmuş devletlerin etkisi.⁵⁸ Kottak ise bu faktörleri; sulama sistemleri, ekolojik çeşitlilik, uzun mesafeli ticaret yolları, nüfus artışı, savaş

⁵⁴ Kottak, a.g.e., s. 244

⁵⁵ Charles Tilly, arkeolojik bulguların devletlerin MÖ. 6000 yılından itibaren varolduğuna işaret ettiklerini ve yazılı kaynaklarına 2000 yıl sonraki varlıklarına tanıklık ettiğini belirtmektedir. Bu anlamda devletin 8000 yıllık bir tarihi vardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Tilly, **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, (Çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 225

⁵⁶ Maisels, a.g.e., s. 491

⁵⁷ Karabağ, a.g.e., s. 19

⁵⁸ H. J. M. Claessen - P. Skalnik, **Erken Devlet**, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s. 285’den aktaran Karabağ, a.g.e., s. 19-20

ve çevresel sınırlanma olarak belirtmiştir; ancak bu faktörlerin evrensel değil genelleştirilmiş olduğunu da eklemiştir.⁵⁹ Kottak'ın da belirttiği gibi, devletlerin oluşum faktörleri birbirinden farklıdır; ancak yukarıda görüldüğü gibi genelleştirilebilmektedir. Sonuç olarak devlet, hangi yolları izleyerek ne biçimde doğmuş olursa olsun, hangi özelliklerine vurgu yapılarak tanımlanırsa tanımlansın, insanların gereksinimlerini karşılamak üzere yine insanlarca tarihin belirli bir aşamasında yaratılmıştır. Bu nedenle devleti, “*toplumu yöneten kuralları belirleme yetkisine sahip olan özel bir kurumlar bütünü*”⁶⁰ olarak ifade etmek yerinde olacaktır.

1.3. Devlet Türleri

İnsanlık, tarihinin büyük bölümünde devletsizdi. İki milyon yıllık bir geçmiş olan “insanın tarihi” düşünülürse, devletin insan hayatında oldukça yeni (8000 ya da 5500 yıllık) bir öge olduğu görülür. Kısa bir geçmişe sahip olmakla birlikte, devletle insan tarihinin en yoğun dönemi başlamıştır. İcatlar, keşifler arka arkaya gelmiş ve işbölümünün gerçekleşmesi ile başlayan yoğunlaşma, günümüzün uzay teknolojisine dek ulaşmıştır. Bu sıkılaştırılmış tarih de kendi içinde farklı aşamalardan oluşmaktadır. Başlangıçta az olan icatların yayılımı da yavaştır. Ancak ulaşım ve iletişimin kolaylaşması ile büyük bir ilerleme yaşanmış ve özellikle Aydınlanma Devrimi'nden sonra hız kazanmıştır. Bugün ise, dünyanın bir ucunda gerçekleşen buluşlar, kısa sürede dünyanın pek çok yerine ulaşabilmektedir. İnsan hayatında gerçekleşen bu aşamalı yoğunlaşma, devlete de etki etmiş ve ilk belirlediği erken devlet halinden bugünün modern devletine evrilmiştir. Devletin tarih içindeki bu gelişimini başlıca iki türe ayırmak mümkündür: Geleneksel devlet ve modern devlet. Bu ayrımı mümkün ve zorunlu kılan gelişme ise, modernleşmedir. Modernleşme, insan yaşamında daha önce yaşanmamış derin ve kökten bir değişime işaret eder. Çünkü, “*modernlik fikri, toplumun merkezindeki Tanrı'nın yerine bilimi koyarak, dinsel inançlara -en iyi olasılıkla- ancak özel yaşam dahilinde bir yer bırakır.*”⁶¹ Bu anlamda modernleşme, devletin meşruiyet anlayışında kesin bir

⁵⁹ Kottak, a.g.e., s. 330-331

⁶⁰ Marshall, a.g.e., s. 146

⁶¹ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 25

farklılık yaratacak şekilde devleti etkilemiş ve yeni bir devlet türü olan modern devlete geçişi sağlamıştır.⁶²

1.3.1. Geleneksel Devlet

Geleneksel devletle modern dönem öncesindeki devletler kastedilmektedir. “*Bu devletler belirli bir toprak üzerinde bir çeşit yönetim uygulayabilirdi; ancak genellikle idari veya askeri hükümet etme (yani uyruk toplulukları üzerinde günbegün denetim ve gözetim uygulama) kapasitesinden yoksundular.*”⁶³ Kaynak toplama önemliydi; ama düzenli bir vergilendirme sisteminden çok haraç alma ya da basit gasp sistemine dayanırdı. Bu geleneksel devlet biçimleri genellikle egemenlik, tekel yetkisi, milliyetçilik, anayasallık vs. kavramlarından yoksundu ve ayrıca, modernitede devletin özelliklerinden biri olan bağımsız devletler arasında devlet olma bilinci de, bu devletlerde mevcut değildi.⁶⁴

Bu özelliklere sahip olan geleneksel devletler, çeşitli biçimler alırlar. “*Eisenstadt, bu biçimleri şöyle sıralar: Kent-devletler; feodal sistemler; patrimonial imparatorluklar; göçebe ya da fetihçi imparatorluklar ve tarihsel bürokratik merkezi imparatorluklar.*”⁶⁵ Held ise, tiplendirmesinde beş ana devlet sistemi kümesi tanımlamaktadır. Bunlar; “*haraç alan geleneksel imparatorluklar, feodalizm (bölünmüş otorite sistemleri), zümreler düzeni, mutlakiyetçi devletler, modern ulus-devletlerdir.*”⁶⁶ Bu sıralamanın ilk üç maddesi geleneksel devletlere işaret eder.

Geleneksel devlet biçimlerini; erken devlet, uygarlıklar (kent devletleri), imparatorluklar ve feodal devlet olarak belirtmek mümkündür.

⁶² Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s. 18

⁶³ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, (Çev. Dilek Hattatoğlu), Çivi Yazıları, İstanbul, 2000, s. 70

⁶⁴ y.a.g.e., s. 71

⁶⁵ S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires*, Glencoe: Free Press, 1963, s. 10’dan aktaran, Pierson, a.g.e., s. 70

⁶⁶ David Held, “Modern Devletin Gelişmesi”, (Ed. Stuart Hall ve B. Gieben), *Formations Modernity* içinde, Cambridge: Polity, 1992, s. 78’den aktaran Pierson, a.g.e., s. 71

1.3.1.1. Erken Devlet

Erken devlet terimi, bir devletin ilk halini belirtmek için kullanılır. Bu terimi şöyle tanımlamak mümkündür: *“Erken devlet, karmaşık ve en az iki temel tabakaya bölünmüş toplumda, aralarındaki ilişkileri, birisinin siyasi tahakkümünün, ötekisinin vergi-haraç yükümlülüklerinin bulunduğu, temelde karşılıklılık ilkesine dayanan ortak ideoloji ile yasallık kazandırılan bir yönetenler, bir de yönetilenler sınıfına bölünmüş tabakalı bir toplumda, toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi için oluşmuş merkezileşmiş bir sosyo-politik örgüttür.”*⁶⁷

Erken devlet, devlet öncesi son toplumsal yapı olan şefliklerde katmanlaşmanın (yöneten-yönetilen ayrımı) başlaması ile ortaya çıkmıştır. Devlet öncesi yapılardan ayırdedici özelliği; katmanlaşma ve merkezileşmiş sosyo-politik örgüttür. Bu iki ana özellik dışında erken devletler, belli bir toprak parçasına; bu toprak parçası üzerinde tarım ve ticaretle uğraşan ve vergi ödeyen vatandaşlara; yerel ve ülkesel olmak üzere iki basamaklı kamu yapılanmasına sahip bağımsız örgütlerdir. Yönetim sistemleri, üreticilerin sömürülmesine dayanan dini despotizmdir.⁶⁸ Erken devletleri devletin ilk biçimi olmaları nedeniyle, sadece ilk ortaya çıkan devletler anlatımıyla sınırlandırmamız mümkün değildir. İlk erken devlet Mısır (MÖ 3000) iken, en sonuncusu 1830’larda ortaya çıkan Jimma’dır.⁶⁹ Başka bir ifadeyle erken devletler tarihin herhangi bir aşamasında ortaya çıkabilmektedirler.

1.3.1.2. Uygarlıklar (Kent Devletleri)

Dünya’nın en eski uygarlığı olan Sümer Uygarlığı, aşağı Mezopotamya’daki alüvyon ovaları üzerinde, tarımın başlangıcından yaklaşık 6000 yıl sonra doğmuştur. Bu bölgede tarım ile geçimini sağlayan insanlar, eşitlikçi toplum yapılarının sonucu, uygar toplum aşamasına geçememişlerdir.⁷⁰ Uygar yaşama geçiş Sümerler ile birlikte başlamıştır. Kuzeyden Mezopotamya’ya inen Sümerler, MÖ 5000 dolaylarında bölge halkını yenip onları haraca bağlayıp, elde ettikleri artık değeri

⁶⁷ Claessen-Skalnik, a.g.e., s. 305’den aktaran Karabağ, a.g.e., s. 40

⁶⁸ Karabağ, a.g.e., s. 40-42

⁶⁹ a.g.e., s. 42

⁷⁰ Şenel, a.g.e., s. 39

büyütme isteğiyle, sulama kanallarının yapımına yönelmişlerdir.⁷¹ Çünkü, üretimin kaynağını oluşturan Dicle ve Fırat Nehirleri'nin düzensiz akışları taşkınlara ya da kuraklığa neden olarak üretim miktarını olumsuz etkilemekteydi. Üretimi arttırmak için gerekli olan su kanalları ve setlerin büyük ölçüde insan çabasını gereksinmesi, halkın emeğinin bir tür seçkin yöneticiler tarafından yönetilmesini gerektirdi.⁷² Sümerler, askerler ve din adamları biçiminde ikili bir yöneticiler grubunu oluşturarak köylü halkı bu işlerde çalıştırdılar.⁷³ Tanrı'nın insanları, Tanrı evinin ihtiyaçlarını karşılamak için yarattığı biçimindeki mitoslar, köylülerin ikna yoluyla üretime yönlendirilmesini sağlarken, askerlerin uyguladığı zor da bunda etkili olmaktaydı.⁷⁴ Bunun yanı sıra üretim artışı köylüler için de yararlıydı. Zor, ikna ve halkın yararının ortak bir noktada buluşması ile kanallar yapılmış, üretim artışı sağlanmış ve elde edilen ürünlerin tapınaklarda toplanmasıyla birlikte tapınakların bulunduğu köyler, nüfus artışının da etkisiyle kentlere dönüşmüştür.⁷⁵ Böylece kanal yapımını düzenleyen bürokrasisi, saldırılara karşı kurulmuş düzenli ordusu, yasaları, farklı mesleklerde uzmanlaşmış ve farklı sınıflara bölünmüş toplumsal yapısı ve halkı, istenenleri yapmaya ikna eden dinsel ideolojisiyle kent devleti, MÖ. 4000-3000 arasında Mezopotamya'da belirmiştir.⁷⁶

Yunan kent devletleri ise MÖ. 1200'den sonra kuzeyden gelerek Yunan Anakarasını istila eden Dorlar'dan kaçan Yunan mültecilerce Ege Adaları ve Batı Anadolu'nun korunaklı kıyılarında kurulmuştur.⁷⁷ *"Bu mülteciler daha önce yerleşmemiş bir önderlik kurumuna ya da herkesin düşünmeden uyacağı belirli gelenek kurallarına sahip olmadıkları için, yeni yerleşim yerlerinde etkin bir işbirliğini güvence altına alabilecek gözle görünür bir yasalar dizisi ve bir yönetim sistemi yaratmak zorundaydılar."*⁷⁸ Bu mülteciler, geleneksel toplumlarını yeniden örgütlendirirken kent devletlerini kurdular.

⁷¹ a.g.e., s. 40

⁷² William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001, s. 35

⁷³ Şenel, a.g.e., s. 40

⁷⁴ McNeill, a.g.e., s. 35

⁷⁵ Şenel, a.g.e., s. 41

⁷⁶ Oral Sander, **Siyasi Tarih -İlkçağlardan 1918'e-** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992, s. 23; McNeill, a.g.e., s. 36-37

⁷⁷ Şenel, a.g.e., s. 113

⁷⁸ McNeill, a.g.e., s. 147

Uygarlıkların temelini oluşturan kentler; haraç ödeyen artalana sahip ve ruhban tarafından yönetilen bir başkentten oluşan kent devletleriydi.⁷⁹ Devlet olarak ise bu uygarlıklar, şiddet uygulayabilme hakkına sahip güçlü bir yönetici ve ona Tanrısal bir rol atfeden itaatkar bir tebaadan oluşan örgütlerdi.⁸⁰

1.3.1.3. İmparatorluklar

“Uygarlıklardan imparatorluklara geçiş süreci, gücü tekelinde toplayan idari mekanizmaların askeri gücün önemini kavramaları ve ancak bu suretle güçlerini koruma ve pekiştirmelerinin mümkün olduğunu görmeleri ile hızlanmıştır.”⁸¹ Gerek zenginliklere göz dikmiş barbarlara karşı kent devletlerinin korunması gereksinmesi, gerekse su ve toprak nedeniyle kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar sıklaştıkça, askerlerin savaşla olan sıkı ilişkilerinden dolayı sivil işlerle de ilgilenmeye başlamaları askerlerle din adamlarının arasını açmaya başlamıştır.⁸² Bu durum, MÖ. 3000 dolaylarında rahiplerin önderliğine rakip bir askeri örgütün gelişmesi ile devam etmiştir. Ancak yönetim alanındaki bu rekabet, Sümer kent devletleri birbirlerine karşı bağımsızlıklarını korudukça, bir tarafın kesin zaferi ile sonuçlanamazdı. Sonunda bu rekabette askerler öne geçerek kentler arası savaşa son verip kentleri tek bir yönetim altında toplamayı başardılar. MÖ. 2350 yılı dolaylarında Akad’lı Sargon, ilk olarak Sümer kent devletlerini bir bir ele geçirerek bölgesel devlete geçişi, daha sonra ise Babil Kralı Hammurabi MÖ. 1750 dolaylarında Sümer ve Akad kentlerini yönetiminde birleştirerek imparatorluğa geçişi gerçekleştirdi.⁸³

Mezopotamya Uygarlıklarının birbirleri üzerindeki egemenlik çabaları dışında, savaş arabalı barbar fetihçilerin Ortadoğu’yu istilaları ile geniş fakat gevşek bağlarla yönetilen feodal imparatorluklar kurulmuştur.⁸⁴ Hiksos ve Kassitler’in akınları sonucu kurulan Mısır, Hitit ve Asur İmparatorlukları, sık sık yerel ayaklanmalarla karşılaşma olasılığı yüksek, gevşek yapılı devletlerdi. Bu dönemin (Tunç Çağı)

⁷⁹ Thilly, a.g.e., s. 19

⁸⁰ Karabağ, a.g.e., s. 34

⁸¹ Deniz Ülke Arıboğan, Globalleşme Senaryosunun Aktörleri - Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi -, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 60

⁸² McNeill, a.g.e., s. 43, 64

⁸³ Şenel, a.g.e., s. 47

⁸⁴ McNeill, a.g.e., s. 86

imparatorlukları genel olarak aristokratik, yönetilenler üzerinde acımasız derecede baskıcı, yöneten-yönetilen arasında bağlılığın olmadığı, dolayısıyla ayaklanmaları içinde barındıran güçsüz imparatorluklardı.⁸⁵

Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçiş ile birlikte, demirden yapılan yeni silahlara sahip olan barbarlar, Ortadoğu'ya kuzeyden ve güneyin çöllerinden MÖ. 1200-1100 arasında yeni bir istila hareketi başlatmış, böylece daha önce tunç arabaları ile buraları kuşatan barbarlar, bu yeni silahlara sahip barbarlara karşı koyamayarak güçlerini yitirmişlerdir.⁸⁶ Yeni istilacılardan Med ve Persler İran'a ve Filistin'e; Dorlar Yunanistan'a; Frigyalılar Ege'ye girmiş ve sonraki güçlü imparatorlukların temelini atmışlardır.⁸⁷

1.3.1.4. Feodal Devlet

Batı'da 8.-15. yüzyıllar arasında egemen devlet biçimi olan feodal devleti doğuran ortam, doğu kaynaklı bir gücün etkisiyle biçimlenmiştir. Dış Moğolistan'da MS. 350 dolaylarında oluşan Juan-juan Konfederasyonu'nun bozkır boyunca batıya doğru harekete geçişi, önündeki tüm halkların ve kabilelerin batıya doğru kaçışına yol açmıştır.⁸⁸ Batı'ya hareket eden bu halklardan biri de Hunlardı. Hunlar, MS. 372'de Güney Rusya'ya girerek buradaki halkları yenmiş ve onları Roma sınırları içine girmeye zorlamıştır. Hunlardan kaçan ve barbar halklar olarak bilinen Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar ve Cermenler Roma İmparatorluğu'nu parçalamış ve İmparatorluk sınırlarında yeni krallıklar kurmuşlardır.⁸⁹ Böyle olmakla birlikte, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasının tek nedeni; barbar halkların saldırıları değildir. İmparatorluk son dönemlerinde tek merkezden yönetilemeyecek kadar büyümüş, eşitlikçi öğeler artmış, topraklar verimsizleşmiş, iktidar kavgaları güvensizliği arttırmıştı.⁹⁰ Bu iç nedenlere eklenen dış baskı ve saldırılar sonucu, Roma İmparatorluğu, devlete düşen temel görevleri yerine getiremez olmuş ve bunun sonucu yıkılmıştır.

⁸⁵ Şenel, a.g.e., s. 49

⁸⁶ McNeill, a.g.e., s. 90

⁸⁷ Şenel, a.g.e., s. 49

⁸⁸ McNeill, a.g.e., s. 313

⁸⁹ Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 409

⁹⁰ y.a.g.e., s. 409

Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrasında, barbar halklarca kurulan yeni krallıklar, uzun ömürlü ve güçlü yapılar oluşturmamışlar, bu nedenle de kısa sürede yıkılmışlardır. Bu durum ise 5.-8. (9.) yüzyıllar arasında Avrupa'da kargaşanın hakim olduğu “karanlık çağ”ın yaşanmasına yol açmıştır.⁹¹ Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından 8. yüzyıla dek süren bu “karanlık çağ” ise “*en temel özelliği, iktidarın kraldan derebeyine devredilmesi olan*”⁹² feodal düzeni yaratmıştır.

Feodalizm, en basit biçimiyle “birbirleriyle çakışan ve bölünmüş otoritenin sosyal dünyası olarak, kendi içinde bölünme eğilimleri taşısa da, birlikte mükemmel bir sosyal hiyerarşi piramidi oluşturan kişisel ve bağımlı ilişkilerinin gevşek yapılanmış sistemi”⁹³ olarak tanımlanabilir. Feodalizm ve feodal düzen, uygar Roma toplumu ve barbar Cermen kabilelerinin etkileşiminin ve sentezinin ürünüdür.⁹⁴ Bu nedenle feodal düzenin özü hem Roma İmparatorluğu'nda hem de Cermen kavimlerinde aranmalıdır. Roma İmparatorluğu'nda özel mülk ve devlete kiralanen çiftliklerde üreticiler çok sayıda köle çalıştırarak pazara yönelik üretim yapmaktaydılar.⁹⁵ Roma İmparatorluğu'nda kiraya verilen “latifundiya” adı verilen çiftlikler Ortaçağ'da “malikane”lere, “koloni” denilen kiracı çiftçiler ve köleler “serfler”e, “magnate” (şef) olarak anılan büyük toprak sahipleri ise “feodal beyler”e dönüştürülürken, Cermen kabileleri de feodal örgütlenişin en eski kaynaklarından olan “comitatus” çapul (ganimet) birlikleri; sürekli siyasal birleşme ve kaynaşmaya ayak direyen kabile örgütlenişleri; düzenledikleri akınlar ile ulaşım sistemlerini ve kır-kent arası ticareti yıkararak ekonomik bütünleşmenin koşullarını yok etmeleri ve siyasal birliği parçalamaları ile ortamı feodal düzene hazırlamışlardır.⁹⁶

Roma İmparatorluğu ve Cermenler'in etkisinin yanı sıra, ağır saban ile artmaya başlayan üretim; ağır süvariler (şövalyeler) sınıfının doğuşu ve Avrupa'nın kuzey

⁹¹ Pierson, a.g.e., s. 73; McNeill, a.g.e., s. 315; Şenel, a.g.e., s. 212

⁹² Yves Santamaria, “Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi”, *Uluslar ve Milliyetçilik içinde*, (Haz. Jean Leca), (Çev. Siren İdemen), Metis Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 21

⁹³ Pierson, a.g.e., s. 72

⁹⁴ a.g.e., s. 73

⁹⁵ Şenel, a.g.e., s. 196

⁹⁶ a.g.e., s. 209-212

denizlerinde ticaretin gelişmesiyle beliren, kendini ahlakla pek bağımlı saymayan tacir halkın tümünün bir araya gelmesi feodal kurumları yaratmıştır.⁹⁷

Feodal düzen; feodal bey ile vassal arasında feodal sözleşme ile önceden belirlenmiş karşılıklı hak (toprağı kullanma) ve görev (korunma-himaye) ilişkisinin olduğu hiyerarşik bir düzendir.⁹⁸ Bu düzenin tepesinde kral ya da imparator bulunmaktadır. Onun altında fieflerini doğrudan kraldan almış vassal ve onların altında da fief sözleşmesi ile kraldan aldıkları toprakları verdikleri feodal beyler bulunurken, piramidin tabanı üretimi gerçekleştiren serflerce oluşturulmaktaydı.⁹⁹

Bu dönemde feodal düzenin yarattığı feodal devlet yapısı; fief sözleşmeleri ile parçalanmış toprağı, kentlerin ve kasabaların yükselişi, kilisenin evrensel otoritesi ve hiyerarşik örgütlenişi nedeniyle parçalanmış merkezi iktidarı ve yükselen yerelliği ile, karakteristik olarak kırılğan ve açık savaşa karşı savunmasız; iyice güçsüzleşmiş ve bireyleri korumak bakımından yetersiz, rahipler ve savaşçılar oligarşisinin yararına işleyen bir çeşit hükümet görevini yürütmekteydi.¹⁰⁰

Feodalizm Ortaçağ'da Batı'da olduğu kadar Doğu'da da egemen düzendi. Ancak her ikisi arasında belirgin farklar bulunmaktaydı.¹⁰¹ Ayrıca Avrupa feodalizminin de bir örnek olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Charles Tilly'ye göre "*Floransa'nın feodalizmi Macaristan'ın feodalizminden o kadar farklıdır ki, ikisini aynı terimle ifade etmek zor görünmektedir.*"¹⁰² Böyle olmakla birlikte, feodal devlet bölümünde hem Doğu feodalizmine yer verilmemiş,

⁹⁷ McNeill, a.g.e., s. 369

⁹⁸ Sander, 1992, s. 53; Pierson, a.g.e., s. 73

⁹⁹ **Vassal:** Feodal (fief) sözleşmede himaye altına alınan kişi; **fief sözleşmesi** ise, feodal düzendeki feodal bağıllık ilişkisini ortaya koyan, bazen yazılı bazen de sözlü yapılan bir tür sözleşmedir. Bu konuda bkz. Şenel, a.g.e., s. 215-216

¹⁰⁰ Mehmet Yüksel, **Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s. 51
Sander, 1992, s. 53; Pierson, a.g.e., s. 74-75

¹⁰¹ Sözgelimi Çin'de toprak rejimi, köylünün korunma karşılığı efendinin toprakları üzerinde çalışması esasına dayanmaktaydı. Ancak zamanla soylu efendilerin yerini bir tür hükümet memuru almış ve Avrupa feodalizmindeki sözleşme ilişkisi Asya rejimlerinde gerçekleşmemiştir. Bu konuda bkz. Sander, 1992, s. 54

¹⁰² Tilly, a.g.e., s. 120

hem de Batı feodalizmi genel özellikleriyle anlatılmıştır. Bunun nedeni ise; Batı feodalizminin modern devletin çıkış noktasını, kökenini oluşturmasıdır.¹⁰³

1.4. Sonuç

Bugün insanların yaşamında önemli bir yer tutan ve insanların yaşamlarını koyduğu kurallarla şekillendiren devlet kurumu, tarihin belirli bir aşamasında insanlar tarafından kurulmuştur. MÖ. 8000 yılına kadar götürülebilen devletin ortaya çıkış tarihi dikkate alındığında, devlet 10.000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Ancak insanlık tarihinin uzun geçmişi düşünüldüğünde ise devlet henüz çok yeni bir kurumdur. Böyle olmakla birlikte, devlet ortaya çıktığı andan itibaren insan hayatına büyük bir hız kazandırmış, işbölümü içerisinde birlikte yaşam sürdüren insanlar yeni buluşlarla kısa sürelerde önemli birikimler elde etmişlerdir. Yaşamın daha kolay kılınmasına yönelik bu birikimler ise hem insanların hem de insan yapısı kurumların gelişmesini ve ilerlemesini sağlamıştır. Bu kurumlardan birisi olan devlet de tarihi içinde erken devlet aşamasından günümüzün modern devletlerine kadar büyük değişim göstererek ilerlemiştir. Devletin ilk belirlediği anda birisinin siyasal tahakkümünün, ötekisinin vergi - haraç yükümlülüğünün bulunduğu iki tabakalı yapısı, bugün genelde özgür seçimlerle belirlenen yöneticilerin ve bir vatandaşlık görevi olarak vergi ödeyen vatandaşların bulunduğu bir yapıya evrilmiştir. Böyle olmakla birlikte devletin temel özelliği olan yöneten - yönetilen farklılaşması bugün de varlığını korumaktadır.

¹⁰³ Sander, 1992, s. 54; Pierson, a.g.e., s. 72

İKİNCİ BÖLÜM

ULUS DEVLET

Devlet bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu ihtiyaç, nüfus artışı sonucu daha çok besine gereksinim duyma biçiminde belirebileceği gibi, savaş tehlikesi üzerine korunma ya da kendilerinde bulunmayan besin maddelerini ele geçirme biçiminde de belirebilir. Yine insanları devlet kurmaya yönelten ihtiyaç Mezopotamya’da ilk devletin Tanrıları besleme ihtiyacı sonucunda mabet ekonomisi olarak biçimlenişi gibi¹ kendisini Tanrısal inanışta da gösterir. Bunlara ek olarak devlet, karmaşıklaşan ilişkileri düzenleme ve sorunları çözme ihtiyacından (Liberalizm), bir sınıfın diğer sınıfa hükmetme ihtiyacından (Marksizm), ya da Cem Eroğul’un belirttiği gibi, *“yönetici personelin alt ve üst sınıflarla arasında olan çatışmalara direnebilmek için bir aygıt biçiminde örgütlenmesinden de doğabilir.”*² Sonuç olarak, hangi ihtiyaçtan doğarsa doğsun devletin bir ihtiyaç sonucu zorunluluk haline geldiği ve insanlar tarafından bu ihtiyacı karşılamak üzere tarihin belirli bir aşamasında icat edildiği görülmektedir.³

İnsan ihtiyaçlarına bağlı olarak doğan devlet, kent devletlerinden imparatorluklara ve daha sonra feodal devlete doğru evrilmiştir. Ancak biçimler farklılaşmakla birlikte, bu devletlerin tümünde meşruiyet kaynağı aynı kalmıştır. Tümü, iktidarını ve gücünü Tanrı’dan aldığını ve devleti Tanrı adına yönettiğini belirten krallar ya da soylularca yönetilmiştir. Bu durum, 1500⁴ yılından itibaren yaşanmaya başlayan değişimlerle yerini kendinden çok farklı bir duruma bırakmıştır. 1500’lü yıllara kadar doğrusal bir ilerleme kaydeden devletin gelişimi bu tarihlerde kesintiye uğrayarak yeni ve apayrı bir yöne sapmıştır. Modern öncesi ile modern zamanları birbirinden ayırdığı kabul edilen 1500 yılından sonra yaşanan hızlı gelişme, devletin meşruiyet kaynağına dair düşünceleri değiştirmiş, Tanrı’nın ve dinsel inancın yerini akıl ve akıl yoluyla ortaya konulan ilkeler (bilim) almıştır.⁵ 16. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupa’da gelişen bilimsel düşünüş modern devlete

¹ Sarıbay, 1998, s. 148

² Eroğul, 1990, s. 32-33

³ Badie ve Birnbaum’a göre, devlet bir icattır. Bu konuda bkz. Sarıbay, 1998, s. 148

⁴ 1500 yılı, kronolojik olarak hiçbir önemli siyasal olaya işaret etmemekle birlikte, önemli olayların yaşandığı bir dönemi araladığı ve yuvarlak bir tarih olduğu için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu konuda bkz. McNeill, a.g.e., s. 459; Arıboğan, a.g.e., s. 64, Pierson, a.g.e., s. 77

⁵ Touraine, a.g.e., s. 25; Şaylan, 1995, s. 18

geçişini sağlamıştır; ancak bilimsel düşünüş neden 16.-18. yüzyıllar arasında ve neden Avrupa’da belirmiştir? Bu sorunun “*yanıtı araştırılınca, düşünüş alanındaki söz konusu devrimin temelinde ekonomik ve toplumsal alanlarda gerçekleştirilen bir başka devrimin yattığı görülür.*”⁶ Bu ekonomik ve toplumsal devrim ise, her alanı kapsayan çok köklü ve derin bir dönüşümü ifade eden kapitalizmdir.⁷ Böylece, 16.-18. yüzyıllarda kapitalizmin şekillendirdiği bilimsel düşünce, tüm toplumsal alanları biçimlendirdiği gibi, devletin meşruiyet kaynağında da değişime yol açmıştır. Bu gelişmeye Fransız Devrimi son noktayı koymuş ve artık hükümetleri Tanrı’nın ya da doğanın yaratmadığı, bunların insanoğlunun yarattığı kuruluşlar olduğu kesinlik kazanmıştır.⁸ Doğrudan yönetime geçişle birlikte modern devletler hızla önce Avrupa’ya ve daha sonra tüm dünyaya yayılmış ve bugün yurttaş sıfatı ile üyesi bulunduğumuz günümüzün modern devlet biçimleri belirmiştir.

2.1. Modernizm

Geleneksel devletten modern devlete geçişi mümkün kılan gelişme, modernleşmedir. “*Modernleşme, tarihsel olarak, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlerin diğer Avrupa ülkelerine ve 19. ve 20. yüzyıllarda da Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayıldığı bir değişme sürecidir.*”⁹ Modernleşme ilk olarak Batı’da, insanın doğaya daha çok egemen olması, teknolojik üretimin yaygınlaşması, bunlara bağlı olarak bilimin, sekülerizmin ve ilerlemenin yaşamın her alanına nüfuz etmesiyle başlamıştır. Bu anlamıyla modernleşme, “*çağdaş toplumun ileri karmaşık bir örgütlenme eşliğinde devamlı gelişen teknolojisinin, (doğal) çevreyi kontrol altına aldığı bir süreçtir.*”¹⁰ Batı kendi modernleşmesini tamamladıktan sonra, modernleşmenin ikinci evresi olan Batı’nın kendi modernliğini geleneksel toplumlara taşıdığı evreye geçilmiştir. Batı modernleşmesinin temelinde kapitalizm ve sanayileşme bulunurken, geleneksel toplumlar çoğunlukla sanayileşmeden modernleşmişlerdir. Bu ülkelerdeki modernleşme ya

⁶ Şenel, a.g.e., s. 275

⁷ Şaylan, 1995, s. 18

⁸ Sander, 1992, s. 123

⁹ Eisenstadt, **Modernization: Protest and Change**, Englewoods-Cliffs, N.J: Prentice-Hall Inc. 1966, s. 1’den aktaran Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 23

¹⁰ Theodore Capleow, **Elementary Sociology**, Englewoods-Cliffs, N.J: Prentice-Hall Inc., 1967, s. 671’den aktaran Aydın, s. 23

Batı'yı örnek alarak kültürel düzeyde modernleşme (kültürleşerek modernleşme) ya da Batı'nın güdümü ile gerçekleşen güdümlü modernleşmedir.¹¹ Bu anlamda, ikinci evredeki *“modernleşme, Batılı toplumsal bilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. Böylece toplumsal değişimin özel bir görüşe (Batılı görüş) göre ele alınan özel bir durumu (azgelişmişlerin değişmesi) olmaktadır.”*¹² Üçüncü Dünya ülkeleri, sanayileşmeden siyasal ve kültürel düzeyde modernleşirken Avrupa devletleri kendiliğinden gelişen sanayileşmeye bağlı olarak, modernleşmelerini doğal bir süreç olarak yaşamışlardır.

Batı'da 15.-19. yüzyıllar arasında ortaya çıkan ve gelişen modernleşmenin öğelerinin belli başlılarını sıralamak gerekirse bunlar;

- Sanayileşme: Tarımsal bir toplumdan sanayi toplumuna geçiş.
- Demografik Geçiş: Nüfusun büyüklüğünde ve dağılımında dönüşüm.
- Ticarileşme ve ekonomik ilişkilerin bunu izleyen metalaşması, sosyal hayatın öteki yönlerinden daha açıkça ayırt edilebilen hale gelmiştir.
- Kapitalizmin Yükselişi: Feodal bir ekonomiden ya da daha geniş olarak üretim tarzından kapitalist bir üretim tarzına geçiş.
- Sosyal işbölümünün büyümesi, sosyal ve ekonomik uzmanlaşmanın büyümesi (ekonomik ve siyasal işlevlerin farklılaşması dahil).
- Bilimsel düşünce tarzlarının yükselişi ve bunların sanayileşmiş üretime ve oradan da daha genel olarak sosyal hayata uygulanması.
- İletişim tarzlarının dönüşümü (kişiler, mallar ve bilgi için).
- Kentleşme: Niteliksel bakımdan sanayi kentlerinin büyümesi ve kent-kır arasındaki ilişkinin değişmesi.
- Demokratikleşme: Yeni siyasal kurumlarla ve siyasal meşruiyetin yeni biçimleriyle (sosyalizme ve ulusçuluğa yönelişler dahil) siyasal katılımın genişlemesi.¹³

¹¹ Aydın, a.g.e., s. 25

¹² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 218

¹³ Modernleşmenin sözü edilen bu öğeleri için bkz. Pierson, a.g.e., s. 65-66

Yukarıda belirtilen ögelere dayanan “modernlik fikri, toplumun merkezindeki Tanrı’nın yerine bilimi koyarak dinsel inançlara -en iyi olasılıkla- ancak özel yaşam dahilinde bir yer bırakır.”¹⁴ Böyle olmakla birlikte modernizm, yalnız toplumun merkezine bilimi koyma ve yalnız bilimin teknolojik uygulamasından ibaret değildir. Modernizm, bunlara ek olarak “entellektüel etkinliğin, siyasal propagandalar ya da dinsel inançlardan korunması, yasaların tarafsızlığının kişileri torpile, adam kayırmaya, particiliğe ve yolsuzluklara karşı koruması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel bir iktidarın aracı haline gelmemesi, tıpkı kişisel servetlerle devletin ya da işletmelerin bütçelerinin birbirinden ayrı tutulması gibi, özel yaşamla kamu yaşamının da birbirinden ayrılmasıdır.”¹⁵

Küreselleşme sürecinde yaşanan ani değişimler nedeniyle sorgulanan modernlik düşüncesi, “toplumsal yaşamda bilim ve teknolojinin akıl sayesinde egemen olduğu bir üretim düzeninin, yine akıl sayesinde toplumsal yaşamı düzenleyen bir hukuk düzeninin ve özgür bireylerden oluşan toplum düzeninin ortaya çıktığını iddia eder.”¹⁶ Bu nedenle, modernizm, ekonomik anlamda sanayileşme ve kapitalizmi; siyasal anlamda modern devleti, demokrasiyi, hukuk devletini ve laikliği; kültürel alanda ise bireyciliği, çok renkliliği ve laikliği ifade eder.

2.2. Modern Devletin Genel Özellikleri

Modern devlet, pek çok açıdan 16.-17. yüzyıllarda büyüyen Avrupa prenslikleri ile öncelenmekle birlikte, sistemli olarak Fransız Devrimi çağında biçimlenen karakteristik özellikleri ile yeni bir olgudur.¹⁷ Bu yeni olgu, yönettiği tüm insanları kapsayan ve benzerlerinden kesin sınır çizgileriyle ayrılan bir toprak parçası olarak tanımlanırken, politik olarak da doğrudan yönetime ve egemenliğe sahip tek birim olarak belirmiştir.¹⁸ Açıklanan modern devletin genel özelliklerini dokuz kategoride toplamak mümkündür. Bunlar: Şiddet araçlarının (tekeli) denetimi, toprak,

¹⁴ Touraine, a.g.e., s. 23

¹⁵ a.g.e., s. 24

¹⁶ Yüksel, a.g.e., s. 24

¹⁷ E. J. Hobsbawm, 1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik - Program, Mit, Gerçekçilik-, (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 102

¹⁸ y.a.g.e., s. 102; Tilly, a.g.e., s. 188

egemenlik, anayasallık, kişisel olmayan iktidar, kamu bürokrasisi, yetki/meşruiyet, yurttaşlık, vergilendirme.¹⁹

- Şiddet araçlarının (tekeli) denetimi: Feodal düzende askeri güç parçalanmış halde tek tek feodal beylerin elindeydi. Merkezileşme ile düzenli ordular kuruldu; ancak merkezileşmenin biçimlendirdiği mutlak monarşiler dönemindeki düzenli ordular, zorunlu askerlikten çok yabancı paralı askerlere dayanmaktaydı.²⁰ Mutlak monarşilerin ardından gelişimini tamamlayan modern devletlerde silahlı kuvvetler (şiddet araçları) tam olarak devletin tekeline geçti. Bu dönemde askerlik, ulus bilincine sahip yurttaşlarca bir vatan görevi olarak gerçekleştirilmeye başlandı.²¹ Böylece yurttaş-ordular oluşurken devlet de şiddet araçlarını tekeline aldı. Ancak durum böyle olmakla birlikte bugün örgütlü suç ve aile içi şiddet, devletin şiddet araçları üzerindeki etkin denetimini aşındıran iki kronik şiddet biçimi olarak varlığını korumaktadır.²²

- Toprak: Günümüz dünya sistemi, belirli sınırlarla birbirinden ayrılmış devletlerden oluşmaktadır. Bu nedenle kesin sınırlarla belirlenmiş bir toprak parçasına sahip olmak, modern devletlerin olmazsa olmaz koşullarından birisidir. Modern devlet öncesi devletlerin de toprakları vardı; ancak bunlar belirgin sınırlardan yoksunken, uğruna can verilen kutsal ve siyasi bir içerik de edinmemişlerdi. 16. yüzyıldan itibaren vatan, uğruna can feda edilecek bir değere dönüşerek, siyasal iktidarın üzerinde uygulandığı coğrafi alanı ifade eden siyasi bir içerik kazandı.²³ Bu durumun somut ifadesi ise vatan savunması için savaşmak ve gereğinde ölmeyi kabul etmek ile gerekli maddi yükümlülöklere (vergilere) katlanmaktı.²⁴

- Egemenlik: Egemenlik, kavram olarak *“üstün iktidarı, hiçbir denetime bağlı olmayan kesin buyruklar verme gücünü belirtmektedir.”*²⁵ Modern devlet öncesi egemenlik, bizzat kralın somut kişiliğinde ifadesini bulurken; kralın somut kişiliğinin yanında, bir de soyut kişiliğinin, diğer bir deyişle krallık kurumunun belirmesi ile iktidarın kaynağının bu soyut kişiliğe aktarılması olgusu gündeme

¹⁹ Pierson, a.g.e., s. 24

²⁰ a.g.e., s. 79

²¹ Sander, 1992, s. 125

²² Pierson, a.g.e., s. 27

²³ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 51-52

²⁴ y.a.g.e., s. 51

²⁵ H. Kelsen, *Principles*, s. 189 / P. Reuter-J. Combacau, s. 29-30'dan aktaran Pazarcı, a.g.e., s. 19

gelmiştir.²⁶ Modern devlet döneminde ise, soyut bir kavram olarak beliren ulus, yine soyut bir kavram olan egemenliğin sahibi ve kullanıcısı olmuştur. 1648 Westphalia Anlaşması ile de Avrupa’da devletlerin egemen birimler olduğu kabul edilmiştir. Günümüzde egemenlik kavramı iki anlam yüklenmiştir. Bu anlamlar iç ve dış egemenlik olarak belirtilebilir. “İç egemenliğin anlamı, devletin hukuk düzenini kabul ettirmek; dış egemenliğin anlamı ise (Westphalia’dan bu yana Avrupa devletler sisteminde benimsenen) rakip güçler arasında kendini kanıtlamaktır.”²⁷

- Anayasallık: Modern devletlerin tümü, anayasal devletlerdir. Anayasa “bir devletin kuruluşunu, örgütlenişini, iktidarın el değiştirmesini ve bireylerin hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar bütünü”dür.²⁸ Anayasalar, genel olarak bir tek belgede toplanmakla birlikte, bazı ülkelerin anayasaları birden fazla belgeye dağılmıştır. (İngiltere örneğinde görüldüğü gibi)

- Kişisel Olmayan İktidar: Anayasacılık hareketleri sonucunda ortaya çıkan anayasalar ile hukukun üstünlüğü kabul edilmiş ve yönetimler bu hukuki belgelere dayandırılmıştır. Anayasal düzen öncesinde devletler, bizzat egemenlerin (kral, padişah, vs.) koymuş olduğu kurallara göre ve yine bu egemenlerce yönetilirken bugün devletler anayasanın gösterdiği sınırlar içerisinde yönetilmektedir. Devlet iktidarını uygulayanların bugün kişisel bir zeminde değil, kamusal durumlarından ötürü bu mevkilerde bulundukları kabul görmüştür. Bu durum ise devlet iktidarına süreklilik kazandırmaktadır.

- Kamu Bürokrasisi: “Bürokrasi, yetkili idareciler topluluğu ile belirli bir idare sisteminde (örneğin bir devlet ya da resmi örgütte) geçerli işlemlerden oluşur.”²⁹

Bürokrasi’nin ayırteci özellikleri: Bir makamlar hiyerarşisi ile hiyerarşik düzeyler arasındaki iletişimi sağlayan kanallar; dosyalar ve gizlilik; genel kurallarla belirlenip yönetmeliklerle düzenlenen, açıkça tanımlanmış yetki alanları; resmi işlerin özel işlerden idari biçimde ayrılmasıdır.³⁰ Kamu bürokrasisi ise, Batı’nın sanayileşme sürecinde, modern devletle birlikte karşılıklı etkileşim içinde doğup gelişmiştir.³¹

Modern devletin yasa ve düzen işlevi ile kamu finansmanı işlevleri, düzenli ve etkin bir yönetsel mekanizmayı gerektirmiş, böylece hiyerarşik yapısı ile modern

²⁶ Erözden, 1997, s. 47

²⁷ Jürgen Habermas, ‘Öteki’ Olmak, ‘Öteki’yle Yaşamak - Siyaset Kuramı Yazıları -, (Çev. İlknur Aka), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 55

²⁸ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul, 1997, s. 134

²⁹ Marshall, a.g.e., s. 85

³⁰ a.g.e., s. 86

³¹ Şaylan, 1995, s. 23

bürokrasi doğmuştur. Weber'e göre, *“bürokrasi, modern kitle demokrasisine kaçınılmaz olarak eşlik eder”* ve *“modern devlet her yerde bürokratikleşmeye maruz kalmaktadır.”*³²

- Otorite ve Meşruiyet: Weber'e göre, *“otorite, ‘verili özgül bir içeriğe sahip bir emre’, bir grup insanın itaat etmesi ihtimalidir. Meşruiyet, ‘bağlayıcı olarak düşünülenin prestiji’ni tanımlar. Meşru otorite, ‘tabi aktörün kendisi için bir şekilde zorunlu ya da ibret verici olarak değerlendirilgi için en azından kısmen itaat ettiği’ bir otoriteyi tanımlar.”*³³ Modern devletle birlikte devletin meşruiyet anlayışı ve kaynağı da değişmiştir. Modern devletin meşruiyet anlayışı akla ve akıl yoluyla ortaya konulan ilkelere dayanmaktadır.³⁴ Meşruiyet anlayışı akla ve bilime dayanan modern devletin meşruiyet kaynağı laikleşmiş bir bütün olan ulustur.³⁵

- Yurttaşlık: Yurttaş, siyasi egemenliğe katılma yetkisi olan kişidir.³⁶ Yurttaşlık, birtakım yetki ve görevleri içerir. Bu anlamda; *“yurttaşlık, ilkesel olarak topluluk içinde bireylere eşit haklar ve görevler, özgürlükler ve sınırlamalar, güçler ve sorumluluklar veren bir statüdür.”*³⁷ Bu anlamıyla yurttaşlık Fransız Devrimi ile ortaya çıkmış ve modern dünyanın merkezine oturmuştur. Yurttaşlık, doğum yerine ya da anne/babanın yurttaşlığına bağlı olarak edinilir. Herhangi bir devletin toprakları üstünde ya da yetki alanı içinde yaşayan herkes, yurttaşlık haklarının tümünden yararlanamaz. Bu haklar belli koşullara sahip ya da bu koşulları yerine getiren kişilere ve genellikle de belirli bir devlet tarafından uygulanır.

- Vergilendirme: Vergiler kamusal harcamaları karşılamak amacıyla devletin halktan aldığı düzenli ve zorunlu ödentilerdir. Vergiler, önceleri acil gereksinimler için toplanırken zamanla yerleşiklik kazanmışlardır. Schumpeter'e göre; *“mali ihtiyaç olmasa, modern devletin yaratılmasını acil kılan bir durum olmayacaktı”* ya da Weber'e göre *“modern devlet, ciddi ve düzenli vergi gelirleri olmaksızın varolamazdı.”*³⁸ Sonuçta, modern devlet, savaş giderlerinin karşılanması amacıyla koyduğu vergiler ve bunun yarattığı bürokrasi, merkezileşme ve güçlenmenin sonucunda oluşurken modern vergi rejimlerinin kökenini de değişen askeri

³² Pierson, a.g.e., s. 43

³³ Weber, *Economy and Society: Volume I*, New York, Badminister, s. 31, 53'den aktaran Pierson, s. 45

³⁴ Şaylan, 1995, s. 18

³⁵ Habermas, a.g.e., s. 19-20

³⁶ a.g.e., s. 20

³⁷ David Held, *Democracy and The Global Order*, Cambridge Polity, 1995, s. 6'dan aktaran Pierson, a.g.e., s. 53

³⁸ Pierson, a.g.e., s. 56-58

gereklilikler oluşturmuştur. Ancak, vergilerin 19. yuzyılın ikinci yarısından itibaren artan oranlarda daha çok kamu harcamaları için alınmaya başlaması, Avrupa devletlerini 20. yuzyılda refah devleti ile özdeşleştirmiştir.

2.3. Modern Devletin Grnmlerinden Biri Olarak Ulus Devlet

Özellikle 1500 yılından itibaren yaşanmaya başlanan hızlı gelişmeler sonucu Avrupa’da başlayan merkezileşme, önce mutlakiyetçi monarşileri ve ardından ulus devleti biçimlendirmiştir. Avrupa’da bu gelişmeler yaşanırken Kuzey Amerika’da da İngiliz kolonileri birleşerek federal yapıda yeni bir devlet biçimi oluşturmuştur. Böylece modern devletin iki görünümü olan ulus devlet ve federal devlet, yaklaşık aynı zamanlarda tarih sahnesine çıkmıştır. Bu konu, “Siyasal Bir Olgu Olarak Ulus Devlet” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu tezin konusu açısından taşıdığı önem bakımından ulus devlet, önce tarihsel bir olgu olarak, daha sonra da siyasal bir olgu olarak incelenecektir.

2.3.1. Tarihsel Bir Olgu Olarak Ulus Devlet

Ulus devletin tarih sahnesine çıkışı, 18. yuzyılın ikinci yarısına denk düşmekle birlikte, bu durum uzun yüzyıllar boyunca yaşanan bir dizi gelişmenin ürünüdür. 11. yuzyıldan itibaren yaşanmaya başlanan bu gelişmeler, feodal dönem boyunca sürmüş ve sonunda mutlak monarşileri yaratmıştır. Ulus devletin öncülü olan mutlak monarşiler merkezileşme ile belirirken, güçlenen merkezileşme de ulus devletin doğuşunu sağlamıştır.

2.3.1.1. Feodal Miras

Roma İmparatorluğu’nun yıkılışının yarattığı boşluk ve kargaşa ortamında, barbar akınlarına karşı acil yerel savunma gereksinimi yeni bir askeri güç gerektirmişti. Bu askeri güç şvallyelerdi. Barbarların saldırılarına karşı koyabilmek için Franklar; zengi, zırh ve büyük atları bir araya getirerek ağır süvari savaş teknolojisini buldular.³⁹ Bu yeni askeri güç ve onun yeni olan savaş teknolojisi,

³⁹ McNeill, a.g.e., s. 367; şenel, a.g.e., s. 213

şövalyeleri barbarlara karşı üstün konuma getirirken Latin Hristiyanlığı'nın durumunu da komşularına karşı temelinden değiştirmiştir.⁴⁰ İşte bu değişimin kaynağı olan şövalye sınıfının beslenebilmesi, üretim artışını zorunlu hale getirmişti. Üretim artışı, daha önce bulunmuş olan ağır sabanın yaygın olarak kullanılması (10.-11. yüzyıllar arası) ve ekilebilen alanların genişletilmesi (9.-17. yüzyıllar arası) ile sağlanmıştır.⁴¹

Yerel savunma gereksinimini karşılamak için giderek daha fazla toprak, savaş hizmetinin karşılığı olarak profesyonel savaşçılara verilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda MS. 1000 yıllarında Batı Avrupa'da askeri ve siyasal önderlik kaba, fakat becerikli şövalyelerin eline geçmiştir.⁴² Böylece, savunma gereksiniminin zorlaması ile beliren feodal sistem, kendi savunmasını kendi gerçekleştiren, ekonomik açıdan (tarımsal üretim artışı ile) kendi kendine yeterli, bağımsız siyasal birimlerin oluşmasında etkili olmuştur. Sonuçta Batı, yüzlerce prenslik, kent devletleri, krallıklar ve imparatorlukların bulunduğu merkezi otoriteden yoksun bir yapıya bürünmüştür.⁴³ Merkeziyetten uzak bu parçalı yapı, kısmi bir özgürlük ve kendi kendine yönetimi mümkün kılarak, Avrupa'ya dünya üstünlüğünü sağlayacak olan Rönesans'ın doğmasında etkili olmuş ve böylece Avrupa'nın kendine özgü feodal sistemi, gelecek yüzyılların güçlü merkezi devletlerinin de çıkış noktası olmuştur.⁴⁴

2.3.1.2. Ticaretin ve Ticaret Sınıfının Doğuşu

Feodal döneme geçişle birlikte merkezi otorite dağılmıştı; ancak şövalyeler aracılığı ile yerel düzeyde güvenlik görel olarak sağlanabilmişti. Yerel düzeyde sağlanan bu görel güvenlik ise, önemli değişimlere yol açtı. Güvenlik ortamında haydutluk ve korsanlık güvenilir olmaktan çıkmış, değer verilen maddelerin zor yerine ticaret ile sağlanmasının daha büyük kârlar getireceği çok geçmeden kavranmıştı.⁴⁵ Böylece haydutluğu ve korsanlığı bırakan insanlar, ticarete başlayarak tüccarları, iletişim ve liman olanaklarının elverişli olduğu yerlere

⁴⁰ Sander, 1992, s. 52

⁴¹ McNeill, a.g.e., s. 369, 404

⁴² Şenel, a.g.e., s. 213

⁴³ Tilly, a.g.e., s. 79; McNeill, a.g.e., s. 365

⁴⁴ Sander, 1992, s. 53,55

⁴⁵ McNeill, a.g.e., s. 369

yerleşerek de Batı ve Kuzey Avrupa kentlerini oluşturmuşlardır.⁴⁶ Tıpkı korsanlar gibi özgürce hareket eden bu tüccar sınıfı, kentlerinin yönetimlerini kendileri üstlenmiş ve kendilerini daha fazla ortaya koyan bir yaşam biçimini benimsemiştir. Bu yaşam biçimi ise onların Avrupa'nın geleceğini yaratan en büyük güç olmalarında birincil etken olmuştur.

Avrupa coğrafyası girintileri kara içlerine sokulan denizleri, uzun ve ağır akan ırmakları ile gelişim halindeki tüccar sınıfına büyük olanaklar sağlamıştır. Bu coğrafya, büyük miktarlarda malın çok ucuz biçimde uzaklara götürülmesini mümkün kılmıştır. Coğrafyanın sağladığı bu olanaklara ek olarak herhangi bir insani engelle de karşılaşmayan (Avrupa'nın tüccar sınıfı Çin, Japonya ya da Hindistan'daki benzerleri gibi kendilerine düşmanca tutum takınan bir memur sınıfı tarafından engellenmeden) Avrupa'nın tüccarları kısa sürede güçlenmeye başlamıştı.⁴⁷ Tarımsal üretim artışına bağlı olarak artan nüfus, yeni ihtiyaçlar ve daha yoğun ticaret demektir. Nüfus artışı ile tetiklenen ticaret ise, Haçlı Seferleri sonrasında daha çok ilerleme kaydetmiştir. Çünkü, o zamana dek Avrupa içinde gerçekleşen ticaret artık Doğu-Batı ticaretine dönüşmüş, Doğu malları (koku, baharat, ipek) Cenova ve Venedik gibi kentleri zenginleştirirken Flanders kentleri de Doğu'ya sattıkları yünlü dokumalar yoluyla zenginleşmişlerdi.⁴⁸ Zenginleşen kentli sınıf, artık feodal beyin egemenliğine boyun eğmek istememekteydi. Bunun sonucu kent soylularının kendi kendilerini yönetmeleri kentlerde feodal düzeni geriletirken Cumhuriyet yönetimleri yaygınlaşmıştı.

Cumhuriyet yönetimlerinin ilk kurulduğu kentler, tüccar sınıfının yükselişe geçtiği İtalyan kent devletleriydi. Bu devletler, uygun coğrafyaları nedeniyle tüccarlara kimsenin sınırlarından geçmek zorunda olmadan denize açılabilme olanağı vermektedir. Böylece, engellenmeden ticaret yapan ve zenginleşen İtalyan kent soyluları, kendi yönetimlerini oluşturabilmekteydi. Oysa aynı durum kıta Avrupası kent devletleri için geçerli değildi. Kıta Avrupası'nda *"herhangi bir kasabanın tacirlerinin, ticaret ilişkisi kurdıkları yerlere gidebilmeleri için, pek çok feodal beyin topraklarından geçmeleri gerekiyordu. Yabancı ülkelerin sınırlarından*

⁴⁶ Sander, 1992, s. 55

⁴⁷ McNeill, a.g.e., s. 406

⁴⁸ Şenel, a.g.e., s. 227, 279

geçmek, çoğu zaman güvensiz, güvenli olduğu zaman ise çok pahalıydı. Çünkü, yeni lüks malların tadını almış olan feodal beylerin paraya gereksinimleri vardı; bu nedenle topraklarından geçen mallardan yüksek geçiş vergileri alıyorlardı. Bu durum, ticaretin ve sanayinin gelişmesini engellemekteydi. Ayrıca, ulusal bir siyasal birliğin bulunmayışından dolayı, pazar koşullarının bölgeden bölgeye çok farklı olması, ticaretin ve sermayenin gelişmesi önündeki bir başka engeli oluşturuyordu.”⁴⁹

Tüm bu özelliklerinden ötürü, feodalizmin temel efendi-vassal ilişkisi, ticari bakımdan nüfuzlu kasaba ve kent sahiplerinin ortak ihtiyaçlarını ifade etmekte yetersiz kalmaktaydı.⁵⁰ Ekonomik bütünleşmenin çapı giderek büyürken, parçalı yapıları nedeniyle siyasal yapılar bu bütünleşmenin önündeki en büyük engel olarak varlıklarını korumaktaydı. İşte bu ortamda, ticaret sınıfı ekonomik çıkarlarının korunacağı ve gelişeceği, alan bakımından daha yaygın siyasal birimleri desteklemeye başlamıştır. “16. ve 17. yüzyıllarda burjuvazinin amacı, yeni üretici güçlerin gelişmesine elverişli olmayan feodal birimlerin ortadan kaldırılmaları, ekonomik ilişkilerini yürüttüğü topraklar üzerinde, tek bir siyasal birimin kurulması, ülkenin her yerinde aynı alışveriş yasasının bulunmasıydı. Yeni ekonomik bütünleşmeye uygun bir siyasal bütünleşmenin gerçekleşmesiydi. Bu yolda yapabileceği şey, bölücü güçlere cephe alıp, bütünleyici güçleri desteklemektir. Güçlü prensleri destekleyerek, onların, feodal küçük siyasal birimleri ortadan kaldırıp, ulusal devleti kurmalarına yardımcı olmaktır. Bunun için de burjuvazi 16. ve 17. yüzyıllarda mutlak monarşi yönündeki eğilimleri destekledi.”⁵¹ Böylece, 11. yüzyıldan itibaren beliren ve yüzyıllar içinde giderek güçlenen burjuvazi, 16. yüzyıldan itibaren faaliyet alanındaki engelleri kaldırmak için monarkları destekleyerek merkeziyetçi yapıları güçlendirmiştir. Zamanla, sahibi olduğu ekonomik gücü sanayileşmeyle birlikte arttıran burjuvazi, artık merkeziyetçi güçleri desteklemek yerine, kendisi iktidara doğrudan talip olmuş ve istediği merkeziyetçi yapıyı kendisi şekillendirmiştir. Devrimle iktidarı ele geçirmiş ve ulus devleti kurmuştur.

⁴⁹ Şenel, a.g.e., s. 283

⁵⁰ Pierson, a.g.e., s. 76

⁵¹ Şenel, a.g.e., s. 283-284

2.3.1.3. Siyasal Güç Mücadelesi

Avrupa toplumunun feodal düzenden modern devletin ilk biçimi olan mutlak monarşilere geçişinin nedeni, yalnız burjuvazinin ortaya çıkışı ile gerçekleşen feodal ekonomik düzenden kapitalist ekonomik düzene geçişe indirgenemez. Avrupa'nın bu büyük değişiminde ikinci etken, siyasal güç mücadelesidir. Bu mücadeleler Avrupa'yı Ortaçağ'da çok parçalı bir yapıya mahkum etmişti. Merkezi otoritenin olmadığı parçalı yapı, önceleri Papalık ile İmparatorluğun (Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu) siyasi iktidar mücadelesine tanık olmuştur. Daha sonra bu mücadele, Papalık ve İmparatorluğun sürtüşmeleri sırasında, Avrupa'nın diğer güçlerine baskı yapmaları, onların içişlerine karışıp ağır vergiler koymaları üzerine, Papalık-İmparatorluk ile kent devletleri, ulusal monarşiler ve feodal beylerin iktidar mücadelesine dönüşmüştür.⁵²

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Bizans iktidarının Anadolu'da yeniden kuruluşu ve iki barbar devletin (Bulgar İmparatorluğu ve Karolenj İmparatorluğu) sağlam temellerle yerleşmeleri üzerine, Avrupa az çok dengeye kavuşmuştur; ancak bu kısmi denge çok geçmeden sürtüşmeleri ve iktidar mücadelelerini de beraberinde getirmiştir.⁵³ Karolenj (Frank) Kralı Pepin Lombard istilacılarının baskıları sonrasında Papa'nın isteği ile İtalya'ya girip Orta İtalya'daki bir toprak şeridini Papalığın yönetimine vermişti. Pepin'den sonra Şarlman'ın Papa ile yaptığı anlaşma sonrasında (Kiliseyi destekleme karşılığında) Şarlman'a Papa tarafından MS. 800'de Roma İmparatoru ünvanı verilmiştir.⁵⁴ Bu dönemde Roma İmparatoru'nun asıl varisi olarak Bizans'ın varlığını sürdürüyor olması nedeniyle, iki Roma İmparatoru birlikte hüküm sürmeye başlamışlardı.⁵⁵ Çok geçmeden, Papalık ile Bizans arasında çıkan gerginlik, Karolenj İmparatorluğu ile Papalığı birbirine yaklaştırırken, Bizans yöneticileri ile Papa'nın arasını açmıştı. Doğu ve Batı arasında başlayan bu gerginlik, yaşanan görüş ayrılıkları ile devam ederek sonunda, Hristiyan dünyasının 1054 yılında Katolik ve Ortodoks mezheplerine ayrılmasına neden olmuştur.⁵⁶ Hristiyan dünyasının iki mezhebe bölünmesi,

⁵² Sander, 1992, s. 57

⁵³ McNeill, a.g.e., s. 361

⁵⁴ Lipson, a.g.e., s. 411; McNeill, a.g.e., s. 362

⁵⁵ McNeill, a.g.e., s. 363

⁵⁶ Şenel, a.g.e., s. 222

Avrupa'nın yükselişinin ve modern devleti yaratışının da temellerinden birini oluşturmuştur. Çünkü, Ortodoks mezhebi ve patrikler, her zaman güçlü bir merkezi otoriteye sahip Bizans İmparatorları'na bağımlı olmuşlardı. Oysa feodal yapısı nedeniyle toprakları üzerinde binlerce prenslik barındıran, ulusal bir devletin koruyuculuğunda olmayan Avrupa, merkezi otoriteden yoksun ve güçsüzdü. Bu durumdaki Avrupa'da Roma yıkıldığında tek örgütlü kurum olarak ayakta kalan kilise, zamanla İmparatorluğun görevlerini üstlenmiş, toplumlar arasında birleştirici rol oynayarak dünya işlerine karışmak zorunda kalmış ve bağışların birikmesi ile zenginleşerek hiyerarşik örgütü, geniş mülkleri ile adeta devletleşmiştir.⁵⁷ Böylece Ortaçağ'ın iki kurumundan biri olarak İtalyan kökenli Papalık, tarih sahnesindeki görevini uygulamaya başlamıştır.

Ortaçağ'ın ikinci temel kurumu, Roma Cermen İmparatorluğu'du. Frank Kralı Şarlman'ın MS. 800'de Roma İmparatoru ünvanını alarak genişlettiği imparatorluğu, ölümünün ardından üç torunu arasında (MS. 843) miras olarak bölüşülmüş ve bölüşümün ardından tek imparatorluk düşü bu kez Cermenler arasında boy göstermeye başlamıştır.⁵⁸ Cermen hükümdarı Büyük Otto'nun 962'de İmparatorluk tacını giyişi ile imparatorluk Cermenler'e geçmiş ve *"Cermen kökenli bir İmparatorluğun ve İtalyan kökenli bir Papalığın Ortaçağ'da gürültüler koparacak olan politikaları için gereken ortam hazırlanmıştır."*⁵⁹ Bundan sonraki süreç, Papalık ile İmparatorluğun güç yarışına sahne olmuş, sonuçta her ikisi de bu yarıştan yıpranarak ve yara alarak çıkmıştır. Bu çatışma ortamından uzak kalan Fransa ve İngiltere'de 13. yüzyılda homojen ve güçlü ulusal krallıklar kurulmuş, Almanya ve İtalya'da ise kent devletleri kurulup ticaret yoluyla güçlenmeye başlamıştır.⁶⁰ Bundan sonraki süreç ise, gücünü yitiren Papalık ve İmparatorluk ile ulusal monarşiler, kent devletleri ve feodal prenslikler arasında siyasal yetki mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadeleden zafer ile çıkan ise, 16. yüzyılda ulusal monarşiler olmuştur.

Beliren bu yeni güç mücadelesinde (Papalık ve İmparatorluk ile monarklar ve kent devletleri arasında) ilk öne çıkan ticaret sınıfının desteklediği monarklar

⁵⁷ Şenel, a.g.e., s. 219

⁵⁸ Lipson, a.g.e., s. 411

⁵⁹ McNeill, a.g.e., s. 411

⁶⁰ Sander, 1992, s. 57

olmuştur. Osmanlılar'ın 1453'te İstanbul'u fethi ile Akdeniz ticaretinin Türkler'in eline geçmesi, İtalyan kent devletlerinin ve Venedik'in üstünlüğünün sona ermesine neden olmuştu.⁶¹ Bu durum Avrupalıları yeni arayışlara sevketmesi dolayısıyla, monarklarca desteklenen kaşiflerin 15. ve 16. yüzyıllarda Coğrafi Keşifleri gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Bu keşifler ile Amerika kıtası keşfedilirken Hindistan'a Atlas Okyanusu yoluyla ulaşılmış ve keşifleri destekleyen Portekiz, İspanya, Fransa, İngiltere ve Felemenk çok geçmeden koloni çalışmalarını başlatmıştır. Kolonicilik çalışmaları ve buna bağlı ticaretin hem Avrupa'yı hem de dünyayı etkileyen çok önemli sonuçları olmuştur. Bunlardan en önemlisi, Amerika kıtasında bol miktarda bulunan altın ve gümüşün eski dünyada yarattığı fiyat devrimidir.⁶² Bunun sonucunda, Avrupa'da fiyatlar hızla yükselirken zengin-yoksul uçurumu derinleşmeye başlamış ve böylece sert dinsel ve siyasi çatışmaların kapısı aralanmıştır.

Coğrafi keşiflerin sonucunda, ekonomik açıdan iyice güçlenen burjuvazi bir taraftan da kendi dünya görüşünü oluşturmaya başlamıştır. Ticaret sınıfının Hristiyan olmayan dünya ile yakın ekonomik ve kültürel ilişkileri, onlarda laik yaşam anlayışını geliştirmiş ve böylece laik düşünceli ticaret burjuvazisi, sanatçı ve düşünürleri destekleyerek Rönesans yaratıcılığı ve yeniliğinin asıl yürütücüsü olmuştur. Bu anlamda, Sander'in de belirttiği üzere, *"eğer ticaretin yarattığı ekonomik dürtü ve entelektüel uyarıcı olmasaydı, İtalya'da adına Rönesans denen ve İtalyan kent-devlet kültürünün çiçek açması olarak tanımlanabilecek uyanış çağı pek mümkün olamazdı."*⁶³

Güç mücadelesinde öne çıkan monark-burjuvazi ittifakında, Coğrafi Keşifler ile yeni ekonomik güç olarak yükselen burjuvazi, Rönesans ile kendi dünya görüşünün oluşturulmasında ilk önemli evreyi tamamlamıştır. İkinci evrede ise monarklara verdiği maddi destekle onları Kilise-İmparatorluk ittifakı karşısında güçlendirerek de Reformasyon hareketinin zeminini hazırlamıştır. Reformasyon hareketi 15.-16. yüzyıllar boyunca Hristiyan dini üzerinde süren üç boyutlu bir mücadelenin toplamından oluşmaktaydı. Birinci grubu oluşturan monarklar ve

⁶¹ Lipson, a.g.e., s. 417-418; Sander, 1992, s. 59

⁶² McNeill, a.g.e., s. 470

⁶³ Sander, 1992., s. 58

burjuvazi için kilise 15. yüzyıla gelindiğinde anlamını yitirmeye başlamıştı. Çünkü kilise siyasal egemenlik savlarını ilerletmiş ve bu durum ise monarkların Kiliseye baş kaldırmaları ile sonuçlanmıştır. Ancak monarkların bu isyanı “*gerçekte, Kilisenin dünya yönetimine ve Kutsal Roma İmparatorluğu’nun üzerlerindeki siyasal hükümranlık iddialarına karşı dini olmayan bir hareketti.*”⁶⁴ Monarklardan gelen siyasal tepkiye karşın ikinci grubu oluşturan halkın Kilise’ye yönelttiği tepki dini nitelikteydi. Onlar güçlülerin kötülüklerine karşı onları koruyacak, onlara yardım edecek dürüst bir Kilise arzusundaydı. Reform konusunda istekli olan üçüncü grup ise, kilise içindeki bir grup azizden oluşmaktaydı. Bunlar, dinde Kitab-ı Mukaddes doğrultusunda reform yapmayı isteyen, bunu düşünen dindarlardı.⁶⁵ Bu üç grubun birbirinden farklı reform isteklerinin kesiştiği noktada, Avrupa’da uzun yıllar sürecek din savaşları başlamıştır. İki yüz yıla yayılan bu mücadeleler sonucunda, kilise yeniden örgütlenirken yeni mezhepler de (Kalvinizm, Cizvitler vb) belirmiştir. Sonuçta, din ve devletin birbirinden ayrılması gerçekleşmiş ve böylece Rönesans ile Reform’un karşılıklı etkileşimi Avrupa’nın görüş ayrılıklarını güçlendirip 1500-1648 yılları arasında kültürel bir çoğulculuğa yol açarak Avrupa insanının yaratıcılık potansiyelini arttırmıştır.⁶⁶

Coğrafi Keşiflerle dünyanın yeni kıtalarına ulaşp buralardaki teknoloji ve kültürü Avrupa’ya taşıyan ticaret burjuvazisi, Avrupa’nın keşif yeteneğini ve becerikliliğini de kamçulamıştır.⁶⁷ Rönesans ve Reform ile başlayıp Aydınlanma ile devam eden süreç, aklın ve bilimin egemenliğini pekiştirmiş, sanattaki patlamaya modern bilimin gelişimi eşlik etmiştir.⁶⁸ Bilim alanındaki yeni buluşlar ile desteklenen hızlı gelişmenin teknolojiye aktarılmasıyla da, ekonomik ve toplumsal yapının derinden etkilendiği bir sürece girilmiştir.

Siyasal güç mücadelesinin sonucu olarak beliren sürtüşmeler, Rönesans, Reform, bilim ve teknikteki gelişmeler, Coğrafi Keşifler gibi önemli dönemeçlere yol açmış ve bu gelişmeler, Avrupa’da bölünmüş iktidarın yönetim yapısını anlatan

⁶⁴ Sander, 1992, s. 61

⁶⁵ McNeill, a.g.e., s. 489

⁶⁶ Sander, 1992, s. 64

⁶⁷ McNeill, a.g.e., s. 475

⁶⁸ Şaylan, 1995, s. 20

feodal düzenden merkezileşmiş iktidarın yeni yapısını anlatan mutlakiyetçi monarşiye geçişe uygun ortamı hazırlamıştır.

2.3.1.4. Siyasal Güç Mücadelesinin Sonucu Olarak Mutlak Monarşiler

Avrupa’da 1500-1648 yılları arasında yaşanan gelişmeler, siyasal iktidarın daha az sayıdaki merkezde odaklanması eğilimini güçlendirmiştir. Böylece Avrupa toprakları, merkezileşmiş monarşik hükümetlerce yönetilen devletlerce bölüşülmüştür. Fransa, İspanya ve İsveç’te merkezileşmenin sınırı ulus çapına ulaşırken, Orta Avrupa’nın daha parçalı bölümünü oluşturan kent devletleri ve prensliklerinde de iktidar, tek merkezde toplanmaya başlamıştır.⁶⁹ Merkezileşmenin anılan dönemde ve anılan coğrafyada belirmesinin nedeni; 10. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ticaret burjuvazisinin belli kurallara bağlanmış tek bir pazar arayışının, monarkların bir taraftan feodal beyin yerel iktidarına ve diğer taraftan Papalık ile İmparatorluğun evrensel iktidarına karşı muhalefetiyle kesişmesiydi. Bu anlamda merkezileşme, üç boyut halinde gelişmiştir. İlki, kentli ve soylu sınıfların tek bir örgütlü güç olarak birleşmesi olayının İtalyan kent devletlerinden sonra Alpler’in kuzeyindeki ülkelere uygulanması; ikincisi, Reform sürecinde yaşanan çatışmalar ortamında laik egemenlerin (monarklar) iktidatlarını genişletmesi ve üçüncü boyut ise yükselen iki güç odağı olarak nitelenebilecek burjuvazi ile monarkları birleştiren unsur olan askeri teknolojide yaşanan önemli gelişmelerdir.⁷⁰ Üçüncü boyutu oluşturan bu gelişmeler, ne feodal prenslerin ne de İmparatorluğun üstesinden gelebileceği bir teknolojiydi. Bu yeni teknoloji, ancak sanayi üretimi ile uğraşan kentlerin burjuva sınıfının üstesinden gelebileceği bir teknolojiydi.⁷¹ Bu nedenle savaş alanındaki bu yeni süreç, monarkları ordunun gereksinim duyduğu silahları, istediği zamanda teslim edecek tek grup olan kent kesimine (ekonomik gücü elinde bulundurması nedeniyle) bağımlı kıldı.⁷²

Monarklar ve kent kesiminin ittifakı sonucu oluşan modern devlet ilk olarak mutlakiyetçi monarşiler biçiminde tarih sahnesine çıkmıştır.⁷³ Bu nedenle

⁶⁹ McNeill, a.g.e., s. 477-478

⁷⁰ a.g.e., s. 478-480

⁷¹ Şenel, a.g.e., s. 281

⁷² McNeill, a.g.e., s. 480-481

⁷³ Şaylan, 1995, s. 21

mutlakiyetçi monarşi, modern devletin önemli özelliklerinden pek çoğuna sahip olması bakımından, iyi bir geçiş biçimi olarak görülebilir. 16. yüzyılda ortaya çıkan mutlakiyetçi monarşiler, 17. yüzyıl boyunca egemen devlet biçimi olmuş ve genellikle 18. yüzyılın ikinci yarısında (veya Doğu Avrupa’da 19. yüzyılda) modern devlet biçimlerine yol açmıştır.⁷⁴

Devlet biçimi olarak mutlak monarşilerin üstlendiği üç temel işlev, Şaylan’a göre şunlardır; yasa ve düzen işlevi, kamu finansmanını sağlama işlevi ve ekonomi politikası olarak merkantilizmin uygulanması.⁷⁵ Birinci işlev, öncelikle şiddet kullanarak yerel güçleri kırmak ve denetim altına almak biçiminde yaşanmıştır. Bunun için gerekli olan iki kurum olarak, sürekli ordu ve yargı sisteminin sağlanması kamu finansmanı sorununu gündeme getirmiştir. Kamu finansmanı ise ancak etkin ve modern bürokrasinin oluşması ile mümkün hale gelmiştir. Merkantilizm ise bir ülkenin zenginliğini sahip olduğu kıymetli maden miktarına bağlayan ve bu anlayıştan hareketle ticaret yoluyla ülkelerin sahip oldukları altın ve gümüş miktarını arttırmaları gerektiğini ifade eden bir öğretiydi. Bu nedenle *“merkantilist öğretiye göre; bir ülke olabildiğince kendi kendine yeterli olmalı; daha az alıp daha çok satmalı, ihracat ithalattan fazla olmalı, kendi sanayisini yüksek gümrüklerle korumalıdır.”*⁷⁶

Yukarıda belirtilen üç temel işlevi yerine getiren mutlakiyetçi devletin modern devletin karakteristik olarak tanımlanan özelliklerinden pek çoğuna sahip olduğu görülür. Bunlar; şiddet araçlarının (tek) denetimi, toprak sahibi olmak, egemenlik, bürokrasi ve vergilendirmedir.⁷⁷ Mutlak monarşiler bu özelliklere sahip olmakla birlikte, en gelişmiş mutlakiyetçi yönetimde bile bu özellikler, modern öncesi geleneksel anlayıştan tam olarak kopabilmiş değildi. Sürekli ordular kurulmuştu; ancak bunlar zorunlu askerlikten çok yabancı paralı askerlere dayanıyordu; toprak sahibi olmak daha iyi tanımlanmakla birlikte Almanya ve İtalya gibi ülkelerin ulusal birliğe ulaşmalarının zamanı henüz gelmemişti; bürokrasi profesyonel değildi, bürokrasi içindeki pozisyonlar hala satın alınabiliyor ve miras bırakılabiliyordu; vergilendirme daha çok savaş zamanı başvurulacak bir gelir kaynağıydı ve yoksullar

⁷⁴ Pierson, a.g.e., s. 77; Şaylan, 1995, s. 22

⁷⁵ Şaylan, 1995, s. 22-23

⁷⁶ Yüksel, a.g.e., s. 59

⁷⁷ Pierson, a.g.e., s. 88

üzerinde yoğunlaşıyordu; egemenlik ise bu dönemde kralın somut kişiliğinde ifadesini bulmaktaydı.⁷⁸

2.3.1.5. İngiliz Devrimi, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi

Avrupa’da mutlak monarşiler, ilk olarak merkezileşmenin hızlı yaşandığı İngiltere ve Fransa’da belirdiler. Ticaret burjuvazisinin denizaşırı talepleri karşılayabilmek için ticaretten elde ettiği gelirlerle açtığı imalathaneler aracılığıyla serfler ve zanaatçılar işçileşirken ticaret burjuvazisi de sanayi burjuvazisine dönüştü.⁷⁹ Böylece ticaret sermayesi sanayi sermayesini yaratarak kapitalist üretim biçimini yavaş yavaş egemen üretim biçimi haline getirdi. Pazarın genişlemesiyle ekonomik açıdan iyice güçlenen burjuvazi, monarklarla ittifak halinde kurduğu mutlak monarşileri, yeni gelişmeleri engellemesi nedeniyle, önündeki en büyük engel olarak görmeye başladı. Bu nedenle bu süreçte burjuvazi, siyasal iktidara aracısız olarak adaylığını koymuş ve halkla birleşerek aristokrat-monark ittifakına saldırmıştır.⁸⁰ Böylece, önce İngiltere’de sonra da Fransa’da para ekonomisinin işlemesinin sonucu, burjuvazi iktidar olmuş; fakat bu sosyo-ekonomik iktidar, 17. ve 18. yüzyıllarda meydana gelen bir dizi sarsıntı ile siyasal hale gelmiştir.⁸¹

Bu sarsıntıların ilki, 1648 ve 1688 yıllarında İngiltere’de yaşanan olaylardan oluşur. Kıta Avrupası’nda, din savaşlarının yaşandığı dönemde (1618-1648) İngiltere’deki mücadele “*dini olmaktan çok, özel mülk sahiplerini içeren Parlamento ile Kral arasında siyasal nitelikte bir hesaplaşmaydı.*”⁸² Çünkü Kraliçe Elisabeth bütün vaizleri resmi bir vaaz kitabına bağımlı hale getirerek Kilise’nin devletin buyruğuna girmesini sağlamış, ayrıca VIII. Henry’nin Papalık’tan kopuşuyla da Kilise tamamen ulusal hale gelmiştir.⁸³ Bu nedenlerle, Kilise ve Kraliyet arasındaki sorun, Kraliyet’in üstünlüğü ile sonuçlanıp ortadan kalkarken; bu gelişmelerin yaşandığı süreçte kolonileşme aracılığıyla hızlanan servet birikimi, manifaktür (imalat) üretimini yaygınlaştırmış ve aynı zamanda toprakta yeni bir mülkiyet anlayışını yerleştirmiştir. İşte bu süreçte oluşan yeni toplumsal yapı siyasal

⁷⁸ Pierson, a.g.e., s. 80, 88

⁷⁹ Şenel, a.g.e., s. 279-280

⁸⁰ a.g.e., s. 284

⁸¹ Aydın, a.g.e., s. 61

⁸² Sander, 1992, s. 81

⁸³ Aydın, a.g.e., s. 62

yapıyı zorlamaya başlamıştır. “Pazarın genişlemesi, bütün ulusu tek bir ekonomik birim haline getirmişti; nihayet rekabet tekeli yıktı. Dolayısıyla feodal ögelerle iktisaden egemen güç olan burjuvazi arasında dengeyi kuran mutlakçı devlet mekanizması tarihsel işlevini yitirmişti.”⁸⁴ Bu ortamda ekonomik açıdan iktidar olan burjuvaların siyasal iktidarının yolunu I. Charles’in uygulamaları açtı. Önce 1648’de, daha sonra da 1688’de Parlamento’da çoğunluğu oluşturan burjuvazi, I. Charles ve II. James’in baskıcı yönetimini bertaraf etmiş ve hükümete egemen olmuş, İngiltere’de meşruti yönetimi yerleştirmiştir.

İngiltere’de burjuvazinin hükümete egemen olmasından sonra hızlanan sanayileşme sonucu iki aşama halinde gerçekleşen Sanayi Devrimi, genel olarak Batı dünyasının (burjuvazinin) zenginliğini büyük ölçüde arttırmış, kentleşme hızlanmış, beraberinde oluşan sorunlar kısa sürede çözülerek sağlık, temizlik ve konfor standartları yükseltilmişti.⁸⁵ Toplumsal alandaki bu ilerleme, İngiliz ve özellikle Fransız Devrimleri’nin demokrasi akımı ile birleşince, eski toplum, eski kültür ve eski yönetim biçimleri kökten değişmiştir.⁸⁶ Bu değişim, hem yeni bir devlet biçimini gerekli kılmış, hem de bu yeni devlet biçimini yaratmıştır. Ulus devlet, tarih sahnesine çıkmış ve hızla tüm dünyaya yayılarak hakim devlet biçimi olmuştur. Bu anlamda ekonomik ve toplumsal bir sistem olan kapitalizm ile ulus devlet, yaklaşık aynı zamanda tarih sahnesine çıkmışlardır.⁸⁷ Ticaret kapitalizmi zamanında mutlak monarşiler, sanayi kapitalizmi zamanında ise ulus devlet olarak şekillenen devlet, kapitalizm olarak ifade edilen büyük dönüşümün ürünü ve devlet türü olarak ilk kez Avrupa’da (İngiltere ve Fransa) belirmiştir.

Sarsıntıların ikincisi ve en önemlisi ise Fransız Devrimi’dir. 1789’da patlak veren liberal nitelikteki Fransız Devrimi’nin itici güçleri, halkı yanına alan ticaret ve sanayi burjuvazisi ile, onların önündeki Amerikan Devrimi’ydi.⁸⁸ Amerikan Devrimi’nin başından itibaren devrime destek vermiş olan Fransız Hükümeti, savaş borçlarını karşılamak üzere para toplamaya çalışmıştır. Bu olay üzerine uzun süredir

⁸⁴ Aydın, a.g.e., s. 62

⁸⁵ Sander, 1992, s. 156-157; McNeill, a.g.e., s. 655

⁸⁶ McNeill, a.g.e., s. 646

⁸⁷ “Milli devlet doğduğu zaman onun ikiz kardeşi - deniz gücüne dayanan emperyalizm - de, onunla birlikte doğmuştur.”, Lipson, a.g.e., s. 433

⁸⁸ Sander, 1992, s. 118

toplanmayan Temsilciler Meclisi “Etats Generaux” toplantıya çağırılmıştır.⁸⁹ Etats Generaux’un toplanmasıyla birlikte, birçok üye vergilerden önce yönetimde kapsamlı bir reform yapılması gerektiğini belirterek mutlak monarşiye savaş açmış ve şu isteklerde bulunmuştur: “a. Bir anayasa ile monarşinin yetkilerinin sınırlandırılması, b. Vergilerin düzene konması ve azaltılması, c. İç gümrük duvarlarının indirilmesi, d. Basın özgürlüğü”⁹⁰ Bu isteklerle yola çıkan reform yanlısı burjuvazi, halkla ittifak kurarak devrimi gerçekleştirmiş ve istedikleri daha güçlü merkezleşmenin önünde engel olarak gördükleri monarkları etkisiz hale getirmişlerdir. Böylece iktidarı ele geçiren burjuvazi, bizzat devlet makamlarına yerleşerek Tilly’nin modelinde belirttiği sanayileşmiş zor yapılanması biçiminde ilk ulus devleti şekillendirmiştir.⁹¹

1789-1792 yılları arasında devlet aygıtını ele geçiren burjuvazi, eski görevlileri hızla devre dışı bırakmış ve devrimin bu ilk yıllarında bile, gücü ele geçirdikleri bölgelerde yerel yönetimle ulusal başkent arasındaki ilişki ani bir değişime uğramıştır.⁹² Devrim yıllarından başlayarak merkezleşme güçlendirilmiş ve Fransa eyaletler, bölgeler, kantonlar ve komünlere ayrılarak doğrudan yönetime geçilmiştir. Devrim sonrasında pekiştirilen bu merkezleşmiş ulus devlet yapısı, Napolyon’un 1792’de başlamış olan Avrupa kıtasında siyasal birlik sağlama amaçlı savaşları 1814’e dek sürdürmesiyle tüm Avrupa’ya yayılmıştır.⁹³ Böylece Fransa, 1789’dan 1815’e dek yaşanan eylemlerle önce kendi merkezi ulus devletini oluşturmuş, daha sonra da bunu işgal ettiği yerlere taşımıştır.⁹⁴

2.3.2. Siyasal Bir Olgu Olarak Ulus Devlet

Modern devletin tarihi, 16. yüzyıldan itibaren “ülkenin ve ulusun tanımlanması

⁸⁹ McNeill, a.g.e., s. 658; Sander, 1992, s. 119

⁹⁰ Sander, 1992, s. 120

⁹¹ Tilly, devlet inşasının üç modelini belirtmiştir. Bunlar; zor yoğun yapılanma, sermaye yoğun yapılanma ve sermayeleşmiş zor yapılanmadır. Sermayeleşmiş zor yapılanmada, yöneticiler sermaye yoğun komşularından daha fazla kapitalistleri ve sermayenin kaynaklarını doğrudan devletin yapılanmasına dahil etmeye çalışmışlardır. Fransa ve İngiltere, sermayeleşmiş zor yöntemini uygulayarak diğer devletlerden önce ulusal devlet modelini üretmişlerdir. Bkz, Tilly, a.g.e., s. 65-66, 189

⁹² Tilly, a.g.e., s. 190

⁹³ Sander, 1992, s. 128

⁹⁴ Tilly, a.g.e., s. 188

ile”⁹⁵ ve “birlikte inşa edilmesiyle”⁹⁶ başlar. Bu iki kavramdan ilki olan ülke, üzerinde uzlaşılan, ortak bir tanıma sahiptir: Siyasal iktidarın üzerinde uygulandığı, sınırları belirli, birörnek bir görünüm sunan (iç sınırların bulunmadığı ve ortak hukukun tüm ülkede geçerli olduğu) coğrafi alan. Bu niteliği ile ülke 16. yüzyıldan itibaren ticaret burjuvazisinin çabaları ile şekillenmiştir. Burjuvazinin ticaret yaparken geçtiği her bir feodal birime ayrı bir gümrük vergisi ödemesi yeni üretici güçlerin gelişmesini engelleyici bir nitelik sergilemekteydi. Gümrük vergilerinin yanı sıra pazar koşullarının da bölgeden bölgeye farklılık göstermesi, yeni ekonomik bütünleşmeye (ticaret ve sanayi burjuvazisi) uygun olan, ülkenin her yerinde aynı alışveriş yasasını uygulayacak bir siyasal yapının gerekliliğini şiddetle hissettirmektedir. İşte bu ortamda, bütünleyici güçleri destekleyen burjuvazi, “Avrupa’da Reformasyon ve Fransız Devrimi arasındaki dönemde, devletin denetiminde tam hak sahibi oldu. İktidara yükselirken önündeki bütün engelleri yıktı... İnsanlar arasındaki hukuksal ilişkilerde köklü bir değişiklik yarattı...”⁹⁷ Böylece, feodal dönemin parçalı ve dağınık hukukunun yerine, ülkenin her yerinde aynı biçimde uygulanan kurallar (ortak hukuk) geçmiş ve kapitalizmin mülkiyet, miras, sözleşme, dolaşım (ulusal sınırlar içinde, malların ve insanların serbest dolaşımı), ve benzeri alanlarda devletten talepleri hukuk birliğini doğurmuştur.⁹⁸ Hukuk birliğinin oluşması ile de ülke, üzerinde aynı hukukun uygulandığı coğrafi alan olarak biçimlenmiştir.

Üzerinde aynı hukuk kurallarının bir tek siyasal otorite tarafından koyulduğu ve uygulandığı, belirli sınırlara sahip birörnek bir görünüm sunan ülke, bu niteliğiyle eski devletlerin hiçbirinde varolmamıştır. Eski Yunan’da şehir devletleri, toprak sahiplerinin ortaklığından oluşurken, antik imparatorluklarda yerelliklerin eklemlenmesi söz konusu değildi ve Asya bozkırlarında da ülke kavramı yoktu.⁹⁹ Genel olarak, modern öncesi devletin toprakları sınırları belirsiz (yeni fetihlerle genişleyebilir ya da savaşın kaybedilmesiyle daralabilirdi), üzerinde hukuk

⁹⁵ Atilla Nalbant, *Üniter Devlet - Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye* -, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 14

⁹⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, *Dinin Fiziği Demokrasinin Kimyası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 142

⁹⁷ Harold Laski, *The Rise of European Liberalism*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1925, s. 111’den aktaran Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 219

⁹⁸ Yüksel, a.g.e., s. 61-63

⁹⁹ Kılıçbay, a.g.e., s. 143-144

birliğinin olmadığı ve yerel gümrüklerin bulunduğu parçalı bir yapı sergilemekteydi. Ayrıca modern öncesi dönemde devletin toprakları hükümdarın malı sayılmaktaydı. Bu nedenle de hükümdar kendi toprakları üzerindeki tek iktidar sahibiydi ve öldüğünde topraklarını miras olarak bırakmaktaydı. Oysa modern dönemde Cumhuriyet yönetimlerinin belirmesiyle, iktidarın tek sahibi haline gelen ulus, bir bütün olarak ülkenin de sahibi oldu. Böylece ülke, ulusun egemenliğinin üzerinde uygulandığı coğrafi alan olarak belirdi.

16. yüzyıldan itibaren ilk kez Batı Avrupa’da görülen ülkenin oluşumu, *“tarihin hiç de zorunlu olmayan bir süreci olarak yaşanmıştır. Etnik tutarlılığı yüksek olan ve neredeyse tam bir dil birliğine sahip bulunan İtalyan ve Alman coğrafyalarının yerine, ülkenin ilk kez etnik ve dilsel açıdan tutarlılıkları ve özdeşlikleri epey düşük İngiltere, Hollanda ve Fransa coğrafyalarında inşa edilmeye başlaması, öte yandan tam bir etnik harman olan ABD’nin de çok erkenden ülke kurabilmesi, kurucu faktörün, çok büyük bir genellikle sanıldığıının aksine, dil, etnisite veya din gibi faktörler arasında yer almadığını çok açıkça kanıtlamaktadır. Ülkeyi iktisat inşa etmiştir.”*¹⁰⁰ Yerel pazarların ticaretin ve sanayinin gelişimi önünde oluşturduğu engel, burjuvazi açısından tahammül edilemez boyutlara ulaşmış ve böylece yerel pazarların ortak hukuk (alışveriş yasaları) altında birleştirilmesiyle oluşan ulusal pazar, coğrafi alan olarak ülke üzerinde şekillenmiştir. Bu anlamda yerel pazarların eklemleşmesi, ülkeyi belirlediği gibi, ülke üzerinde yaşayan ve aynı pazarın içinde aynı hukuka tabi olan insan kitlesini de “ulus” haline getirmiştir.

Modern devletin başlangıcına işaret eden ikinci olgu ise, ülkeyle birlikte inşa edilen “ulus”un beliricidir. Ortak bir ulusal pazarın oluşturulması ile, pazarın üzerinde şekillendiği mekanda varolan insan kitlesi aynı kurallara tabiyet ve aynı ekonomik çıkarlar ekseninde birleşmiş ve bir bütünü oluşturmuştur. Bu anlamda, yukarıda da belirtildiği üzere, etnik ve dilsel açıdan tutarlılıkları ve özdeşlikleri oldukça düşük olan İngiltere ve Fransa’da ortak hukuk ile beliren ülke, ulusu da yine ilk olarak bu coğrafyalarda biçimlendirmiştir¹⁰¹. Modern öncesi devletlerde halk ya ortak bir tehlike üzerine birleşmekte ya da güçlü bir hanedanın tahakkümüne girerek

¹⁰⁰ Kılıçbay, a.g.e., s. 144

¹⁰¹ Aydın, a.g.e., s. 61

onun için üretim yapmaktaydı. Gevşek örgütlenmeler içerisinde yaşamlarını sürdüren halklar, hiçbir zaman bir ulus olarak birleşmemiş, böylesi bir bilince ne kendiliklerinden ne de yöneticilerin baskısı ya da yönlendirmesi ile ulaşabilmişlerdir. Bu bilinç ancak 16. yüzyıldan sonra yaşanan kapitalizmin gelişimine paralel olarak oluşmuş ve yaygınlaşmıştır.

*“Modern anlamıyla ulusların, Ortaçağ Hristiyanlık aleminin uluslararası (ya da daha doğrusu, uluslararası-öncesi) düzeninin bozulmasının ürünü olduğu; ulusların Rönesans’ın maceracı ve mağrur bireycilik ruhunun bütünleyici bir ulusal düzlemdeki yansımaları temsil ettiği yaygın bir kanıdır.”*¹⁰² Batı Avrupa’da oluşmaya başlayan modern ulusun, kavram olarak kullanımı ise, ulusların oluşumundan çok daha sonraları görülmeye başlanmıştır. 1884’ten önce, İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde *nacion* sözcüğü, basitçe ‘bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı’ ve aynı zamanda ‘bir yabancı’ anlamına gelmekteyken; 1884 basımıyla birlikte artık ‘her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim’, bunun yanında ‘bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar’ anlamını kazanmıştı.¹⁰³

1884’ten itibaren sözlüklere girmeye başlayan ulus kavramının çok farklı ve çok sayıda tanımı yapılmıştır. Tanımlarda kimi yazarlar din, dil ve ırk gibi nesnel öğeleri; kimileri millet olma bilinci, bağlılık gibi öznel öğeleri ön plana çıkarmakta; çoğunluk ise nesnel ve öznel öğeleri birlikte kullanmaktadır.¹⁰⁴ Bu nedenle, ulusun üzerinde uzlaşılan kesin ve ortak kabul gören bir tanımına ulaşmak imkansızdır. Ancak yine de bazı ulus tanımlarına yer vermek, tanımlarda bir uzlaşının varolmadığını göstermek bakımından yararlı olacaktır. Fransız Ansiklopedistlerinden Diderot ve D’Alemberte ulusu *“belirli bir genişlikte ve sınırları belirli bir ülkede oturan, aynı yönetime tabi bulunan kalabalık halkları ifade edecek biçimde kullanmıştır. Sieyes, bu ifadeyi genişleterek ulusu; ortak bir yasaya bağlı olarak yaşayan ve aynı yasama gücü tarafından temsil edilen ortaklar birliği şeklinde*

¹⁰² Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, (Çev. Osman Akın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 7

¹⁰³ Hobsbawm, a.g.e., s. 30

¹⁰⁴ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları - Eleştirel Bir Bakış -*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 66

tanımlar.”¹⁰⁵ Anderson’a göre ulus; hayal edilmiş bir siyasal toplulukken (cemaat)¹⁰⁶, Renan’a göre manevi bir ilke, manevi bir ailedir.¹⁰⁷ Diğer taraftan A. D. Smith’e göre ulus; *“tarihsel bir coğrafyayı, ortak efsane ve hatıraları paylaşan bir kitlesel halk kültürü olan, tek bir ülkesel ekonomiye sahip, bütün bireyler için ortak hak ve görevlerin varolduğu belirli bir insan topluluğu”*¹⁰⁸ iken, Giddens’a göre *“ulus, sınırları açıkça belirlenmiş bir toprak içinde varolan üniter bir idareye tabi, hem iç devlet aygıtı hem de öteki devletlerin aygıtı tarafından hassasiyetle gözlenen bir ortaklaşalığı tanımlar.”*¹⁰⁹ Verilmeye çalışılan bu ulus tanımlarından görüldüğü gibi, ulusun üzerinde uzlaşılan ortak ve kesin bir tanımına ulaşmak zor, hatta imkansızdır. Ancak bunun nedeni sanıldığığının aksine, tanımı yapanların farklı öğelere ağırlık vermeleri değildir. Sorunun asıl nedeni, tek bir ulus gerçeğinin olmamasıdır. Kimi uluslar, birlikte yaşama kaygısından hareketle biçimlenmişken, kimileri ortak dini inanışla, kimileri ise sömürgeciye karşı geliştirilen ortak direnişle biçimlenmiştir. Bu nedenle, tek ve evrensel bir ulus tanımı yapmak olanaksızlaşmaktadır. Ancak birleştirici unsurları bakımından bugün varolan uluslar birbirlerinden farklı olmakla birlikte, sonuç itibarıyla günümüzde tümü ulus olarak kabul edilmektedir ve bu özellikleri ile modern devlet biçimlerinin ilki olan ulus devletin kurucu ögesini oluşturmaktadırlar.

Ulus devlet A. D. Smith’e göre, *“coğrafi olarak aynı yer ve zamanda var olan devletle mutlak iktidarı elinde bulunduran ulusun bir arada olmasının ifadesidir.”*¹¹⁰ Bu tanımdan anlaşıldığı gibi; “ulus devlet”, ulusun ve devletin aynı zaman ve mekanda buluşmasıyla tarih sahnesine çıkmıştır: 1789-Fransa. Böylece, *“devlet ve ulus sözleri, 18. yüzyılın sonlarındaki devrimlerden sonra, ulus devlet olarak birbirleriyle kaynaşmıştır.”*¹¹¹ Ulus, tarihsel bakımdan ilk olarak İngiltere ve

¹⁰⁵ Ellie Kedourie, *Avrupa’da Milliyetçilik*, (Çev. M. Haluk Timurtaş) MEB Basımevi, Ankara, 1971, s. 6-7’den aktaran Aydın, a.g.e., s. 64

¹⁰⁶ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler - Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* -, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 20

¹⁰⁷ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati*, (Çev. Özlem Okur), Kesit Yayınları, İstanbul, 1995, s. 57’den aktaran Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s. 25

¹⁰⁸ A. D. Smith, *Milliyetçilik Ders Notları*, 22 Kasım 1993, LSE, Londra’dan aktaran Emin Gürses, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27

¹⁰⁹ Anthony Giddens, *The Nation-State and Violence*, Cambridge: Polity Press, 1985, s. 116’den aktaran Pierson, a.g.e., s. 101

¹¹⁰ A. D. Smith, *Milliyetçilik Semineri*, 22 Kasım 1993, LSE, Londra’dan aktaran Gürses, a.g.e., s. 27

¹¹¹ Habermas, a.g.e., s. 18-19

Fransa'da ortaya çıkmakla birlikte, İngiltere John Locke'un görüşlerinden hareketle, 1688 Devrimi'yle meşruti monarşiye geçerken, Fransa Rousseau'nun halk egemenliği görüşünden hareketle 1789 Fransız Devrimi ile ulus egemenliğine geçmiş ve böylece ilk ulus devlet Fransa'da tarih sahnesine çıkmıştır.

İlk ulus devlet olan Fransa'da, ulus devlet devrimle birlikte başlayan eski rejimden kurtulma çabaları ile oldukça kısa sürede gerçekleşmiştir. 1789-1793 arasında eski yerel yargı kurumları ortadan kaldırılmış, meslek birliklerine ve ayrıcalıklarına son verilmiş, aşağıdan yukarıya idare ve seçim sistemi kurulmuş, standart vergi sistemi getirilmiş, genç erkekler askere alınmıştır.¹¹² Bunlara ek olarak Napolyon dönemindeki uygulamalar ile yerel ve bölgesel seçkinlerin yerine hızla tek biçimli ve merkezileşmiş doğrudan yönetimin geçmesi sağlandı. Böylece Fransa'da merkezileşmeyle birlikte, üniter yapının tam olarak oturmasıyla, ulus devlet kesin şeklini almış oldu. Fransız üniter/ulus devleti, iki temel özellik üzerinde yükselir. Bunlardan ilki, devletin tekliği ve bölünmezliği temel ilkesiyken, ikincisi idare alanında bir örnekçi yöneliştir (merkeziyetçi yapı).¹¹³

Devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesi, üç bölünmezliği bünyesinde barındırır. Bunlar; egemenliğin, ulusun, ve ülkenin tekliği ve bölünmezliği ilkeleridir. 26 Ağustos 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile ulusal egemenlik ilkesi kabul edilmiş ve 1791 Anayasası ile egemenliğin tekliği ve bölünmezliği ilkesi Anayasa'ya eklenmiştir. Böylece, tek ve bölünmez olan ulus, yine tek ve bölünmez olan egemenliğin meşruluk kaynağı haline gelmiştir. *“Bunun somut görünümü ise, siyasal yetkiler düzeyinde ulusaltı toplulukların veya devlet altı birimlerin hiçbir biçimde siyasal yetkilere sahip olamamalarıdır. Bu bağlamda ulusaltı topluluklar, egemenlikten kaynaklanan yetkiler olan yasama, yürütme, yargı yetkilerini kullanamazlar.”*¹¹⁴ Egemenliğin meşru kaynağı olan tek ve bölünmez ulusun yaşam alanı olan ülke de, bunların doğal sonucu olarak tek ve bölünmez bir görünüm arz eder.

¹¹² Tilly, a.g.e., s. 193

¹¹³ Nalbant, a.g.e., s. 65

¹¹⁴ a.g.e., s. 65

İdare alanında bir örneklemenin sağlanması, Fransız üniter/ulus devletinin ikinci temel özelliğidir. Eski rejimde parçalı bir özellik sergileyen idari yapı, yasanın üstünlüğü ve hukuk önünde eşitlik ilkesinin benimsenmesi ile yeni bir görünüme kavuşmuştur. Genel iradenin yansıması olan eşitlik ilkesi uyarınca, ülke içindeki ayrımlar, sınırlar ortadan kaldırılmış, tek ve bir örnek bir idare yaratılmıştır. Ülke eşit yetkilere sahip idari birimler olan illere bölünmüş ve iller ulusal birliği sağlamak amacıyla merkeze bağlanmıştır. Böylece, iller aracılığıyla merkez-çevre ilişkisi etkili biçimde yürütülürken, kamu işleri de hızla görülebilmektedir. Bu anlamda, her yere girebilecek kadar küçülen, ama merkezle bağı asla kopmayan bir örnek bir idare oluşturulmuştur ve ülke idaresindeki bu bir örneklik ise Kurucu Meclis için iki anlam taşımaktadır: “*Siyasal anlamda egemenlikle bağlantılı olarak ülkenin bölünmezliği ve tek siyasal iktidar. Bunun sonucu federalizmin reddidir.*”¹¹⁵ Buradan çıkan sonuç (ilk örneğinde görüldüğü üzere), ulus devletin üniter yapıda örgütlenmek zorunda olduğudur. Bir ulus ancak üniter yapının sağladığı merkeziyetçi düzen içinde ortak dil, ortak kültür ve ortak tarihe sahip bir bütün haline gelebilir. Ve ancak gerçek anlamda bir ulus varolduğunda, bu ulusa dayanan egemenlik, bir ulus devlet olarak varolabilir.

Durum böyle olmakla birlikte, literatürdeki yaygın kanı, modernitenin devletlerinin tipik olarak ulus devletler olduğu ya da modernitenin tek bir devlet biçimine (ulus devlet) izin verdiği yönündedir.¹¹⁶ Habermas’ın deyişiyle, “*Birleşmiş Milletler ifadesinden de anlaşılacağı gibi, günümüz siyasi dünya toplumu ulus-devletlerden oluşmaktadır.*”¹¹⁷ Bu yaklaşım, ulusu olup olmadığına ve üniter devlet modeli ekseninde örgütlenip örgütlenmediğine bakmaksızın salt modern devletin yukarıda belirtilen özelliklerinden yola çıkarak günümüz devletlerinin tümünü ulus devlet sayması nedeniyle bir muğlaklık yaratmaktadır. Oysaki, ulus devlet modern devletin görünümülerinden biri olmakla birlikte, “*modern devlet olmanın zorunlu koşulu ulus devlet olmak değildir.*”¹¹⁸ Nitekim, modern devlet olmanın koşullarına

¹¹⁵ Nalbant, a.g.e., s. 79

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz., Pierson, a.g.e., s. 100-101; Erözden, 1997, s. 8; Habermas, a.g.e., s. 13; A. D. Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s. 116,120; John Gray, *Sahte Şafak -Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları-*, (Çev. Gül Çağalı Güven), Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 129

¹¹⁷ Habermas, a.g.e., s. 13

¹¹⁸ “Modern devlet tabiri sadece ulus-devletle sınırlı kalmayıp, onun dışında da örgütlenme biçimine sahiptir” bkz. Şenol Durgun, “Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus Devlet midir?”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2000, s. 123

sahip olan federal devletler yapıları gereği ulus devlet özelliğini yansıtmazken, üniter yapıli devletler ulus devlet modelinin örgütlenme biçimi olarak öne çıkmaktadır. Sözelimi, federal devlet biçiminde örgütlenen ABD ve Hindistan ulus devlet değildir. “Ulus olmayan devlet örneği olarak Hindistan uygulamasına bakarsak; bilinçli olarak ulus-olmayan devlet olma tercihi karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Hindistan, son derece adem-i merkezileşmiş ve bölünmüş uzun bir tarihe sahiptir. Birbirinden çok farklı, ancak tamamen entegre olmamış etnik, kültürel, dini ve dilsel grupları mevcuttur. Haliyle Avrupalı ulusalcı teorisyenlerin öne sürdüğü ortak tarih, din, dil, ırk yönünden bir araya gelmesi mümkün değildir. Bu düşüncelerin uygulanabilirlik zemini Hindistan’da hiçbir zaman olmamıştır.”¹¹⁹ Hindistan gibi ABD de ulus devlet değildir. Carr’ın da belirttiği gibi, “ulusların içinde eridiği bir pota olmak, Birleşik Devletler’in gururudur.”¹²⁰ İçinde pek çok ulustan insanı barındıran ABD, “kendini yöneten toplulukların gönüllü konfederasyonu şeklinde oluşmuştur. Göçmenler ülkesi olarak halkları, ortak soya, fikriyata, ortak etnisiteye veya kan bağlarına, asla sahip olmamıştır. Başlangıçta oluşturulan genel kimliğe (ABD vatandaşı) hoş bakılmasa da, zamanla bu kabul edilmiş, fakat bunun yanında birey-vatandaşlar, etnik kimliklerini de özgürce ifade edebilmişlerdir.”¹²¹ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, gerek Hindistan’ın gerekse ABD’nin modern devletlerinin, federal devlet yapılarının dayattığı nitelikler dikkate alındığında ulus devlet olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu açıdan, yinelemek gerekirse, ulus devlet olmanın zorunlu koşulu, üniter yapıli devlet örgütlenmesine sahip olmaktır. Bu anlamda ulus devletleri anlamının yolu, öncelikle üniter devlet yapısının açıklanmasından geçmektedir.

Dar tanımıyla üniter devlet (tek yapıli devlet); devletin varlık koşulları bakımından tek ülke, tek ulus ve bunlara bağlı olarak tek bir siyasal ve hukuki örgütlenmenin bulunduğu devlet biçimi iken, geniş anlamda üniter devlet tek siyasal örgütlenmeye sahip olan, başka bir anlatımla tek merkezli devletler için kullanılır ve dar anlamda üniter devletin ölçütü, devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesinin anayasada yer alıp almaması iken, geniş anlamda üniter devletin ölçütü merkezi

¹¹⁹ y.a.g.e., s. 120

¹²⁰ Carr, a.g.e., s. 41

¹²¹ Durgun, a.g.e., s. 121

iktidarın tekliği'dir.¹²² Üniter devlet iki temel ilke üzerinde yükselmektedir. Bunlardan ilki devletin tekliği ve bölünmezliği temel ilkesiyken, ikincisi idare alanında bir örnekçi yöneliştir.¹²³ Devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesi, egemenliğin, ulusun ve ülkenin tekliği ve bölünmezliği ilkelerinden meydana gelmektedir. İdare alanında bir örnekçi yöneliş ise, genel iradenin bir yansıması olan eşitlik ilkesi uyarınca, ülkenin eşit yetkilere sahip idari birimler olan illere bölünmesi ve bu illerin merkeze bağlı kılınması anlamını taşımaktadır.

Üniter devletteki devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesi, yasama, yürütme ve yargı güçlerinden herbirinin bir tane olması ve tümünün yetkilerini egemenliğin sahibi olan ulustan alması anlamını içerir. Bu anlamda tüm üniter devletlerde yasama, yürütme ve yargı güçleri birer tane olmakla birlikte, iki tür üniter devlet mevcuttur. Bunlar; merkezi tek yapılı devletler ve yerinden yönetimli tek yapılı devletlerdir.¹²⁴ Merkezi tek yapılı devletler, merkezden yönetim ilkesine göre örgütlenmekte ve tüm yetkiler merkezde (başkentte) toplanmaktadır. Ancak bu durum taşradaki merkezi görevlilere yetki genişliği¹²⁵ çerçevesinde karar alma inisiyatifi tanınmasına engel değildir. Merkezden yönetim, yani merkeziyet sistemi, *"bir topluluğun örgütlenmesinde merkez organının gerek yer yönünden, gerekse kişiler yönünden bütün karar alma yetkilerini kendinde toplayan sistemdir."*¹²⁶ Bu sistemin siyasal ve idari merkeziyet olmak üzere iki yönü vardır. Siyasal merkeziyet yasama ve yürütme güçlerinin merkeziyet sistemine bağlı olması demekken, idari merkeziyet merkezde başkentin çevrede ise ona hiyerarşik olarak bağlı olan kamu görevlilerinin yer aldığı bir tür şebekedir.¹²⁷ Yerinden yönetimli tek yapılı devletler ise merkezi yönetimin yanı sıra yerel yönetimlere de yer veren devletlerdir. Yerel yönetimler, *"merkezi yönetimin yanında ve onun yan hizmetlerini yürüten yerel nitelikte hizmet üniteleridir. Bir başka ifadeyle yerel yönetimler, il, belediye ve köy halkının yerel/ortak ihtiyaçlarını karşılayan ve karar organları halk tarafından seçilen kamu tüzel kişisidir."*¹²⁸ Merkezi tek yapılı ve yerinden yönetimli tek yapılı

¹²² Nalbant, a.g.e., s. 63-64

¹²³ a.g.e., s. 65

¹²⁴ Zerrin Toprak Karaman, *Yerel Yönetimler*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1996, s. 8

¹²⁵ **Yetki genişliği**; merkezden yönetim ilkesinin yumuşatılmış bir şeklidir ve genel idarenin taşra kuruluşlarında görevli olan yüksek memurlara belli konularda kendiliğinden karar alma ve uygulama yetkisi verilmesini ifade eder. Bkz, y.a.g.e., s. 9

¹²⁶ Nalbant, a.g.e., s. 36

¹²⁷ a.g.e., s. 36-37

¹²⁸ Karaman, 1996, .s. 10

devletler olmak üzere iki tür üniter devlet olmakla birlikte, günümüzde üniter devletlerde saf bir merkezîyetçilikten pratikte söz etmek mümkün değildir. Genellikle merkezi yönetim ile yerel yönetim bir arada uygulanmaktadır.¹²⁹

Üniter devletin yukarıda belirtilen niteliklerinin netleştirilebilmesi ve ulus devletin neden üniter yapıda örgütlenmek zorunda olduğunun daha açık biçimde anlaşılabilmesi için federal devlet örgütlenmesinin genel özelliklerine de değinmek yerinde olacaktır. Federal devlet (karma/bileşik yapıli devlet), federe devletlerle federal devletin yanyana bulunduğu karma yapıli bir örgütlenmeyi, bir devletler birliğini ifade eder.¹³⁰ Federal devletlerde de üniter devletlerde de amaç aynıdır, her ikisi de siyasal birliği sağlama amacı sonucunda biçimlenmiştir. Ancak federal devletler üniter devletten farklı olarak bu amacı iki kademeli bir yapı içinde gerçekleştirirler. Federe devletler, kendi sınırları içinde üstün otorite sahibi olarak ülkesiyle ilgili sağlık, eğitim, kültür, sosyal güvenlik, asayiş ve ulaşım görevlerinde yetkiliyken; federal devlet dış ilişkiler, ulusal savunma, ulusal paranın belirlenmesi gibi görevleri yerine getirir.¹³¹ Bu görev paylaşımının sonucu, her bir federe devlet ve aynı zamanda federal devlet kendi yasama, yargı ve yürütme güçlerine sahiptir. Birden çok yasama, yürütme ve yargı organının olması ise, sonuç olarak birden çok ülke, ulus ve siyasal iktidar anlamına gelmektedir.¹³² Bu durum federal devletlerin birden çok ülkenin farklılıklarını koruyarak birleşmesi üzerine kurulmuş devletler olduğunun açık kanıtıdır. Her bir federe devlet, birleşme öncesinde ayrı birer birim (devlet) olması, ekonomik açıdan farklılaşması, mekansal izolasyon, milliyet farklılığı ve sosyal ve siyasal kurumlarının farklılığı nedenleriyle birlik içinde ayrı kalmak ve farklılığını korumak isterken; dış güçlere karşı ortak savunma gereksinimi, dış güçlerden bağımsız olma isteğinin ancak çevresindeki birimlerle birleşerek gerçekleştirilebileceğini farketmesi ve ekonomik avantajlar, siyasal bağlar, mekansal yakınlık ve birimlerin siyasal kurumları arasındaki benzerlikler nedeniyle de birleşme isteği sergilemektedir.¹³³ İşte bu nedenle federal devletler birden çok ülkenin farklılıklarını koruyarak kurdukları çok renkli siyasal yapılardır.

¹²⁹ Karaman, 1996, s. 10; Nalbant, a.g.e., s. 28

¹³⁰ Nalbant, a.g.e., s. 29

¹³¹ Oktay Uygun, **Federal Devlet**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996, s. 29

¹³² Nalbant, a.g.e., s. 29

¹³³ Uygun, a.g.e., s. 72,75

Yukarıda açıklanan üniter ve federe devlet yapılarının ışığında, federal devletlerin birden çok ülke, ulus ve siyasi iktidarın birlikteliği ile oluşması nedeniyle “ulus devlet” olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Federal devletler modern devletin görünümünden biridir. Modern devletin diğer bir görünümü olan ulus devlet ise üniter yapıda örgütlenmek zorundadır. Bu nedenle üniter devletin genel niteliklerini belirttikten sonra ulus devletin nihai bir tanımını yapmak artık olanaklıdır. Buna göre ulus devlet, *“ulusal kontrolün tek elde toplanmasıyla, merkezileşmeyle, yönetim birimlerinin koordinasyonu, hükümetin diğer organizasyonlardan farklılaşmasıyla, diğer devletler tarafından tanınmasıyla ve otonomilerinin karşılıklı olarak kabul edilmesiyle karakterize olmuştur.”*¹³⁴ Bir başka tanıma göre ise; *“ulus devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak (kimi zaman uydurarak) birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur.”*¹³⁵ Bu iki tanım çerçevesinde ulus devletin iki kurucu unsurunun *“sınırları belirli bir toprak parçası ile merkezileşmiş yönetim gücü”*¹³⁶ olduğu sonucuna varmak yerinde olacaktır. Kurucu unsurları belirtilen ulus devlet olgusunun genel özelliklerini ise şu biçimde sıralamak mümkündür: *“a) merkezileşmiş hukuki düzen, b) merkezileşmiş idare, c) rasyonel bir mali sistem ile eklemlenmiş ve merkezi olarak örgütlenmiş bir vergi sistemi, d) uluslararası devlet sisteminde ve dış askeri kuvvetin iç denetimden ayrılmasında görünürlük kazanan, askeri örgütlenmedeki belli başlı gelişmeler, e) ulus devletle birlikte modern ulusun ortaya çıkması, f) iletişim, enformasyon ve gözetim imkanlarının gelişmesi, g) disipliner toplum vasıtasıyla iç pasifleştirme, h) vatandaşlık hakları anlamında demokrasinin gelişmesi.”*¹³⁷

Belirtilen tüm bu özellikler, genel hatları ile ulus devletlerin özelliklerini ortaya koymakla birlikte, tek ve evrensel bir ulus devlet olgusundan söz etmek mümkün değildir. Çünkü her ülke kendine özgü tarihsel koşullarda ulus devletini kurmakta ve

¹³⁴ L. Connie McNeely, Constructing the Nation-State- International Organization and Prescriptive Action, Westport: Greenwood Press, 1994, s. 3 'ten aktaran Yüksel, a.g.e., s. 57

¹³⁵ Montserrat Guibernau, Milliyetçilikler, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 93'ten aktaran Karakaş, a.g.e., s. 30-31

¹³⁶ Yüksel, a.g.e., s. 56

¹³⁷ Fuat Keyman, Küreselleşme, Devlet, Kimlik/ Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek , Alfa Basım Yayım Dağıtım AŞ., (Çev. Simten Coşar), İstanbul, 2000, s. 99'dan aktaran, Karabağ, a.g.e., s. 70

yine o koşulların etkisinde kendi ulus devletini yaşamaktadır.¹³⁸ Durum böyle olmakla birlikte, “ortaklık bakımından, dünyada genel çizgileriyle iki esas ulus-devlet biçimi görülmektedir: İlki, Batı’da kapitalist biçimlerin egemen hale gelmesine bağlı olarak feodal yapıların ulusal devletlere doğru evrilmesi ve bu formasyon içinde hareket ettirici bir ‘izm- olarak ideoloji’ şeklinde görülen milliyetçiliğin esaslı rolü; ikincisi dünya iktisadi sisteminin ‘çevre’ birimleri halinde Batı metropolüyle ‘eklemleşme’ sürecine giren Doğu ülkelerinin ve bu ülkelerdeki aydın zihniyetinin, ‘Batı’ya yetişme’ kaygısı içinde modernleşmeci ideolojilerinin merkezine merkeziyetçiliği yerleştirmeleri, ‘yukarıdan aşağıya’ izlenen bir programla ulus-devletin ideolojik yapısını oluşturmaya çalışmalarıdır. Bu durumda iki biçim arasında çok belirgin bir farklılık olmalıdır. Zira iki ulus-devlet biçiminden biri toplumsal formasyonun doğal sonucu ya da gerektireni, diğeri ise kapitalist dünya sistemi içindeki bütünleşmenin zorladığı bir oluşumdur.”¹³⁹ Bu ulus devletlerden ilki, uluslaşmasını gerçekleştirip buradan hareketle kendi ulus devletlerini kuran Batı ulus devletleri iken, ikincisi milliyetçilik yoluyla ulus devletlerini oluşturan Üçüncü Dünya adıyla anılan devletlerdir. Bunlar, yaklaşık 150 yıllık bir gecikmeyle, Batı ulus devletlerini takip ettikleri için henüz tam olarak uluslaşmamış ve ulus devletlerini de kurumsallaştıramamışlardır. Bu ülkelerde her fırsatta günyüzüne çıkan etnik ve dinsel - mezhepsel kökenli çatışmalar bu durumun kanıtı niteliğindedir.

2.4. Sonuç

Avrupa’da, 16.-18. yüzyıllar arasında Coğraya Keşifleri’nden elde edilen zenginliklerin temelini oluşturduğu Rönesans, Reform ve Aydınlanma Devrimi yaşanmıştır. Bu değişimler, Avrupa’daki feodal yapılanmayı kırarak mutlak monarşilerin yolunu açmış; böylece bir taraftan monarklar Kilise ve İmparatorluk karşısında güçlenirken, diğer taraftan burjuvazi daha geniş topraklar üzerinde ticaret yapma olanağını bulmuştur. Ekonomik ilişkilerini yürüttüğü topraklar üzerinde tek bir siyasal birimin kurulması ve her yerde aynı alışveriş yasasının bulunması isteği, burjuvaziyi monarkları desteklemeye yöneltmiş ve bunun sonucunda burjuvazinin maddi desteğini alan monarklar, merkeziyetçi birimleri oluşturmuştur.

¹³⁸ Murat Belge, “Ulus-Devlet Süreci (1)”, 29.11.2002 tarihli **Radikal Gazetesi**

¹³⁹ Aydın, a.g.e., s. 17-18

Burjuvazi başlarda destek vererek oluşumunda pay sahibi olduğu merkeziyetçi yapıları belirli bir zaman sonra desteklemek yerine, doğrudan yönetmeye talip olmuş ve bunun üzerine devrimle iktidarı ele geçirerek ulus devleti kurmuştur. Ortak hukukun (ortak alışveriş yasaları) geçerli olduğu coğrafya vatanı oluştururken, ortak hukuka tabi olan insanlar ulusu ve ulusa dayalı devlet yapılanması da ulus devleti doğurmuştur. Bu anlamda ulus devlet tek hukuku koyan bir tek merkeze sahiptir ve üniter yapıda örgütlenmektedir. Üniter devlet iki temel ilke üzerinde yükselmektedir. Bunlardan ilki devletin tekliği ve bölünmezliği temel ilkesiyken, ikincisi idare alanında bir örnekçi yöneliştir. Devletin tekliği ve bölünmezliği ilkesi, egemenliğin, ulusun ve ülkenin tekliği ve bölünmezliği ilkelerinden meydana gelmektedir. İdare alanında bir örnekçi yöneliş ise, genel iradenin bir yansıması olan eşitlik ilkesi uyarınca, ülkenin eşit yetkilere sahip idari birimler olan illere bölünmesi ve bu illerin merkeze bağlı kılınması anlamını taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME

Son yirmi yılda dünyanın tartışma gündemini oluşturan en önemli konulardan biri küreselleşmeydi. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Francis Fukuyama'nın tarihin ve ideolojinin sonunu ilan eden tezi, ardından 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve son olarak 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile yeni bir dönemin aralandığı kuşku götürmez bir biçimde netleşmişti. Komünizmlerin çöküşü ile rakipsiz kalan Batı bir taraftan liberal demokrasinin zaferini ilan ederken diğer taraftan da kendi içinde güç mücadelesini şiddetlendirmiş, SSCB'ye karşı oluşturulan birleşik Avrupa ABD ile güç yarışına başlamıştı. Büyüklerin güç yarışı hızlandıkça küreselleşme söylemleri de hızlandı ve her ülkeyi her toplumu az ya da çok etkilemeye başladı. İnternet aracılığıyla insanlar haritada yerini bilmedikleri ülkelerden insanlarla tanışmaya, kültürleri tanımaya başladıkça; milyarlarca dolar bir tuşla ülkeden ülkeye dolaştıkça; Coca-Cola, McDonalds, Levis, pop müzik, Hollywood filmleri dünyanın her yerine yayıldıkça küreselleşmenin hızla ilerlediği, karşılıklı bağımlılığın arttığı; demokrasinin yayılması ile sivil toplumun yükselişe geçtiği ve böylece merkeziyetçi yapıların krize girdiği, ulus devletlerin sonunun geldiği ilan edildi. Süreci kimsenin yönetmediği artık her bir bireyin aktif olduğu küresel bir toplumun oluştuğu belirtildi.

Peki söylemlere karşın gerçek nedir? Küreyi birbirine bağladığı söylenen ağlar nerelerden geçer? İnternetteki bilgilerin yüzde kaçını İngilizcedir? Küreye yayılan kültürün menşei neresidir? Kuralları koyanlar kimlerdir? Servet gerçekten söylendiği gibi eşit mi paylaşılmaktadır? Neden dünyanın en zengin insanları sanayileşmiş ülkelerdeyken milyonlarca insan Güney'de açlıkla savaşılmaktadır? Dünya halklarının ortaklaşa yarattığı servet neden Batı bankalarında Batılı isimlerin hesabındadır? Küresel piyasalarda yaşanan krizler neden hep Güney'i sarsmakta? Emek toprağa bağlıyken sermaye nasıl küreselleşmektedir? Güney'in devletleri güçsüzleşirken Kuzey'in devletleri nasıl güçlü kalabilmektedir?... Ve daha yüzlerce

soru. Sorular soruldukça ve yanıtları verildikçe aslında yaşadığımız sürecin söylenilenlerden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Peki gerçek nedir? Küreselleşme gerçek mi yoksa bir mit mi?

3. 1. Küreselleşmeyi Tanımlamak

Küreselleşme 80’li yıllarla birlikte literatüre giren ve özellikle 90’lı yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan bir kavramdır. Ekonomiden kültüre, siyasetten medyaya kadar her alanda oldukça sık kullanılan sözcük eş zamanlı olarak yandaşlarını ve karşıtlarını yaratmış ve artık onlar tarafından tanımlanır olmuştur. Küreselleşme “yandaşlarına” göre demokrasiyi, insan haklarını, serbest piyasayı ifade eden ve karşı konulamaz yepyeni bir süreci anlatan küreselleşme kavramı, “karşıtlarına” zaten var olan bir olguyu ya da 500 yıllık bir süreci çağrıştırmakta ve bu sürecin son 20-30 yıllık aşamasının yeni bir sözcükle ifadesinden öteye geçememektedir.

Yandaşlarını ve karşıtlarını yaratan küreselleşme süreci 1970’lerin ilk yıllarında başlamakla birlikte kavram olarak küreselleşme yaklaşık on yıl sonra literatüre girmiştir. “*Küreselleşme kavramı 1980’lere doğru Harvard, Stanford, Columbia gibi prestijli Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlamış ve yine bu çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popülerize edilmiştir.*”¹ 80’lerle birlikte önce ekonomi literatüründe kullanılan kavram kısa sürede diğer alanlarda da kullanılmaya başlamış, böylece tanımlar farklılaşmıştır. Süreci farklı yönlerinden ve değişik bakış açılarından değerlendirenlerce yapılmış pek çok küreselleşme tanımı vardır. Bu tanımların bazıları sürecin ekonomik, sosyal, siyasal ya da kültürel yönlerinden birine ağırlık verilerek yapılırken, bazılarında daha bütüncül davranılarak sürecin tüm yönlerine vurgu yapılmaktadır. Diğer bir grup tanımda ise sürecin yeniliğine ve öncesizliğine ya da eski ve bilinen yanına değinilmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu küreselleşmeyi; “*sadece ekonomik olmayan, sosyal, siyasal, çevresel, kültürel ve hukuksal boyutları da olan*

¹ Taner Timur, *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 8

bir süreç”² biçiminde ifade ederken, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) sürecin ekonomik boyutuna değinmektedir. OECD’nin verdiği tanımda ekonominin küreselleşmesi, *“farklı ülkelerin üretim ve pazarlarının her gün artan bir hız ve derinlikle birbirine daha çok bağımlı hale gelmesini ifade eden bir süreçtir.”*³ Ülkelerin karşılıklı bağımlılığını belirten OECD’nin tersine ABD Ulusal Savunma Üniversitesi küreselleşmeyi *“malların, hizmetlerin, pazarın, teknolojinin, fikirlerin, bilginin sürekli biçimde sınır ötesine akışı”*⁴ biçiminde tanımlamaktadır. Adı geçen kurumların küreselleşmenin boyutlarını ve insan hariç malların, bilgilerin, sermayenin sınır ötesine taşınmasını anlatan tanımlarına karşın TÜBİTAK sürecin tek yönlü işleyişini ortaya koyan bir tanım geliştirmektedir. TÜBİTAK’a göre küreselleşme *“... belli bir kültür, ekonomi ya da siyaset normunun, değer yargısının ya da kurumsal yapının küresel ölçekte yaygınlık kazanarak o alanda geçerli tek norm, tek değer yargısı ya da tek kurumsal yapı haline gelmesini ifade...’* etmekte ve bu sürecin amacının, *‘son çözümlemede, bütün ekonomik faaliyet alanlarında ulusal sınırların ortaya çıkardığı engel ya da kısıtlamaların kalktığı tek bir dünya sistemi yaratmak’* olduğu vurgulanmaktadır. Bu sürecin ideolojik platformdaki savunuculuğunu da, bilim-teknoloji-sanayi alanındaki mutlak üstünlükleri olan piyasa ekonomisi ülkelerinin yaptığının altı çizilmektedir.”⁵

Yukarıda çeşitli kurumlarca yapılmış küreselleşme tanımlarında görülen farklılık düşünürlerin ve bilim insanlarının tanımlarında da gözlenmektedir. Giddens’a göre, *“Küreselleşme ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlu bir olgu...Küreselleşmeyi salt dünya finans düzeni gibi büyük sistemlerle ilgili bir şey olarak görmek yanlıştır. Küreselleşme sadece ‘orada’, bireyden uzak yerlerde olan şeylerle ilgili değildir. Küreselleşme aynı zamanda*

² Nikosazana Clairice Zuma, Mondialisation et Gouvernance, Palitique Etrange’re, 4/99, s. 831’den aktaran Onur Öymen, **Geleceği Yakalamak- Türkiye’de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu-**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 27

³ Mehmet S. Aydın, “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme** içinde, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 14

⁴ Öymen, a.g.e., s. 26

⁵ TÜBİTAK, Türkiye’nin Bilim ve Teknoloji Politikası, TÜBİTAK, BTP 97/04, Ankara, 1997, s. 20’den aktaran Altan Soyak, “Küreselleşme, Teknoloji Politikası, Türkiye: Sınai Mülkiyet Hakları ve Ar-Ge Destekleri Açısından Bir Değerlendirme”, **Küreselleşme-İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**-içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 115

'burada' fenomeni olup, yaşamlarımızın mahrem ve kişisel yönlerini de etkiler...Küreselleşme tek bir süreç değildir, karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir. Üstelik çelişkili ya da birbirine zıt etkenlerin devreye girdiği bir süreçtir."⁶ Diğer taraftan Held ve McGrew küreselleşmeyi mekan ve sosyal ilişki boyutuyla açıklamaktadır. Onlara göre küreselleşme *"sosyal ilişkilerin ve işlemlerin mekansal örgütlenmesinin dönüşümü süreci (ya da süreçleri)"*dir.⁷ Bu anlamda küreselleşme *"toplumsal değişimin tek koşulu, doğrusal süreci ya da son noktası değildir."*⁸ Küreselleşmenin, küresel bilinçlenmenin yarattığı bir süreç olduğunu belirten Albrow, *"küreselliğin maddi güçlerinin ve insan ilişkilerinin küresel karşılıklı bağlanmışlığının küresel bilinçlenmeyi, böylece de küreselleşmeyi mümkün kıldığını"*⁹ savunur.

Küreselleşme sürecini "imparatorluk" kavramı ile ifade eden Hardt ve Negri'nin imparatorluk kavramına yükledikleri anlam oldukça farklıdır. Onlar imparatorluğu adeta görünmez, elle tutulamaz, topraksız ve merkezsiz bir yönetim aygıtı olarak kabul ederler. Kendi ifadeleri ile *"Egemenlik yeni bir biçim almış, tek bir hükmetme mantığı altında birleşmiş bir dizi ulusal ve ulus-üstü organdan oluşmuştur. İşte bu yeni küresel egemenlik biçimi bizim imparatorluk dediğimiz şeydir."*¹⁰ İmparatorluk ile neyin ifade edildiği belirtildikten sonra emperyalizm ve imparatorluk karşılaştırması yapılmakta ve bu iki kavramın tamamen farklı olduklarına değinilmektedir. Hardt ve Negri'ye göre *"Emperyalizmin aksine imparatorluk toprak temelli bir iktidar merkezi yaratmadığı gibi sabit sınırları ya da engelleri de tanımaz. İmparatorluk, giderek bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içine katmakta olan merkezsiz ve topraksız bir yönetim*

⁶ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya - Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Şekillendiriyor ? -**, (Çev. Osman Akınhay), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul, 2000, s. 23-25

⁷ D. Held-A. McGrew, **Global Transformations: Politics, Economics and Culture**, Cambridge: Polity Press, 1999, s. 16'dan aktaran Ramazan Kılınç, "Küreselleşmeyi İnşa Etmek: Egemenliğin Dönüşümü olarak Küreselleşme", **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 25-26, Kış-Bahar 2002, s. 33

⁸ David Held, David Goldblatt, Anthony McGrew, Jonathan Perraton, "The Globalization of Economic Activity", **New Political Economy**, Cilt: 2, No: 2, Temmuz 1997, s. 258'den aktaran Gray, a.g.e., s. 81

⁹ M. Albrow, **The Global Age**, Cambridge: Polity, 1996, s. 85-5'den aktaran Aykut Çoban, "Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar", **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz 2002, s. 121

¹⁰ Michael Hardt-Antonio Negri, **İmparatorluk**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 18

aygıtıdır. İmparatorluk, değişken komuta ağları yoluyla melez kimlikleri esnek hiyerarşileri ve çoklu mübadeleyi idare ediyor. Emperyalist dünya haritasındaki ayrı ulusal renkler İmparatorluğun küresel gökkuşağı içinde erimekte ve kaybolmaktadır.”¹¹ Emperyalizm döneminin (askeri güçle toprak ele geçirme ve sömürme dönemi) kapandığı ve “ucu bucağı” olmayan, “tarihi etkili bir biçimde askıya alan ve böylelikle mevcut durumu ebedi kılan”, “tarihin sonundaki bir rejim”, “kendini hep barışa adanmış”¹² bir dönemin başladığını ifade eden Hardt ve Negri hem yeni aşamaya geçişin somut verilerini belirtmedikleri hem de ifade ettikleri imparatorluk kavramının ABD egemenliğinden tam olarak ayrılan yönlerini ortaya koymadıkları için muğlak bir anlatım sergilemektedirler. Onlara göre egemenlik dağınık ve parçalanmış bir biçimde uygulandığı için hiçbir ulus devlet bugün emperyalizmin merkezi değildir, bu durumda emperyalizm miadını doldurmuş ve yeni bir süreç, İmparatorluk, başlamıştır.

Hardt ve Negri emperyalizmin bittiği ve artık yeni bir dönemin başladığını ifade ederlerken Samir Amin’e göre “Küreselleşmenin kendisi, beş yüz yıl önce Amerika’nın fethiyle başlayıp Aydınlanma Çağı’nın evrenselliğinde devam ettiği için pek yeni bir şey değildir. Ama değişimin ve her türlü iletişimin evrenselleşmesi ve yıkım araçlarının küresel yıkım yeteneği kazanmasıyla birlikte, küreselleşme son kırk yılda tartışmasız yeni bir evreye girmiştir.”¹³ Böylece Amin küreselleşmenin yeni, apayrı bir süreç değil kapitalizmin gelişme sürecinin son 40 yıllık aşaması olduğunu belirtmektedir. Korkut Boratav benzer bir yaklaşımla küreselleşmeyi şöyle açıklamaktadır: “Küreselleşme, bazılarının ileri sürdüğü gibi yeni bir olgu değildir. Sadece yeni bir terimdir. Bu yüzyılın başlarında bilimsel terminolojiye girmiş olan emperyalizmin kendisidir. Ancak terimin değişmesi, ideolojik bir amaç içeriyor. Emperyalizm denen olguya saygınlık kazandırma, emperyalizmin karşısında çaresizlik yaratma çabasıdır.”¹⁴ Küreselleşmenin kapitalist gelişme içinde bir aşama

¹¹ y.a.g.e., s. 18-19

¹² y.a.g.e., s. 20-21

¹³ Samir Amin, *Kaos İmparatorluğu - Yeni Kapitalist Küreselleşme* -, (Çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11

¹⁴ Korkut Boratav, “Ekonomi ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme* içinde, (Haz. Işık Kansu), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 23; Küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığı, kapitalizmin gelişiminde bir evre olduğuna ilişkin benzer yaklaşımlar oldukça geniş bir literatür oluşturmaktadır. Burada benzer tanımların tekrarlanmaması için içeriklerden yalnız ikisine

olduğu; ancak farklı, yeni bir süreç olarak lanse edildiği için siyasi bir süreç olduğu da sıkça vurgulanmaktadır. William Tabb'a göre *"küreselleşme, göreceli iktidar ilişkileriyle, değişim kadar bağımlılıkla ve ötekinin nasıl evcilleştirileceği ya da direnişe itileceğiyle ilişkilidir. Sıradan bir teknik konu olmanın çok ötesinde derinlemesine siyasi bir süreçtir."*¹⁵

Roland Robertson yaşanan süreci küreselleşme kavramı yerine küyerelleşme (ya da glokalleşme) kavramı ile ifade eder. Zygmunt Bauman'a göre *"küyerelleşme Robertson'un 'küreselleşme' ve 'yerelleşme' yönündeki baskılar arasındaki kopmaz birliği açığa vuran, gayet yerinde bir ifadesi; bu birlik tek yanlı küreselleşme kavrayışının allayıp pulladığı bir olgudur. Küyerelleşme her şeyden önce sermayenin, finansın ve tüm öteki seçim ve etkili eylem kaynaklarının yoğunlaşması ama aynı zamanda belki hepsinden önemlisi, hareket ve eylem özgürlüğünün (tüm pratik amaçları bakımından eşzamanlı hale gelen iki özgürlüğün) yoğunlaşması olarak tanımlanabilir."*¹⁶ Robertson ve Bauman'ın küyerelleşme tanımları sürecin tek boyutlu işlediğine, yani bir tarafta küreselleşen azınlığın diğer tarafta ise yerel kalan çoğunluğun bulunduğu işaret eder.

Liberallerin bakış açısından küreselleşme kavramının nasıl algılandığının yansıtılabilmesi için üç tanıma yer verilebilir. Dünya Bankası (DB) baş ekonomistliği ve başkan yardımcılığı görevinde bulunmuş Joseph Stiglitz'e göre

değinilmiştir. Benzer yaklaşımlar için bkz: Erinc Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi- Bölüşüm, Birikim ve Büyüme -**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13; Erol Manisalı, **Küresel Kısaç-Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye-**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 16; Timur, a.g.e., s. 86; Tarık Şengül, "Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi", **Küreselleşme- Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı -** içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 114; Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Kitabevi, Ankara, 2001, s. 4; Wayne Ellwood, **Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu**, (Çev. Betül Dilan Genç), Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13; Gencay Şaylan, "Küreselleşmenin Gelişimi", (Haz. Işık Kansu), a.g.e. içinde, s. 10; Ergin Yıldızoglu, "Globalleşme ve Emperyalizm", **Globalleşme ve Kriz** içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 77; Cem Somel, "Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 150

¹⁵ William K. Tabb, **Ahlaksız Fil - 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi -**, (Çev. Ercüment Özkaya), Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 15. Benzer yaklaşımlar için bkz; Gerald Boxberger-Harald Klimanta, "Globalleşmenin On Yalanı", (Çev. Mustafa Güney), **Globalleşme Bir Aldatmaca mı ?** içinde, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 147; Yıldızoglu, "Globalleşme ve Emperyalizm", a.g.e. içinde, s. 142; Paul Hirst-Graham Thompson, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, (Çev. Çağla Erdem-Elif Yücel), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s. 27

¹⁶ Zygmunt Bauman, **Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları -**, (Çev. Abdullah Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 81-82

küreselleşme “temelde ülkelerin ve dünya halklarının bütünleşmesidir, ulaşım ve iletişim maliyetlerini inanılmaz ölçüde azaltacağı için ortaya konmuştur; ayrıca mallar, hizmetler, sermaye, bilgi ve (daha az ölçüde) insanların sınırları aşmasının önündeki yapay engellerin kaldırılması demektir.”¹⁷ Benzer bir anlatımı Mustafa Erdoğan’ın tanımında da görmek mümkündür. Erdoğan’a göre “küreselleşme başta iletişim, enformasyon ve ulaşım olmak üzere insani etkileşimin çeşitli biçimlerinin, uluslararasıdaki coğrafi sınırların önemini yitirmesine yol açacak şekilde dünya ölçeğinde hızla yayılması ve bunun sonucunda insani gündem ve ilgilerin dünyalaşması süreci olarak tanımlanabilir. Küreselleşme tekil bir durum veya lineer bir süreç olmaktan çok, insani faaliyet ve etkileşimin iktisadi, siyasi, teknolojik, hukuki, askeri, kültürel ve çevresel gibi çeşitli alanlarıyla ilgili olan çok boyutlu bir olgu olarak anlaşılmalıdır.”¹⁸ Stiglitz ve Erdoğan’ın bütüncü ve çok boyutlu olarak tanımladıkları küreselleşmeyi Friedman ekonomik boyutuyla değerlendirir. Ona göre küreselleşme “serbest piyasa kapitalizminin hemen her ülkeye yayılması demektir.”¹⁹

Küreselleşme kavramının tanımını vaktiyle Yeni Sağın önde gelen savunucularında olan John Gray’dan alıntı ile bitirmek yerinde olacaktır. Çünkü Gray zamanında savunduğu küreselleşmenin bugün hatalarını, zararlarını dile getirmekte ve küresel serbest piyasanın ütopya olduğunu ifade etmektedir. Gray’e göre, “Küreselleşme birçok anlama gelebilir. Bir yandan sanayi üretiminin ve her çeşit telekomünikasyonun- ticaret, sermaye, üretim ve bilgi- çağdaş teknolojilerinin sınırları aşarak dünya çapında yayılmasıdır...Küreselleşme ayrıca, hemen tüm ekonomilerin dünyanın her yerindeki öteki ekonomilerle ilişki içinde olduğunu da ima eder...Dünya çapındaki ekonomik etkinlikte evrensel düzeyde bir çeşit eklemlenme durumu, tam da küreselleşmenin olmadığı şeydir...Küreselleşme

¹⁷ Joseph E. Stiglitz, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, (Çev. Arzu Taşçıoğlu-Deniz Vural), Plan B Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 31

¹⁸ Mustafa Erdoğan, “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme”, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme** içinde, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 27-28

¹⁹ Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği**, (Çev. Elif Özsayar), Boyner Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31

genellikle türdeşliğe doğru ilerleme eğilimiyle denk tutulmaktadır. Ama bu küreselleşmenin olmadığı şeylerden bir diğeridir.”²⁰

3. 2. Küreselleşmeye Yaklaşımlar

Küreselleşme süreci üzerine geniş literatüre belirgin özelliklerden hareket edilerek yaklaşıldığında konuya dair görüşleri üç grupta toplamak mümkün olmaktadır. Bunlar radikaller, şüpheciler ve dönüşümcüler olarak ifade edilmektedir.²¹ Radikaller, aşırı küreselleşmeciler ya da mutlak küreselleşmeciler olarak adlandırılan ilk gruba göre küreselleşme her şeyi değiştiren, karşı konulamaz, gerçek bir süreçtir.²² Şüpheciler ise olayı baştan tartışmalı bulur ve küreselleşme konusunda edilen lafların hepsinin kuru gürültü olduğunu belirtirler.²³ Diğer taraftan dönüşümcüler küreselleşmenin bir abartı olduğu ve küreselleşme ideologlarının bir çok iddiasının savunmasız olduğunu belirtirken, dünya ekonomisinin örgütlenmesinde ciddi değişimlerin olduğunu itiraf etmektedirler.²⁴

Radikaller küreselleşme sürecinin gerçek ve karşı konulamaz olduğunu, bu süreçte küresel piyasalar ön plana çıkarken, ulus devletlerin önemini yitirdiğini belirtmektedirler. Onlara göre piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır ve bu nedenle de artık küresel piyasa politikanın yerini almaktadır.²⁵ Radikallere göre rasyonel çalışan piyasalar dünya kaynaklarının daha akılcı ve verimli kullanılmasını sağlayarak sonuçta herkesin yararına olan bir değişimi başlatmışlardır. Süreç içerisinde kısa vadede kaybedenler olsa da sonuçta herkesin

²⁰ Gray, a.g.e., s. 81-84

²¹ Aynı konuda dönüşümcülerin, şüpheciler ve radikaller içine yerleştirilmesi ile ikili gruplandırılmalar da yapılmaktadır. Bu yöndeki yaklaşımlar için bkz: Oran, a.g.e., s. 1-4; Gökhan Yavuz Demir, “Küreselleşen Küreselleşme Retoriği”, **Birikim Dergisi**, Haziran 2002, Sayı: 158, s. 59-60; William K. Tabb, “Küreselleşme Bir Sorun; Ama Asıl Sorun Sermayenin Gücü!”, (Çev. Ali Tartanoğlu), **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 226, Ocak-Şubat 2001, s. 352; Mustafa Acar, “Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl : 7, Sayı: 25-26, Kış-Bahar 2002, s. 21-23

²² E. Ahmet Tonak, “ÇTYA’nın Bağlamı: Küreselleşme ve Yabancı Sermaye”, **Küreselleşme - Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı** - içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 29

²³ Giddens, a.g.e., s. 20

²⁴ Robert Went, **Küreselleşme - Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar** -, (Çev. Emrah Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 23

²⁵ Veysel Bozkurt, “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü** içinde, (Der. Veysel Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19

kazanacağı ve her şeyin yoluna gireceği belirtilmektedir. aşırı küreselleşmecilerden Japon iş dünyası grubu Kenichi Ohmae ve ABD çalışma eski bakanı Robert Reich etkin ulusal ekonomilerin ve bunlarla örtüşen devlet politikalarının miadını doldurduğu ve artık devletsiz şirketlerin, öğeleri birbirine bağlı ekonominin birincil oyuncularını olduklarını belirtmektedirler.²⁶ Radikallerce ifade edilen bu görüşlere göre artık devletin otoritesi gerilemiş ve yerel ve bölgesel otoriteler daha çok önem kazanmıştır. Bu ise artık ulus devletin sonunun geldiği ve küresel bir toplumun ve uygarlığın doğduğu ya da doğmakta olduğu anlamına gelmektedir. Sözü edilen bu süreci şekillendiren itici gücün ise kapitalizm ve teknoloji olduğu belirtilmektedir.²⁷ Sonuç olarak radikaller artık yeni bir çağa girildiği ve yaşanan değişimlere ne ulus devletlerin ne de sendikaların karşı koyabileceği, serbest piyasaların daha rasyonel işleyerek insanlığın refahını sağlayacağı ve bu sürecin durdurulamaz ve yönlendirilemez olduğu görüşünü taşımaktadırlar.

Şüpheciler, kuşkucular ya da küreselleşme karşıtları olarak bilinen grup radikallerin tam tersi görüşler ile süreci izah etmektedir. Onlara göre yaşanan dönem sağladığı yararlar ya da getirdiği zararlar ne olursa olsun önceki dönemlerde var olan ekonomiden ayrılan bir özelliğe sahip değildir.²⁸ Kuşkuculara göre şu an yaşanmakta olanlar 19. yüzyılda yaşananlardan çok da farklı değildir. Hatta o dönemin şu anki döneme kıyasla daha çok küresel ve daha açık olduğu ve bu nedenle bugünkü sürecin bizzat küreselleşme yanlılarınca abartılıp bir efsaneye dönüştürüldüğü, ideolojik bir amaçla abartıldığı görüşündedirler.²⁹ Bu anlamda kuşkuculara göre yaşanan sürecin gerçeği, ulusal hükümetlerin güçlü oldukları ve çoğaldıkları, çünkü sürecin itici gücünün bizzat ulus devletler olduğudur. Ulus devlet faaliyetlerinin öneminin azalmadığı, devletin gücünün eksilmediği tam tersine devletin gücünden feragat ettiği dile getirilmektedir.³⁰ Bu kabul gerek uluslararasılaşmanın gerekse çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ) faaliyetlerinin devletin kabulü ve desteğine bağlı olduğu sonucunu getirir. Kuşkuculara göre küresel bir

²⁶ Hirst - Thompson, 1998, s. 87

²⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 24

²⁸ Giddens, a.g.e., s. 20

²⁹ Demir, a.g.e., s. 59; Went, a.g.e., s. 23

³⁰ Peter Marcuse, "Küreselleşmenin Dili", (Çev. Ali Tartanoğlu), **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 229, Temmuz-Ağustos 2001, s. 203-204

uygarlık olmadığı gibi dünya 19. yüzyıldakinden daha az bağımlıdır ve bölgesel bloklar bugünün küreselleşmesinin hakim karakteridir.

Dönüşümcüler olarak adlandırılan üçüncü gruba göre ise işverenler ve politikacıların küreselleşmenin boyutuna dair ileri sürdükleri görüşler abartılıdır. Küreselleşme süreci ulus devletin rolünde değişime neden olmuştur, ancak onu ortadan kaldırmış değildir. Küreselleşme sürecine dair dönüşümcülerin görüşlerini kendini bu gruba dahil eden Went'in ifadeleri ile belirtmek yerinde olacaktır. Went'e göre *“gerçek anlamda entegre olmuş küresel pazarların sayısında artış vardır”, “Küresel düzeyde bir yönetim ve düzenleme problemine tanık olunmaktadır” ve “1980'lerin başından beri makro ekonomik politikalar küreselleşmektedir.”*³¹ Yaşanılan süreci hangi grubun daha gerçekçi ifade ettiğine dair bu aşamada tartışmaya girilmeyecektir. Tarihçe ve küreselleşmenin boyutlarına değinildikten sonra sonuç bölümünde bu tartışmaya yeniden dönülecek ve görüşler tartışılacaktır.

3. 3. Küreselleşmenin Tarihi

*“Burjuvazi, dünya pazarını sömürmekle bütün ülkelerin üretim ve tüketimine kozmopolit bir karakter verdi. Gericileri derin kedere boğarak, sanayinin ayakları altından, üzerinde durduğu ulusal temeli çekip aldı. Eskiden kurulmuş bütün ulusal sanayiler yıkıldı ya da günden güne yıkılıyor. Bunların yerini, kurulmaları bütün uygar uluslar için bir ölüm-kalım sorunu durumuna gelen yeni sanayiler; artık, daha çok ülke içinde üretilen ham maddeleri değil, en uzak yerlerden getirilen hammaddeleri işleyen sanayiler; ürünleri yalnızca ülke içinde değil, dünyanın dört bir yanında tüketilen sanayiler alıyor. Ülke üretimi ile karşılanabilen eski gereksinimlerin yerini, karşılanması uzak ülkelerin ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni gereksinimlerin aldığını görüyoruz. Eski yöresel ve ulusal kapalılık ve kendi kendine yeterliliğin yerini, her yöndeki ilişkilerde ulusların evrensel bağımlılığının aldığını görüyoruz.”*³² Bu sözler içinde bulunduğumuz dönemin

³¹ Went, a.g.e., s. 24-26

³² Karl Marx-Friedrich Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, (Çev. Gaybi Köylü), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1994, s. 46

özelliklerini son derece çarpıcı biçimde tasvir etmektedir. Ancak günümüzden tam olarak 155 yıl önce yapılmış olan bu durum saptaması bugüne dair bir öngörü, bir kehanet olmaktan çok 1848'in görüntüsünü yansıtmaktadır. Marx ve Engels'in 1848'deki durum tespiti ile bu bölüme başlanmasının nedeni günümüzde yaşanan sürecin küreselleşmecilerin ileri sürdüklerinin aksine yeni ve öncesiz olmadığını göstermektir.³³ Küreselleşme yanlılarının bu noktadaki ilk hataları (ya da bilinçli tercihleri) küreselleşmeyi tarihsel derinlikten yoksun bir biçimde 1970'lerle başlatmalarıdır. Bu ise *“mevcut değişiklikleri hem öncesiz ve biricik hem de gelecekte uzun süre var olacaklarmış gibi gösterme eğiliminin”*³⁴ göstergesidir. Küreselleşmecilerin düştüğü hataya düşülmemesi sürecin daha derinlemesine gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle süreç Coğrafi Keşiflerle başlatılacaktır.

15. yüzyılın sonunda başlayıp 16. yüzyılda yaygınlık kazanan Coğrafi Keşifler ile Batılılar önce Kuzey ve Güney Amerikalı, ardından da Büyük Asya, Afrika, Avustralya ile Yeni Zelanda'yı ele geçirmişlerdir. İlk seferlerde yeni coğrafyalarda buldukları yerli ürünleri Avrupa'ya taşıyan Batılılar çok geçmeden bu bölgelerde koloniler kurarak askeri, kültürel ve siyasi açılardan yeni coğrafyaları etkilemeye başlamışlardır. Bu etkileşim süreci her iki taraf için farklı sonuçlar doğurmuştur. Batı yeni coğrafyalardaki serveti Avrupa'ya aktarırken, yerli halklar Batılıların servet yarışında birer araç (köle) olarak kullanılmıştır. 1492'de 57,30 milyon olan yerli nüfusu 1992'de 33,51 milyona inmiş, 1650'ye kadar Potosi madenlerinde çalıştırılan yerlilerden yaklaşık 8 milyonu hayatını kaybetmiştir.³⁵ Yıkım yalnız nüfusla sınırlı kalmamış Aztek ve İnka Uygarlıkları da yerle bir edilmiş ve yerli kültürler onarılamaz bir yıkımla karşı karşıya bırakılmıştır. Bu anlamda Batı'nın ilk deniz aşırı yayılması hem yerli kültürleri tahrip etmiş hem de bir servet ve iktidar mücadelesine dönüşerek Batı'nın üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.

³³ Bölüme küreselleşmenin daha önce de yaşandığı, benzer koşulların 19. yy.'da da mevcut olduğu belirtilerek giriş yapılsaydı durumun çarpıcı benzerliği bu denli net yansıtılamazdı.

³⁴ Hirst - Thompson, 1998, s. 27

³⁵ Ellwood, a.g.e., s. 15

1600 ve 1800 yılları arasında kurulan koloniler aracılığıyla Avrupa'ya taşınan hammaddeler Sanayi Devriminin temelini oluşturmuş ve o döneme kadar tek yönlü (kolonilerden Avrupa'ya) olan ticaret bu aşamadan sonra iki yönlü hale gelmiştir. Çünkü artık koloniler hammadde kaynağı olmanın ötesinde Avrupa için birer pazar haline dönüşmüştür. Böylece eşzamanlı olarak Batı'nın ekonomik genişleme ve duraklama dönemleri de başlamış oluyordu. Artan hammadde ve üretim ile yeni pazarlara açılan Batı ekonomisi bu pazarlar doyuma ulaşınca kadar genişlemesini sürdürmüş ve pazarların doyuma ulaştığı noktada ise daralmaya ve bunalım evrelerine girmeye başlamıştır. Dünya ekonomisinin bundan sonraki seyri de günümüze kadar hep genişleme ve daralma dönemlerinin birbirini takip ettiği bir yapıya bürünmüştür. 1798'de başlayan ilk genişleme evresi buhar makinesinin belli başlı tüm sanayi dallarına ve ülkelerine yayılması ile 1847-48'de yerini daralmaya bırakmıştır.³⁶ Bu daralma evresi bir taraftan kolonileri pazara açarken, bir taraftan da sanayileşme çabasındaki Kıta Avrupası ülkelerinin himayeci tutumlara yönelmeleri Çevre³⁷ ülkelerini İngiltere için ek pazar konumuna getirmiştir.

İngiltere 1820-40 arasındaki dönemde gerek askeri gerekse diplomatik yollarla Osmanlı ve Çin İmparatorlukları ile Brezilya gibi politik bağımsızlığı olan Çevre devletlerin pazarlarını kendi mamul mallarına açmayı başarmıştır. İngiliz tüccarlarının çay ticareti karşılığında Çin'e soktukları afyonun kısa sürede afyon bağımlılığını arttırması sonucu İngiltere ve Çin arasında yaşanan kriz 1839'da Çin limanlarının İngilizlerce bombalanmasına ve 1842'de imzalanan Nanking Antlaşması ile de yeni limanların ticarete açılmasına yol açmıştır.³⁸ Böylece savaş yoluyla Çin pazarlarına ulaşan İngiltere daralma sorununu bir ölçüde aşmayı başarmış, gerçek anlamda ise Osmanlı pazarlarına erişerek sorununu çözmüştür. Çin'de savaşla sonuç alan İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nda diplomatik yolları tercih etmişti. İngiltere'nin İmparatorluğa yaptığı ihracat 18. yy'da yıllık 250.000

³⁶ Gülten Demir, "Küreselleşme Üzerine", A.Ü. SBF Dergisi, Yıl: 56, Sayı: 1, Ocak-Mart 2001, s. 78

³⁷ Tez boyunca Çevre-Merkez, Doğu-Batı, Güney-Kuzey gibi ikililer kullanılacaktır. Bunlardan birinciler fark gözetilmeksizin genel olarak sanayileşmemiş, dünya politikasında yönlendirilen konumundaki ülkeleri ve ikinciler ise sanayileşmiş ve dünya politikasını yöneten ülkeleri anlatmak için kullanılmıştır.

³⁸ Sander, 1992, s. 199

sterlinin altında kalırken 1836'da 3.700.000 sterline ulaşmıştır.³⁹ Ancak Osmanlı'nın eski kurumları piyasa ilişkilerinin önünde engel oluşturmaktaydı. İşte bu ortamda Osmanlı'nın dış politikada yaşadığı Rusya ve Mısır sorunlarını fırsat bilen İngiltere Osmanlı bürokratlarını 1838 Balta Limanı Antlaşması'na ikna etmiştir. Bu antlaşma ile Osmanlı'nın Yed-i Vahit düzeni ve olağanüstü vergi uygulama hakkı kaldırılmış, yabancılar iç gümrüklerden muaf tutulmuş ve ihracat vergileri %12 ithalat vergileri %5 olarak belirlenmiştir.⁴⁰ Antlaşma tıpkı Nanking Antlaşması'nda olduğu gibi daha sonra diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. İngiltere'nin Çin'e yaptığıının benzerini Japonya'ya yapan ABD, Japon limanlarını ticarete açmak için 1854'te limanları topa tutmuş ve o da İngiltere gibi başarı sağlamış ve iki limanın daha ticarete açılmasını sağlamıştır.⁴¹

Çin, Osmanlı ve Japon pazarlarının Batı ticaretine açılması ile durgunluk aşılmış ve 1850-73 arası genişleme dönemine geçilebilmiştir. İkinci genişleme döneminde Çevre ülkeler bir taraftan demiryolu ile diğer taraftan ise sermaye ihracı ile Merkez'e bağlanmıştır.⁴² Çevre'nin Merkez'e açılması ile 1873-96 arasında yeni bir genişleme evresine giren Batı çok geçmeden pazar yarışı içinde bunalıma doğru ilerlemiştir. Özellikle 1870'lerde *“bir yandan gelişen teknoloji ve sanayileşme ile üretim araçlarının hızlı büyümesi, öbür yandan ulusal pazarların bu büyümeyi emebilecek bir tüketim kapasitesi gösterememesi hem ardı ardına iktisadi krizlere yol açıyor hem de bu ülkeler arası rekabeti, yeni pazarlar, yeni sömürgeler bulma yarışını ve var olanları elde tutma çabasını keskinleştiriyordu.”*⁴³ Böylece kendi aralarında artan rekabet nedeniyle yeni bir yayılma evresine giren Batılı güçlerin bu yöndeki girişimlerini en iyi İngiliz yayılmacılığının önde gelen sözcülerinden Cecil Rhodes dile getirmektedir: *“Kolayca hammadde elde edebileceğimiz, aynı zamanda sömürgelerin yerli halkının sağladığı ucuz köle emeğini sömürebileceğimiz yeni topraklar bulmaya mecburuz...Ayrıca, sömürgeler kendi fabrikalarımızda üretilen*

³⁹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, 2002, s. 63'ten aktaran Devrim Dumludağ, “Globalizasyon, Osmanlı İmparatorluğu ve 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi”, **Globalizasyonun Yansımaları** içinde, (Ed. Uğur Selçuk Akalın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002, s. 89

⁴⁰ y.a.g.e., s. 91

⁴¹ Sander, 1992, s. 202

⁴² G. Demir, a.g.e., s. 78

⁴³ Nazım Güvenç, **Küreselleşme ve Türkiye**, BDS Yayınları, İstanbul, 1998, s. 125

*fazla mallardan kurtulmak için de bir kanal oluşturacaktır.”*⁴⁴ Yeni pazarlar bulmak amacıyla başlatılan İkinci Yayılmacılık evresinde Afrika ve Asya’da geniş alanlar sömürgeleştirilmiş ve 1885’e gelindiğinde artık sömürgeleştirilecek boş alanlar kalmadığı için bu sefer yarış birbirlerinin sömürgelerini kapma biçimine dönüşmüştür. Sonuç, 1896-1913 arasındaki genişleme dönemi boyunca sömürge savaşlarının şiddetini arttırması ile dünyanın iki büyük savaşa sürüklenmesi olmuştur. Batılı güçlerin birbirlerinin sömürgelerini ele geçirme yarışının yol açtığı iki Dünya Savaşı boyunca Avrupalı güçler tam bir bunalıma girerken, her iki savaşın da dışında kalan ABD ekonomik açıdan güçlenerek dünyanın yeni hegemonik gücü haline gelmiştir. 1820-90 arasının hegemonik gücü İngiltere 1890’larda imalatteki liderliğini ABD’ye kaptırmış ve ABD geniş iç pazarı sayesinde hızla büyüyebilmişti.⁴⁵ Ancak bu hızlı büyüme çok geçmeden yaşanan 1929 Bunalımı ile kesintiye uğramıştır. Bunalımın gerisindeki neden de yine savaştır. 1. Dünya Savaşı sonrası tahrip olan ekonomileri nedeniyle korumacılığa yönelen Avrupalı güçlerin korumacı tutumları dünya ticaret ağını çökertmiş, bu ortamda tarım ve sanayi üretimi fazlasını elinden çıkaramayan ABD bunalıma sürüklenmiştir.⁴⁶ Kısa sürede önce Avrupa ülkelerini ardından Merkez’e hammadde sağlayan Çevre ülkelerini etkileyen kriz tam bir Dünya Bunalımına dönüşmüştür. Yaşanılan Dünya Bunalımı, Türkiye Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi bazı Çevre ülkelerini erken dönemlerde ithal ikameci sanayileşmeye⁴⁷ yöneltirken Batı’da serbest piyasa ekonomisine yönelik eleştirileri arttırmıştı.

1929’da patlak veren kriz, neo-klasik iktisadın faktör fiyatlarının esnekliğine dayanan piyasaların kendiliğinden tam istihdama ulaşacağı ve böylece işsizlik ve diğer ekonomik kriz olgularının söz konusu olamayacağı yönündeki varsayımını yanlışlamıştı.⁴⁸ Bu mevcut gerçek bir taraftan eleştirilirken diğer taraftan krizden korunma amacındaki ülkeler içe dönmeye ve ihracatı arttırabilmek için altın

⁴⁴ *The Ecologist*, Cilt: 29, No: 3, Mayıs-Haziran 1999’dan aktaran Ellwood, a.g.e., s. 14

⁴⁵ Yeldan, 2002 a, s. 16; Güvenç, a.g.e., s. 147

⁴⁶ G. Demir, a.g.e., s. 80

⁴⁷ **İthal İkameci Sanayileşme:** Mamul Mal ithalatını azaltmak için ulusal sanayinin büyümesini teşvik etmeyi amaçlayan bir iktisadi strateji. Mashall, a.g.e., s. 368

⁴⁸ Haluk Tözüm, “Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi?”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2000, s. 152

standardını⁴⁹ terk edip, paralarını devalüe etmeye başladılar. Süreç 1944'e kadar karşılıklı olarak paraların devalüe edilmesi ve gümrüklerin yükseltilmesi biçiminde işledi. Böylece bir zamanlar serbest ticaretin önde gelen savunucusu İngiltere başta olmak üzere ülkelerin korumacılığa yönelmesi dünya ticaret hacminde %27 oranında bir düşüşe yol açtı.⁵⁰ Dünya ekonomisinin 1913-45 arasında yaşadığı bu durgunluğa artık gerçek bir dünya gücü haline gelen ABD son verdi. Savaş boyunca müttefiklerin en büyük silah sağlayıcısı olan ABD ekonomik gücünü arttırmış ve eskiden izlediği korumacı politikayı terk etmişti. Korumacılığı terk eden ABD savaş sırasında tıkanan dünya ticaret kanallarını ve dünya ekonomisini kendi çıkarı çerçevesinde dönüştürme isteğiyle tıpkı bir zamanların İngiltere'si gibi serbest ticaretin savunuculuğuna başladı.⁵¹ Bu doğrultuda henüz savaş sürerken 44 ülkenin katılımı ile Bretton Woods Konferansı ABD'nin çabaları ile gerçekleştirildi. Bu konferansta "dolar" altına bağlandı ve altının onsu (28 gram) 35 dolar olarak sabitlendi.⁵² Bunun dışında küresel ekonomiyi yönetmek için üç kurum oluşturuldu. Bunlar, Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBDR) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) idi. Böylece ABD Konferansı'ndan çıkan üç kurum ve doların dünya dövizine gelmesiyle istediği amaca ulaşmış, dünya ekonomisini kendi çıkarı doğrultusunda yönlendirebilme fırsatını yaratmıştı.

Bretton Woods Konferansı'na ABD'nin yanı sıra İngiliz heyetinin başkanı John Maynard Keynes damgasını vurmuştu. Keynes'e göre serbest piyasa kendi haline bırakıldığında işsizliğe yol açmaktaydı. Bu nedenle durgunluk dönemlerinde zenginler yatırımdan kaçınacağı için baş aşağı giden ekonomiyi kurtarma görevi hükümete düşmekteydi.⁵³ Bu yönde Keynes'in hükümetlere önerisi ise büyüme için

⁴⁹ **Altın Standardı:** 1816'da İngiltere tarafından kabul edilen, ardından 1873'te ABD ve 1900'e gelindiğinde neredeyse Dünya'nın çoğu ülkesince benimsenmiş olan altın standardında bütün ülkeler ulusal paralarının değerini altın onsları (1 ons = 29 gram) cinsinden belirlemişlerdi. Bu ortamda ülkeler sahip oldukları altın miktarı kadar para basabiliyor ve ticaret sonucu sahip oldukları altın miktarı azaldığında piyasadaki para miktarını azaltmak durumunda kalıyorlardı. Ellwood, a.g.e., s. 32

⁵⁰ Güvenç, a.g.e., s. 26

⁵¹ İsmail Cem Ay, "Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme Eğilimlerinin Dinamikleri", **Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar** - içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 53-54

⁵² Ellwood, a.g.e., s. 27

⁵³ a.g.e., s. 26

gerekli alt yapı hizmetlerini ve eğitim, sağlık gibi hizmetleri üstlenmesi ve gerektiğinde borçlanmasıydı. İki büyük savaştan çıkan ve yıkıcı devalüasyonlarla sarsılan Batı ekonomilerinin toparlanmak için zaten başka seçenekleri yoktu. Bu ortamda müdahalecilik hem merkezde hem de çevrede olağan sayılır olmuştu. Merkez’de makro ekonomi politikaları kamu harcamalarını iyice genişletip refah devletini doğururken; Çevrede Kalkınma İktisadı Okulu Kuramlarından yola çıkılarak neredeyse her alanda müdahale kabul edilmiş ve kalkınmacı devlet tipleri yaratılmıştı.⁵⁴ Böylece 1947-70 arasında sürececek hızlı bir kalkınma ve genişleme dönemine girilmiş oluyordu.

1945-75 arasındaki dönem hem Merkez hem de Çevre için gerçek anlamda bir genişleme dönemi olmuştur. Batılı güçler sömürgelerini bırakmak zorunda kalırken, sömürge topraklarında yeni bağımsız devletler kurulmuştur. Ve bu dönem gerek yeni kurulan devletleri, gerekse diğerlerini kendi ekonomileri ve halkları üzerindeki denetimde özgür bırakmıştı. *“Örneğin Bretton Woods’ ta oluşturulan para sistemi sabit kurlar rejimini öngörerek, iktisat politikası yapma ve özellikle döviz arzını kontrol edebilme ayrıcalığını politik otoritelere veriyordu. Böylece serbest ticaretten ve liberal döviz politikalarından sapmaya izin vermiş oluyordu.”*⁵⁵ İşte bu uygun uluslararası yapı ulusal kapitalizmlerin gelişmesi için gerekli ortamı yaratmıştı. Ulusal Keynesçilik devletlere hem kâr artışını hem yüksek yaşam standartlarını bir arada geliştirebilecekleri bir yönetim yapısı için gerekli temeli sağlamaktaydı.⁵⁶ Bu nedenle sosyal ve kolektif hizmetler genişlerken, eğitim, kültür, sağlık ve barınma alanlarında sübvansiyonlar artmış, alım gücü sürekli yükselip, işsizlik düşük seviyelerde seyretmişti.⁵⁷ 1961-70 arasında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), ABD ve Japonya’da Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) artış hızı sırasıyla %4.8, %3.8 ve %10.5 iken işsizlik oranları %2.3, %4.2 ve %1.2 düzeylerinde gerçekleşmiş ve enflasyon %4.4, %3 ve %5.4 gibi ihmal edilebilir boyutlarda yaşanmıştır.⁵⁸

⁵⁴ Gülten Kazgan, “Yeni Ekonomik Düzen Ne Getiriyor, Ne Götürüyor - Küreselleşme Maskesi”, **İTÜ Vakfı Dergisi**, Sayı: 29, Haziran 1999, s. 14

⁵⁵ Çağlar Keyder, “Giriş”, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası** içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 10

⁵⁶ Tabb, 2000, s. 65

⁵⁷ Went, a.g.e., s. 106

⁵⁸ OECD verilerinden aktaran, Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzen Türkiye’nin Yeri**, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 47

Merkez ülkelerinde yaşanan bu gelişme sonucu devletin aldığı yeni biçim refah devleti olarak adlandırılmıştı. Bu düzende vatandaşların refahı yalnız pazara bırakılmamakta, devlet de vatandaşlarının refahında önemli bir rol üstlenmekteydi.⁵⁹ İnsanların kaderinin piyasaya terk edilmediği bu ortamda kıtlıklar geride kalmış, yaşam süreleri uzamış ve gerçek bir ilerleme dönemi yaşanmıştır. Bu nedenle bu dönem kapitalizmin Altın Çağı olarak anılmıştır.⁶⁰ Batıda yaşanan bu Altın Çağ'ın temelindeki faktörleri beş başlıkta toplamak mümkündür:⁶¹

- 1930'lardaki Büyük Bunalım ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra sermaye malları stoğunda yaşanan büyük yenilenme.
- Sömürü oranlarında büyük bir artış anlamına gelen korkunç boyutlarda ucuz emek gücü. Bu, özellikle işçi sınıfının faşizm karşısında savaş sırasında korkunç yenilgilere uğradığı İtalya, Japonya, Almanya, Fransa vs. ve bir yere kadar da sendika bürokrasisinin 2. Dünya Savaşı sırasında genel grev silahından vazgeçtiği ABD için geçerliydi.
- Üçüncü Dünya ülkelerinden sağlanan büyük miktarlarda ucuz hammadde.
- Tüketici talebi ve üretkenlik artışı açısından önemli sonuçlar doğuran teknolojik ve örgütsel yeniliklerin bir araya gelmesi.
- Kore Savaşı ve Soğuk Savaş aracılığıyla gerçekleşen sürekli askeri "reflasyon."⁶²

Gerekli pek çok faktörün eşzamanlı bir araya gelişi ya da getirilişi Batı'da büyük bir ilerlemeyi sağlarken mevcut uluslararası yapı fakir ülkelerin de görece kalkındığı bir süreci tetiklemiştir. Batı refah devletini yaratırken çoğu yeni bağımsız olmuş ülkeye örnek olmuş, bu ülkeler de tüm kaynaklarını seferber ederek kalkınmacılığa yönelmiştir. Süreç yalnız yeni bağımsız olmuş ülkelerin inisiyatifinde işlememiş, ABD "*Avrupa'da liberal ticaret rejimini kurarken,*

⁵⁹ Saylan, 1995, s. 66

⁶⁰ Went, a.g.e., s. 106

⁶¹ Ernest Mandel, *Late Capitalism*, London: Verso, 1978, s. 184 -208 ve 248 -273'den aktaran Went, a.g.e., s. 107-108

⁶² **Reflasyon:** Önceki fiyat düzeyine tekrar ulaşabilmek için piyasadaki para miktarının ayarlanması, talebin işsizliği azaltmak amacıyla şişirildiği bir makro ekonomik politikadır. Went, a.g.e., s. 108

*gelişmekte olan dünyada devletin ekonomiye müdahalesini teşvik etmiş, serbest ticaret retoriğine uymamasına rağmen, korumacı politikalara izin vermiştir.”*⁶³ Bu durum ise sürecin hem ABD’nin kurallarına ve çıkarına uygun hem de siyasal bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla taçlandırmak isteyen yerel elitlerin isteğine uygun işlemlerini sağlamıştır. Üçüncü Dünya’da ulusal kalkınmacılığa yönelmenin nedenleri dört başlıkta toplanabilir. Bunlar:⁶⁴

- Batılı güçlerin kar/zarar muhasebesi sonucunda sömürgeciliği tasfiye edip; Batılı tarzda yetişen yerel elitler aracılığıyla eski durumlarını daha etkin ve daha az sorunlu olarak sürdürme fırsatını bulmaları,
- Sömürge halklarının bağımsızlık talepleri,
- Sömürgesi olmayan ABD’nin pazarını genişletmek için pazar ekonomisine bağlılık güvencesi vermek koşuluyla bağımsızlık hareketlerini desteklemesi,
- Yeni kurulan devletlerin acil ekonomik programlar oluşturma zorunlulukları.

Genel olarak yukarıda belirtilen nedenler dikkate alındığında ulusal kalkınmacılığın yeni ulusların istek ve çabalarından çok Batılı güçlerin çabasının ürünü olduğu görülür. Kalkınma doktrinlerinin Batılı analistler ve danışmanlarca geliştirildiği ve Doğulu uzmanlarca uygulandığı görüşü genel kabul görmektedir.⁶⁵ Gerek Doğulu gerekse Batılı uzmanlarca kabul gören bu olgunun arkasındaki varsayım, bütün toplumların gelenekselden moderne giden bir gelişme çizgisi izledikleriydi. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) modernleşmesinin yolu kalkınmadan geçmekteydi. Oysa AGÜ’ler büyümenin bileşenlerinden (usal hukuk, bürokrasi, özgür emek) yoksun olukları için geleneksellikleri ancak bir dış dürtü ile kırılabilirdi.⁶⁶ Gelenekselliği yıkacak olan sermaye idi ve bu dış yardım ile sağlanabilecekti. Böylece “sıkıntısı duyulan döviz, esas olarak siyasi pazarlıklar

⁶³ Keyder, “Modernleşme ve Ulusal Kalkınmacılık”, a.g.e. içinde, s. 27

⁶⁴ Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994, s. 32-36

⁶⁵ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları*, TODAİE Yayınları, No: 266, Ankara, 1996, s. 21

⁶⁶ y.a.g.e., s. 19

yoluyla, yani devlet aracılığıyla”⁶⁷ sağlanacaktı. Çünkü modernizasyonu sağlayacak olan dış yardımların AGÜ'lere girebileceği özel sektör kanalı ya yoktu ya da çok güçsüzdü.⁶⁸ Bu durumda dış yardımların aktarılmasının tek kanalı olarak merkezi devletler kalıyordu. Ancak devletlerin geleneksel bürokrasilerinin Batı bürokrasisinden farklı işleyen yapıları sermaye ihracı önünde engel oluşturmaktaydı ve idari reform gereği de bu noktada bir ihtiyaç haline geldi.⁶⁹ Bu doğrultuda yerel bürokrasilerin Batı bürokrasilerine benzetilmesi ile Batı'nın sermaye ihracının önündeki en büyük engel ortadan kaldırılmış olurken eş zamanlı olarak da AGÜ'ler belli bir kalkınma ivmesini yakalayarak ulusal gelirin alım gücünün genişlemesini garantilemişlerdi.

1945-1975 döneminde hem Batılı güçleri hem de yerel elitleri tatmin eden genişleme dönemi 70'lerin başına gelindiğinde yönünü krize çevirmiş ve gerek kalkınmacılığın uygulandığı ülkelerdeki gelir dağılımı bozuklukları, işsizlik, açlık sorunları ve gerekse ABD'nin rakipsiz hakimiyetini yitirmesiyle ulusal kalkınmacı kuramlar parlaklıklarını yitirmiş (ABD dış politikasının oluşturulması için gerekli keşif ihtiyacı doyurulduktan sonra) ve ortadan kalkmıştır.⁷⁰ Böylece ulusal kalkınmacılıktan hızla neo-liberal politikalara yönelen kalkınmacı devletler 1950-75 arasında sergiledikleri üretici, yatırımcı, düzenleyici niteliklerinden ilk ikisini terk ederek yalnız toplumsal gelir dağılımını -sermaye lehine- düzenleme işlevini sürdürmeye yönelmişlerdir.⁷¹

1945-75 arası dönemde Batıda refah devleti Doğuda ise ulusal kalkınmacılık ile uzun bir genişleme evresine giren dünya ekonomisi bu dönemde dört sütuna dayanmaktaydı. Bunlar; ABD hegemonyası, Keynesçilik, Taylorizm ve Fordizm'di.⁷² 1890'larda ekonomik gücü ele geçiren ABD, 1941 yılında Dış İlişkiler Komisyonu'nun aldığı karar ile uluslararası ekonomiyi yönetmek üzere IMF, DB ve GATT'ın oluşturulmasına karar vermiş ve 1944'de topladığı Bretton Woods

⁶⁷ Keyder, “Modernleşme ve Ulusal Kalkınmacılık”, a.g.e. içinde, s. 27

⁶⁸ Güler, a.g.e., s. 16

⁶⁹ a.g.e., s. 16

⁷⁰ Başkaya, a.g.e., s. 40-41; Güler, a.g.e., s. 22; Keyder, “Giriş”, a.g.e. içinde, s. 10

⁷¹ Erinç Yeldan, “Neo-Liberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirme”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 7, Yaz 2002, s. 25

⁷² Went, a.g.e., s. 110-111

Konferansı'nda bu kararına meşruiyet kazandırmıştır.⁷³ Böylece bu Konferans ile gerekli kurumsal yapı oluşturularak ABD hegemonyası tam olarak devreye sokulmuştur.

ABD hegemonyası uygulamaya girerken 1945 sonrası hızla benimsenen Keynesçilik ekonomiye aktif devlet müdahalesini getirmiştir. Bu ise Avrupa'yı SSCB'nin yayılımına karşı korurken ulus devletlerin de gücünü arttırmıştır. Dönemin diğer bir dayanağı *“emeğin daha önce görülmemiş şekilde çalışma ritminin yoğunlaşması ile bilimsel olarak örgütlenmesi”* ve böylece *“emek üretkenliğinin istikrarlı artışı”* sağlayan Taylorizm idi.⁷⁴ Dönemi gerçek bir genişleme dönemi haline getiren son unsur ise kitle halinde üretimi sağlayan Fordizm idi. *“Fordizm, sırrı Henry Ford'un öncülüğünü yaptığı seri üretim sistemlerinde yatan bir sanayi dönemidir.”*⁷⁵ Fordist sermaye birikim rejimi 1. ve 2. Dünya Savaşları arasında ABD'de ortaya çıkmış, 1950 sonrası Batılı kapitalist ülkelere ve 1970'lerden sonra da yeni sanayileşen ülkelere yayılarak dünya ekonomisinin merkezi sermaye birikim rejimi haline gelmiştir.⁷⁶ Monopoly kapitalizm, ileri kapitalizm, geç kapitalizm gibi adlarla anılan Fordizm dört ana ilkeye dayanmaktadır.⁷⁷ Bunlar: Ürünlerin standartlaştırılması, eğer görevler aynı ise bazılarının mekanize edilmesi, geriye kalan görevlerin bilimsel idare ya da Taylorizm'e tabi olması, sabit tezgahın yerini yürüten bantın alması.⁷⁸ Fordizmin uygulandığı savaş sonrası dönem Fordist dönem olarak anılır ve bu dönem ulus devletlerin her alanda düzenleyici güç olarak etkin oldukları dönemi de simgeler. Dönemin temel özellikleri; *“Ulusal ölçekli ve devlet eliyle inşa edilen ekonomi, standartlaşmış kitlesel üretim, kitlesel tüketim, devletin ekonomik kontrol ve*

⁷³ Gaye Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri-1- IMF, WB ve AB-**, s. 2; Erişim: 13.01.2003, <http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm>

⁷⁴ Went, a.g.e., s. 110

⁷⁵ Robin Murray, “Fordizm ve Post-Fordizm”, **Yeni Zamanlar-1990'larda Politikanın Değişen Çehresi-** içinde, (Der. Stuart Hall-Martin Jacques), (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 47

⁷⁶ Yıldızoğlu, “Özelleştirme, Demokrasi ve Ulusal Bağımsızlık”, a.g.e. içinde, s. 88

⁷⁷ Hayriye Erbaş, “Küçük Sevimli Dünya: Küreselleşme ve Bazı Yanılgılar”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000, s. 143

⁷⁸ Murray, a.g.e., s. 47

koordine etmede etkililiği, emek-ücret ve pazar sistemlerinin işleyişindeki bazı sıkıntıların refah sistemleri aracılığıyla giderilmesidir.”⁷⁹

2. Dünya Savaşı sonrası yaşanan genişleme temelde seri üretimin yapıldığı otomobil, dayanıklı tüketim malları, konfeksiyon gibi mallara dayanmaktaydı ve belirli bir zamandan sonra söz konusu malların pazarı belirli bir doyuma ulaştı.⁸⁰ Bu ise pazarın daralmasına ve kârların düşmesine neden oldu. Böylece uzun genişleme döneminin de sonuna gelinmiş oluyordu. Dönemin sonunda Fordizm önce ABD ve Avrupa’da krize girmiş, ardından AGÜ’leri de içine alarak genel bir krize dönüşmüştür.⁸¹ Fordizm’in krizinin bir diğer nedeni pazarlar doyuma ulaşırken işçi ücretlerinin artmasının devam etmesiydi. Refah devleti ve Sovyet Sosyalizmine set çekme çabaları çerçevesinde genişletilen işçi hakları işçiler için sonuç vermiş ve işçi ücretleri kâr marjlarının düşmesine rağmen %10-15 arasında artışını sürdürmüştü.⁸² Sonuç olarak pazarların daralması ve artan ücretler Fordizmi krize sokmuş ve bu kriz de küreselleşmenin asıl tetikleyicisi olmuştur.

Fordizmin krizinin başladığı yıllarda Vietnam’a müdahale (1964) kararı alan ABD çatışmayı finanse etmek için piyasaya milyonlarca dolar sürmüştü ve buna bağlı olarak ABD kontrolü dışındaki dolar miktarı hızla artarak euro-dolar⁸³ olarak bilinen piyasayı ortaya çıkarmıştır.⁸⁴ Kısa sürede büyük boyutlara ulaşan euro-dolarlar ABD altın rezervlerini azaltmaya başladığında Nixon doların altına konvertibilitesini (değiştirilebilmesini) önce askıya almış, ardından 15 Ağustos 1971’de resmi olarak doların altın karşılığını kaldırmıştır. Böylece çok önemli para birimleri 1973’ten itibaren dalgalanmaya bırakılmıştır.

Merkez ülkelerinin girdiği kriz 1973 ve 1978’de yaşanan iki petrol krizi ile derinleşirken petro-dolarlar OPEC ülkelerinde toplanmaya başlamıştı. Bir kısmının gösterişli yatırımlarda kullanıldığı bu gelirler çok geçmeden Batı bankalarında

⁷⁹ Erbaş, a.g.e., s. 143

⁸⁰ Tözüm, a.g.e., s. 152

⁸¹ Yıldızoğlu, “Özelleştirme, Demokrasi ve Ulusal Bağımsızlık”, a.g.e. içinde, s. 92

⁸² Timur, a.g.e., s. 11

⁸³ Euro-dolar: Bireyler ve kurumlar tarafından ülke dışında tutulan para birimleridir. Went, a.g.e., s. 84

⁸⁴ Ellwood, a.g.e., s. 39

yatırıma dönüştürülmüş ve merkezin yaşadığı durgunluk nedeniyle Merkezde kullanılamayan bu paralar kredi sıkıntısı içindeki Üçüncü Dünya ülkelerine yönlendirilmiştir. Alınan borçlar nedeniyle AGÜ halkları borçlandırılırken OPEC ülkelerindeki süreç bu ülkelerde de işlemiş ve bir bölümü yanlış yatırımlarda israf edilen paraların kalan bölümü Üçüncü Dünya seçkinlerince Kuzey bankalarındaki özel hesaplara aktarılmıştır.⁸⁵ Başlarda fonlardaki atıl petro-dolarları eritmek için finans kuruluşları faizleri düşük tutmuşlardı. Ancak Batı’da yaşanan enflasyonu düşürmek amacıyla ülkelerin faizleri yükseltmesi ile AGÜ’lerin faiz ödemeleri borç servislerinin %50’sine ulaşmış ve AGÜ’ler kendilerini büyük bir borç krizinin içinde bulmuşlardır.⁸⁶ Batılı finans kuruluşlarının sorumsuzca pompaladığı krediler kısa sürede AGÜ’leri genel krize dahil ederken aynı zamanda bu ülkeler için önemli bir dönemece işaret etmekteydi. Çünkü bu kriz, *“AGÜ’leri hem günümüze dek uzanan hem de merkeze bağımlılığın sömürgecilikten sonra yeni mekanizması olan borçlanma çıkmazına sokmuştur.”*⁸⁷

Çevre’nin borç krizi ile Merkez’in gereklerine uyarlandığı 1970-83 döneminde ABD rakipsiz hakimiyetini yitirirken genel olarak kâr hadleri de düşüşe geçmişti.⁸⁸ Bu dönemde GSYİH ABD’de %2.2, AT-12’de %2.4 ve Japonya’da %3.6 oranında artmış, AT-ABD ikilisi karşısında Japonya ve Güney Kore, Tayvan, Singapur, Hong Kong gibi ülkeler yükselişe geçmiştir.⁸⁹ Bu dönemde ucuz işçilik ve taklit sonucu düşük maliyetleri ile Batı pazarlarını işgal eden Asya Kaplanları ve mali destekle artan tarım ürünlerini dünya pazarına süren AT ABD için büyük sorun oluşturmaktaydı. Ayrıca Japonya ve Uzak Doğu ülkeleri de tarım pazarlarını dışarıya kapalı tutuyorlardı.⁹⁰ Sözü edilen bu gelişmeler ABD’nin konumunun sarsılmasına ve 70’ler boyunca hegemonyanın gerilemesine neden olmuştur. İşte bu ortamda Keynesyen düşüncenin iflas ettiği, sorunların temelinde ise ekonomik ve toplumsal hayatta aktif rol alan devletin bulunduğu görüşleri dillendirilmeye ve benimsetilmeye başlamıştır. Ekonomik ve siyasal akıl güçlü kapitalist dünyanın

⁸⁵ Ellwood, a.g.e., s. 40

⁸⁶ Gökçen Coşkun Albayrak, “Globalizasyon Süreci ve Az Gelişmiş Ülkeler”, *Globalizasyonun Yansımaları* içinde, (Ed. Uğur Selçuk Akalın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002, s. 8

⁸⁷ y.a.g.e., s. 9

⁸⁸ Keyder, “Giriş”, a.g.e., içinde, s. 10

⁸⁹ Kazgan, 2002, s. 99

⁹⁰ a.g.e., s. 100

krizi ile paradigmatik bir dönüşüm geçirirken özelleştirme, piyasanın kendi haline bırakılması ve kambiyo rejiminin liberalizasyonu öne çıkan argümanlar oluyordu.⁹¹ Bu artık 45 sonrası düzenin sona erdiği ve büyük bir durgunluğa giren ekonominin yeniden yapılanma ihtiyacının (üstelik de ABD'nin konumunu yeniden güçlendirecek tarzda) öncelikli olduğunun ifadesinden başka bir şey değildi. Bir taraftan Kalkınma İktisadı Okulu kuramları rafa kaldırılırken diğer taraftan refah devletine şiddetli bir saldırı başlamıştı. Tüm bunların gerisindeki tek neden ise sermayenin düşen kar haddini yükseltme ve ABD'nin gerileyen hegemonyasını yeniden güçlendirme çabasıydı. Bu çaba ekseninde Yeni Ekonomik Düzen (YED) tanımında ifadesini bulan, insan unsurunu tamamen dışlayan görüş devletin savunma, adalet gibi asli görevlerine dönerek ekonomiden tamamen çekildiği, serbest piyasanın kendi kurallarına göre işleyerek verimliliği ve karı arttırdığı bir dünyanın özlemi içinde olanlarca ilan edildi. YED ile temelleri atılan küreselleşme arz yönlü iktisat, neo-liberalizm ve bunların siyasal boyutu olan Yeni Sağ tarafından uygulamaya konuldu. ABD tarafından gelişmekte olan ülkeleri (GOÜ) kendi karlılık amacına göre biçimlendirmek amacıyla gündeme getirilen YED, GOÜ ithalatlarını arttırarak Merkez'in düşen kar hadlerini yeniden arttırmış ve 1984'ten itibaren Merkez durgunluğu aşmaya başlamıştır.⁹²

ABD tarafından gündeme getirilen YED yine ABD tarafından yapısal uyarılama politikaları ile uygulamaya geçirilmiştir. ABD'li iktisatçı Bela Balassa tarafından ortaya atılan yapısal uyarılama politikaları AGÜ'lere fiyat serbestisi, ihracat teşvikleri, gümrük indirimleri, mali reformlar gibi önlemler önermekteydi.⁹³ Balassa tarafından geliştirilen yapısal uyarılama politikaları yine ABD Maliye Bakanı James Baker tarafından Üçüncü Dünya ülkelerinin borç yükümlülüklerini yerine getirmeleri amacıyla resmileştirildi.⁹⁴ Kısa sürede DB ve IMF eliyle uygulamaya geçirilen politika AGÜ'leri serbestleşme, özelleştirme yönünde zorlarken AGÜ'ler borçları nedeniyle direnemez konuma gelmişlerdi. Devlete ve kamusal mekanizmalara saldırı anlamına gelen bu politikalar AGÜ'lerin kalkınmacı

⁹¹ Tözüm, a.g.e., s. 152

⁹² Kazgan, 2002, s. 102-103

⁹³ Timur, a.g.e., s. 16-17

⁹⁴ Ellwood, a.g.e., s. 44-45

devlet mekanizmalarını küçültmek, daraltmak ve bu aygıtı artçı bir konuma yerleştirmek amacındaydı.⁹⁵ Bu doğrultuda IMF ve DB uygulamaları sonuç aldı ve AGÜ'lerin devlet aygıtı güçsüzleştirildi, ekonomi dışa açıldı ve piyasa mekanizması işler kılındı. Bunun sonucunda Güney'den Kuzey'e 1990-97 arasında yapısal uyarlama politikası kapsamında toplam 77 milyar dolar kaynak transferi gerçekleştirildi.⁹⁶ Sonuçta yapısal uyum politikaları ile verdiğinden fazlasını (hem para hem dışa açılan pazarlar bağlamında) alan Kuzey krizden çıkıp kâr haddini arttırırken süreç Güney için tam bir yıkım olmuştur. Yaşanılanların sıfır toplamı bir oyun olduğu düşünüldüğünde bu sonuç kaçınılmazdı. Dışa açılan AGÜ pazarları Merkez'in krizini aşmasının aracı olurken, AGÜ'ler hızlı liberalleşme sonucu yerel sanayinin çökmesi ile ekonomik ve devletin meşruiyetini yitirmesi ile de politik ve toplumsal kaosa sürüklendiler.⁹⁷ IMF ve DB'nin her fırsatta bu politikaların AGÜ'ler için faydalarını dile getirmelerine rağmen süreç daima AGÜ'ler aleyhine işle(til)di. Washington merkezli bir grup olan Development Gap'ın 1999'da yaptığı araştırmaya göre ülkeler yapısal uyarlama politikalarını ne kadar uzun uygularsa borcu o kadar artıyor ve artan borç, zayıflayan ekonomi, artan savunmasızlık ve daha fazla borçtan oluşan trajik bir döngüye itiliyorlar.⁹⁸ Bu uyarıyı temellendiren gerçek ise durumun çarpıcı boyutunu netleştirmektedir. 1970'de 62.5 milyar dolar olan gelişmekte olan ülke borç toplamı 1995'te 2067.7 milyar dolara yükselmiştir.⁹⁹ Böylece AGÜ borçlarını hızla yükselten yapısal uyarlama politikaları Merkez sermayesinin kârını arttırmış ve mali serbestleşme ile de sermayeyi harekete geçirerek merkez için küreselleşmeyi başlatmıştır.

3. 3. 1. Batı Yayılmacılığının İktisadi Dönemeçleri ve Siyasete Etkisi

Coğrafi Keşifler ile başlayan Batı yayılmacılığının 500 yıllık tarihi içinde üç tarih önemli dönemeçlere işaret eder. Bunlar 1492, 1870 ve 1970 yıllarıdır. 1492 tarihi sömürgeciliğin başlangıcını ifade eder. Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmek

⁹⁵ Güler, a.g.e., s. 43

⁹⁶ Ellwood, a.g.e., s. 46. Ayrıntılı bilgi için bkz., a.g.e., s. 43

⁹⁷ Hızlı liberalleşme ve sonuçları için bkz., Stiglitz, a.g.e., s. 49

⁹⁸ Conditioning Deloit Relief on Adjustment: Creating Conditions for More Indebtedness, Development Gap, Washington, 1999'dan aktaran Ellwood, a.g.e., s. 47

⁹⁹ Kazgan, 2002, s. 134

amacıyla başlatılan seferler yeni kıtanın keşfi ile sonuçlanmış, böylece Batı egemenliğinin yayıldığı ilk alan Amerika Kıtası olmuştur. 1492 ile başlayan dönem madenler, yeni tarım ürünleri ve kölelerin emeğiyle Batı'nın sermaye birikimini arttırmış, bu ise Sanayi Devrimi'ne ve ulusal pazarın oluşması sonucu ulus devletin doğuşuna yol açmıştır. Bu anlamda birinci sömürgecilik dönemi olarak bilinen bu dönem Batı'nın siyasal, askeri, ticari ve dini etkisini Avrupa dışına taşıdığı ve bunun sonucu daha fazla güçlendiği ilk dönem olmuştur.¹⁰⁰

Batı yayılmacılığının ikinci evresine işaret eden 1870 yılı nedenleri ve sonuçları açısından günümüzde yaşananlara oldukça benzer. 1870 yılında sömürgeciliğin ikinci evresini başlatan neden düşen kâr hadleri ve yerel pazarların üretimin tamamını tüketememesi sonucu yeni pazarlar bulma ihtiyacının kazandığı aciliyetti. Aynı sorun 1970'lerde başlayan küreselleşmenin de ana nedenini oluşturmaktaydı. 1960'lardan başlayarak krize giren Fordist üretim ve birikim sisteminin krizinin nedeni Batı'da doyuma ulaşan ulusal pazarlar sonucu kâr hadlerinin düşüşe geçmesiydi. Fordist birikim sisteminin bu sorunu da yine 1870'lerde olduğu gibi yeni ve geniş pazarların bulunması ile aşıldı ve Batı sermayesinin küreye açılması ile kâr hadleri yükselişe geçti. 1965'te %22.4 olan G-7'lerin kâr oranı 1982'ye kadar gerileyerek %14.3'e inmiş ve bu tarihten sonra yeniden yükselişe geçerek 1997'de %19.1'e ulaşmıştır.¹⁰¹ Bu rakamlar küreselleşmenin hem nedenini hem de kimin yararına işlediğini gösteren gerçek kanıtlardır. Nedenlerin aynılığının yanı sıra 1870 ile 1970 arasında pek çok benzerlik mevcuttur. Her ikisi de anti-demokratik ortamlarda siyasal süreçler olarak devreye sokulmuştur. Günümüz serbest piyasasının öncülü olan Viktorya dönemi serbest piyasası Parlamento'da yalnız toprak sahiplerinin temsil edildiği 1840'larda çıkarılan yasalar aracılığıyla yaratılmışken, günümüz serbest piyasası da IMF ve DB'nin yapısal uyum politikaları aracılığıyla AGÜ'lere tek taraflı olarak dayatılmıştır.¹⁰²

¹⁰⁰ Bu konuda bkz., Oran, a.g.e., s. 5

¹⁰¹ Annex, OECD, *Economic Outlook*, No: 55, 1994'ten aktaran Went, a.g.e., s. 119, 136

¹⁰² Viktorya dönemi serbest piyasasının siyasi kararlarla biçimlendirilmesi ile ilgili ayrıntı bilgi için bkz. Gray, a.g.e., s. 16-28 ve 1970 sonrası yapısal uyum politikaları ile ilgili bkz., Timur, a.g.e., s. 16-17; Ellwood, a.g.e., s. 44-45; Güler, a.g.e., s. 43

1870'lerin küreselleşmesi demiryolu, buharlı gemi ve otomobilin ulaşımı hızlandırması ve ucuzlatmasına dayanırken, 1970'lerin küreselleşmesi fiber-optik kablolar, internet, mikroçip ve uydu antenlerine bağlı olarak yaşanan hızlanma ve maliyet düşüşüyle gerçekleşmiştir.¹⁰³ Ulaşımındaki ucuzlamaya bağlı olarak yaşanan ticaret artışı 1870-1914 arasında büyük boyutlara ulaşmıştır. 1913'te ticaretin GSYİH'ye oranı İngiltere'de %44.7, Fransa'da %35.4, Almanya'da %35.1 ve Japonya'da %31.4 iken; 1993'te bu oranlar sırasıyla %40.5, %32.4, %38.3 ve %14.4'tür.¹⁰⁴ Bugünkü değerler dikkate alındığında 1870'lerin Belle Epoque'sundaki (güzel zamanlar) küreselleşmeye yeni yeni ulaşıldığı görülmekle birlikte ABD ve Batı Avrupa'nın ihracatının 1913 seviyelerini geride bıraktığı görülür. 1913'te Batı Avrupa ihracatının GSYİH'ye oranı %18.3 ve ABD'nin %6.4 iken bu oranlar 1992'de sırasıyla %21.7 ve %7.5'tir.¹⁰⁵ Ancak buna rağmen özellikle ABD'nin dış ticaret açıkları dikkate alındığında günümüz küreselleşmesinin gerçekte büyük boyutlara ulaştığı söylenemez.

1870-1914 arası uluslararası yatırımlarda yapılan üretim düzeyi dünya üretiminin %9'unu oluştururken, 1991'de henüz %8.5'tir ve %9 seviyesi günümüzde yeni yakalanmıştır; 19. yüzyılda doğrudan yabancı yatırımların (DYY) tamamı kolonilere (gerçekte kendi topraklarına) yapılırken, günümüzde de DYY'lerin %75'i OECD ülkeleri arasında yapılmaktadır; 1913'te dünya ticaretinin 3/4'ü Avrupa ülkelerince yapılırken bugün de ticaret hacminin 2/3'si gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmektedir.¹⁰⁶

1870'lerin ortamı günümüz serbest piyasasına benzer. 1860'larda döşenen denizaltı kabloları ile kıtalararası piyasalar birbirine bağlanmış, bunun sonucu ortak mal fiyatları belirlenirken, finansal işlemler büyük boyutlara ulaşmıştır.¹⁰⁷ Bu

¹⁰³ Friedman, a.g.e., s. 17

¹⁰⁴ Hirst - Thompson, *Global and National Policies*, "Renewal", 1996, Cit: 4, No: 2, Tablo: 1, s. 60'dan aktaran Hirst-Thompson, 1998, s. 8-9

¹⁰⁵ P.Bairoch ve R. Kozul-Wright, "Globalization Myths: Some Historical Reflections on Integration, Industrialisation and Growth in the World Economy", *UNCTAD Discussion Paper*, Mart 1996, No: 113, Tablo. 1, s. 6'dan aktaran Hirst - Thompson, 1998, s. 8-9

¹⁰⁶ Yıldızoğlu, "Globalleşme, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İşbölümü", a.g.e. içinde, s. 15; Kazgan, 2002, s. 172; Gray, a.g.e., s. 95; G. Demir, a.g.e., s. 92; Güvenç, a.g.e., s. 23; Yeldan, 2002 a, s. 17

¹⁰⁷ Öymen, a.g.e., s. 21; Hirst - Thompson, 1998, s. 8

gelişmelere bağlı olarak New York'taki krizin kısa sürede Paris ve Londra'ya ulaşması 1870'lerdeki finansal küreselleşmenin boyutlarının büyüklüğüne işaret eder.¹⁰⁸ Bugün finansal küreselleşme 1870'lerdeki farklı olarak miktar bakımından büyümüştür, ancak değişen çok şey yoktur. Tek fark krizlerin bugün GOÜ/AGÜ'lere aktarılmış olmasıdır.

1870'lerin serbest piyasasını oluşturan altın standardı ülkeleri etkili biçimde kısıtlamaktayken, bugünün %90-95'i spekülasyon amaçlı işlemlerden oluşan piyasası da ülkelerin serbest hareketini önlemekte, en küçük bir istenmeyen yasal düzenlemede ülkeyi terk eden sıcak para ülkeleri büyük krizlerle baş başa bırakmaktadır.¹⁰⁹ Yine 1870'lerin küreselleşme döneminde insanlar savaş zamanı dışında vizesiz ve pasaportsuz seyahat etmekteyken bugün bu koşullar yalnız Avrupa Birliği (AB) sınırlarında geçerlidir.¹¹⁰ Ayrıca özellikle 11 Eylül sonrası Batılı ülkelerin ve ABD'nin pasaportu ve vizesi olmasına rağmen Üçüncü Dünya'dan gelen turistlere uyguladığı insanlık dışı muamele dikkate alındığında 1913 öncesi seyahat özgürlüğünün bugünden çok daha ileri ve daha eşitlikçi olduğu görülmektedir. Tüm bu nedenlerden ötürü yaşadığımız küreselleşme dönemi 1870'lerin küreselleşmesine benzer, hatta çoğu noktada ondan geri kalır. Bu yüzden de küreselleşmecilerin belirttiği gibi günümüzde yaşananlar benzersiz ve eşsiz olmamakla birlikte durdurulamaz da değildir. 1870-1914 arasının serbest piyasası ve küreselleşmesi siyasal kararlarla yaratıldığı gibi yine yaşanan sorunlar sonucu siyasal kararlarla ortadan kaldırılmış ve böylece devlet müdahaleciliği çerçevesinde refah devletine ulaşılabilmiştir.

Sonuç olarak 1492, 1870 ve 1970 tarihleri Batı'nın her aşamada daha büyük alanları etkisine aldığı ve daha fazla etkilediği dönüm noktalarına denk düşer. Bu tarihlerin açtığı dönemler her zaman için Batı'nın kazançla çıktığı, karşısındaki güçlerin ise kaybettiği ve daha çok ezildiği dönemler olmuştur. Önce Amerika

¹⁰⁸ Friedman, a.g.e., s. 15-16

¹⁰⁹ Went, a.g.e., s. 42; Gray, a.g.e., s. 89; Kuter Ataç, "Küreselleşme: Bir Değerlendirme", Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 1, 2000, s. 98

¹¹⁰ Gray, a.g.e., s. 16; Friedman, a.g.e., s. 88

kıtası, ardından Asya ve Afrika, şimdi ise tüm küre üzerinde çıkarlarını maksimum kılan her yer.

3. 4. Küreselleşmenin Nedenleri

Yaşanılan küreselleşme sürecinin nasıl ortaya çıktığı, temelinde hangi neden ya da nedenlerin bulunduğu, küreselleşmenin motorunun, itici gücünün ya da sürükleyicisinin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Aşırı küreselleşmeciler kapitalizm ve teknolojiye ağırlık verirken, kuşkucular devlet ve piyasaları küreselleşmenin motoru olarak görmektedir.¹¹¹ Teknolojiyi tek başına küreselleşmenin temeline oturtan anlayış teknolojik ilerlemenin durdurulamazlığına bağlı olarak küreselleşmenin de gerçekte durdurulamaz, önlenemez bir süreç olduğu telkininde bulunmaktadır.¹¹² Teknolojik ilerlemenin durdurulamayacağı, teknolojinin her geçen gün iletişim ve haberleşme olanaklarını hızlandırdığı ve ucuzlattığı bilinen bir geçektir. Artık mallar kısa sürede taşınabilmekte, buna bağlı olarak ticaret hız kazanmaktadır. Aynı şekilde teknolojik olanaklar hizmetler sektörünü hızlandırmış, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan insanları telefon, faks, internet aracılığıyla hiç yüzyüze gelmeden iş yapar konuma getirmiştir. Ancak böyle olmakla birlikte teknoloji küreselleşmeyi hızlandırmakla birlikte onun nedeni değildir. Ucuzlatan ve hızlandıran teknolojik gelişmelerin mal hareketlerini ve ülkeler arası yatırımları artmaya zorlaması söz konusu değildir.¹¹³ Temelde ise küreselleşme artan mal hareketleri ve yatırımlara dayanır. Bu anlamda küreselleşmeyi salt teknolojik gelişmeye indirgemek temelsiz bir kabul anlamına gelir. Üstelik böylesi bir kabulden yola çıkıldığında, 1914-70 arasındaki teknolojik gelişmeye rağmen yaşanan uluslararası ticaretteki daralma ve sermaye hareketlerinin kısıtlanması açıklanamaz.¹¹⁴ Küreselleşmenin en çok vurgu yapılan ve en tartışmalı nedenine değinildikten sonra küreselleşme sürecine katkı yapan diğer faktörler S. Amin, M. A. Muktedir Han ve A. F. Farazmand'dan yararlanılarak kısaca açıklanacaktır.

¹¹¹ Bozkurt, a.g.e., s. 24

¹¹² Şengül, 2000, s. 111-112; Somel, a.g.e., s. 142

¹¹³ Somel, a.g.e., s. 142

¹¹⁴ Went, a.g.e., s. 78

şirketlerin çıkarını aradığı bir ortamda küresel ortama açılmış ve küreselleşmeyi başlatmıştır.¹¹⁹

Amin, Farazmand ve Muktedir Han'ın sıraladıkları nedenler birbirine uzak, birbirinden farklı nedenler değildir. Tümünde belirtilen nedenler temelde bir tek şeye işaret etmektedir ki o da küreselleşmenin temelinde Batı'nın ve Batı sermayesinin bulunduğuudur. Batılı şirketlerin kâr güdüsü ile daha geniş pazarlara açılma isteği bu tür örgütler için son derece doğaldır. Ancak sorun yurttaşlarının haklarını (temelde yaşam haklarını) binlerle ifade edilebilen şirket sahipleri için feda eden devlet uygulamalarındadır. Kâr güdüsü ile hareket eden sermayeye devletler uygun ortamı yaratırken bu yolda uluslararası kuruluşlar ve teknoloji kullanılmaktadır. DTÖ kuralları Batılı ÇUŞ'ların patent haklarını güvenceye alıp çıkarlarını korurken, AGÜ'lerin ilaçları taklit ederek halklarını hastalıktan kurtarmalarının yolu kapatılmış olur.¹²⁰ Bu gerçeklerin de gösterdiği gibi süreç teknolojisiyle uluslararası örgütüyle Merkez ülkeleri ve özellikle de bunların şirketleri için işlemekte AGÜ'yü ilaç taklit edip halkını hastalıktan ve ölümden kurtardığı için mahkum eden mekanizma ilaç formüllerini yıllarca kasalarında saklayan, bozuk ilaçları AGÜ'lere satan ve ilaç fiyatlarını ısrarla yüksek tutan Batılı ilaç üreticileri için işlememektedir.¹²¹ Bu nedenle Batı patentli küreselleşmenin ana nedeni her zaman kâr güdüsü ile hareket eden Batılı şirketlerin küreye açılması iken; devlet uygulamaları teknoloji ve uluslararası örgütler de bu yolu açan ve hızlandıran etkileriyle sürecin ikincil nedenlerini oluşturmaktadır.

3. 5. Küreselleşmenin Aktörleri

1970'lerden sonra gündeme gelen ve hızla uygulamaya koyulan küreselleşme söylemlerinde öne çıkan belli başlı aktörler vardır. Bunlar uygulamaları ve ortaya koydukları kuralları ile sürecin gidişatını belirlemekte ve ülkelerin politikalarını bu yönde etkilemektedirler. Bu bölümde küreselleşmeye yön veren aktörlerden hem bilinenlere hem de geri planda kalıp süreci yönlendirenlere değinilecektir.

¹¹⁹ y.a.g.e., s. 253-257

¹²⁰ Giddens, a.g.e., s. 27; Stiglitz, a.g.e., s. 30

¹²¹ Bozuk ilaçların AGÜ'lere satışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Giddens, a.g.e., s. 27

3. 5. 1. Uluslararası Para Fonu (IMF)

1944 yılında toplanan Bretton Woods Konferansı'ndan doğan ve her biri bugün küreselleşmenin aktörü olan üç kurumdan biri IMF idi. Küresel ekonomik istikrarı sağlama görevi verilen IMF'nin kuruluş aşamasında beliren altı meşru amacı bulunmaktaydı. Bunlar: *“Uluslararası parasal işbirliğinin teşvik edilmesi, uluslararası ticaretin genişletilmesi, döviz kurlarında istikrarın teşvik edilmesi ve üyelerin rekabetçi devalüasyonlara başvurmalarına engel olunması, üye ülkelerin Ödemeler Bilançosunda yer alan Cari İşlemler kalemlerine uygulanan döviz kontrollerinin kaldırılması ve üye ülkeler arasında çok taraflı bir ödemeler sisteminin oluşturulması, dış ödeme güçlükleri ile karşılaşan üye ülkelere gerekli kaynak yardımıyla bulunulması, üye ülkelerin Ödemeler Bilançosu açıklarının azaltılması.”*¹²² Temel amaçları dikkate alındığında IMF'nin gerçekte Batı ülkelerinin çıkarını korumak için kurulduğu görülür. AGÜ'lerin ihracatlarını arttırmaları rekabetçi devalüasyon yasaklanarak engellenirken, ticaretin geliştirilmesi kapsamında AGÜ ithalatları arttırılmakta ve oluşan dış açıkların kapatılması için de ya kredi verilerek istenilen politikalar devreye sokulmakta ya da ihracata yönelik üretim zorlanarak açıklar kapatılmaya çalışılmaktadır. Bu aşamada AGÜ halklarının ihracat nedeniyle temel besin maddelerine dahi ulaşamaz olmaları ise hiç dikkate alınmamaktadır.

IMF'nin amaçları gibi oylama sistemi de eşitsizlik üzerine kuruludur. Her üye ülke Gayrisafi Milli Hasılası (GSMH) dış ticareti ve sermaye hareketlerinin büyüklüğüyle belirlenen ve dönemsel olarak gözden geçirilen kota denilen bir payla IMF'ye katılır ve Fon'daki oy ağırlığı bu kotalara göre belirlenir.¹²³ Bu nedenle kotaların %50'sine sahip olan G-7 ülkeleri (ABD tek başına % 17.5'ine sahiptir) oy hakkının yarısına sahip olmaları nedeniyle kuruluştan itibaren IMF politikalarının asıl belirleyicisi konumundadırlar.¹²⁴ Dolayısıyla IMF aracılığıyla uygulamaya

¹²² Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, [http:// www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm](http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm)

¹²³ Kazgan, 2002, s. 116

¹²⁴ a.g.e., s. 116

koyulan serbestleşme politikalarının herkesin çıkarına işlediği söylemine inanmak “büyük bir kör imanı barındırır.”¹²⁵

Gerek amaçlar gerekse oy sistemi IMF’nin gelişmiş ülke çıkarlarını koruyan bir kurum olduğunun göstergesidir. Ayrıca IMF’de ülkelerini temsil eden görevliler de dikkate alındığında sürecin tamamen sermaye lehine işlediği görülür. IMF’de maliye bakanları ve merkez bankası yöneticileri ülkeleri temsil ederler. “*Bunlar finans dünyasına sıkı sıkıya bağlıdırlar ve finans kurumlarından gelirler, görevleri bittiğinde de dönecekleri yer orasıdır. Tıpkı IMF ikinci başkanı Stan Fischer’ın IMF’den Citigroup’a geçmesi ve ABD Hazine Bakanı Robert Rubin’in Gold Sachs’tan gelip Citigroup’a dönmesi gibi IMF çalışanları ve IMF’deki ülke temsilcileri finansın gözüyle olayları değerlendirir ve onun çıkarına hizmet ederler.*”¹²⁶ Bu nedenle IMF’nin tüm kuralları ve yönleriyle Batı finans sisteminin çıkarını koruyan bir kurum olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. 1980 sonrasında DB ile Fon’un ortak uygulamaları IMF’nin bu rolünü daha da netleştirmiş ve küreselleşme daha çok bu iki kurumun çabaları ile ilerletilmiştir. 80 sonrası IMF ve DB’nin yeni rolü dünya finans sistemini kurmak, Üçüncü Dünya ülkelerinden kaynak transferini derinleştirmek ve bu ülkelerdeki kalkınmacı devleti tasfiye etmektir.¹²⁷ Bu yeni rolü uygulamaya geçirmek için IMF’nin yeni yollara, araçlara ihtiyacı vardı. Bunlar ise kısa sürede yine IMF’ce yaratıldı. 1998’de IMF üyesi maliye bakanlarının oluşturduğu Interim Committee’de mali politikaların şeffaflaştırılması ve başka bir toplantıda ise sermaye piyasaları yararına olan bilgilerin devletlerce saklanmamasına yönelik girişimde bulunulmuş; ülkelere kredi verilirken özelleştirme, işçi çıkarma, sübvansiyonları kesme, sosyal harcamaları kısıma, bireysel emekliliği teşvik gibi şartlar ileri sürülmüştür.¹²⁸ Bunlar ise AGÜ’lerin bağımsız ekonomi politikası uygulamalarının kanallarını tamamen kapatmıştır.

¹²⁵ Dani Rodrik, *The New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*, Washington: John Hopkins University Press, 1999, s. 151’den aktaran Went, a.g.e., s. 49

¹²⁶ Stiglitz, a.g.e., s. 234

¹²⁷ Fikret Başkaya, “Sermayenin Küreselleşmesi ve Neoliberalizm Vahşeti”, *Özgür Üniversite Forumu*, Ankara, Ekim-Aralık 1997’den aktaran Nadir Eroğlu, “Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri”, *Küreselleşme-İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar*- içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 27

¹²⁸ Ayrıntı bilgi için bkz., Eroğlu, a.g.e., s. 27

IMF'nin büyümei teşvik ettiğine dair hiçbir kanıt olmamasına rağmen AGÜ'lere dayattığı serbestleşme politikaları bu ülkeleri eşitsiz bir rekabete sürüklemiş ve AGÜ halklarını tam bir yoksulluğa mahkum etmiştir.¹²⁹ Ayrıca uygulanmaya zorlanan yapısal uyum politikaları da bu ülkelerin gelişme sorununa çözüm bulamadığı gibi dış açıklarını daha da artırmıştır. 1970'de 62.5 milyar dolar olan AGÜ dış borçları 1995'de 2067.7 milyar dolara ulaşmış ve yapısal uyum politikaları sonucu Güney'den Kuzey'e yönelen kâr transferi 1990-97 arasında toplam 77 milyar dolara ulaşmıştır.¹³⁰ Bu uygulamaların yanı sıra IMF'nin gelişmiş ülkeler ve GOÜ/AGÜ'lere kriz durumunda uyguladığı politikalar da farklıdır. AGÜ/GOÜ'leri sıkı para politikası ve yüksek faiz hadlerine zorlayan ve krizi daha da derinleştiren IMF, ABD'nin 1990'larda yaşadığı krize düşük faiz oranları ve şirketlerin rehabilite edilmesi biçiminde yanıt vererek ekonominin canlanmasını sağlamıştır.¹³¹ Asya Krizi'ne de müdahale eden IMF bu bölgede de yine krizi derinleştirmiş ve bu bölgede serbest piyasaya geçişi zorladığı için krizin asıl sorumlusu olarak görülen IMF sonuçta Uzakdoğu'nun krizinin hem nedeni hem de derinleştireni olmuştur.¹³²

IMF'nin AGÜ'leri yıkıma sürükleyen uygulamaları her kesimden eleştirilere uğramaktadır. Henry Kissinger'a göre *"IMF tarafından alınan kurtarma önlemleri bunalımı durdurmak bir yana, bunları uygulamaya kalkışan siyasi kurumları tehdit ediyor...Ekonomik rejimlerle siyasal rejimler arasındaki uyumsuzluğu görmezlikten geliyor...Serbest dolaşım bağınazlığının doğal sonucu olarak bunalımın nedenlerini, bunalıma düşmüş ülkelerin güçsüzlüğünde arıyor...Elinde tüm hastalara yazdığı bir reçete...IMF'nin tek ilaçlı reçetesinin sonuçları genellikle yaşam düzeyinin hızla düşmesi, işsizlik ve yoksulluk patlaması ve kapitalist ekonomik rejimlerin bu ülkelerde zayıflamasıdır."*¹³³ Sonuç olarak IMF, hem kuruluş amacıyla hem de 1980 sonrası artan görevleri ve gücüyle Batı sermayesinin çıkarlarını koruyan, bu arada ise Batı dışı toplumları işsizliğe ve yoksulluğa sürükleyen bir kurum işlevi

¹²⁹ Stiglitz, a.g.e., s. 38

¹³⁰ Kazgan, 2002, s. 134; Ellwood, a.g.e., s. 43

¹³¹ Ataç, a.g.e, s. 98-99

¹³² Stiglitz, a.g.e., s. 122

¹³³ Henry Kissinger, "Uluslararası Para Fonu Yarardan Ziyade Zarar Veriyor", (Çev. Erdoğan Soral), *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 222, Mayıs-Haziran 2000, s. 133-135

görmektedir. Bunun sonucu ise küreselleşme sürecine IMF aracılığıyla eşitsiz koşullarda dahil edilen AGÜ/GOÜ'lerin kaybetmesi ve sürecin kazananlarının yine Batılı devletler ve özelde Batı halklarından çok Batı sermayesi oluşudur.

3.5.2. Dünya Bankası (DB)

1944 yılında toplanan Bretton Woods Konferansı'ndan çıkan ikinci kurum, Uluslararası Kalkınma ve Gelişme Bankası (IBDR) idi. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonominin pazar ekonomisi doğrultusunda işlemlerini sağlamak üzere yapısal reformlara destek vermek için kurulan bankaya üyelik IMF üyeliğine bağlıdır ve ülkeler ekonomik gelişmişlikleriyle orantılı oy hakkına sahiptir.¹³⁴ 1994 yılı itibariyle banka sermayesinde en fazla paya sahip olan ülkeler sırasıyla, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya'dır.¹³⁵ 2. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı tahribatı gidermek ve bu ülkelerde serbest piyasayı yeniden işler kılmak amacıyla kurulan Banka, 1950'den sonra Avrupa'nın toparlanmasıyla Üçüncü Dünya'ya yönelmiştir. Bu nedenle de, 1950'den sonra Dünya Bankası olarak anılmaya başlamıştır.¹³⁶

1950'den sonra hızla Üçüncü Dünya'da altyapı yatırımlarını finanse eden DB, 1980'lerle birlikte süreci daha etkin yönlendiren aktörlerden biri haline gelmiştir. IMF ile birlikte uygulamaya konulan yapısal uyum politikaları ile, hızla temel düsturu olan "*hayalimiz yoksulluğun olmadığı bir dünyadır*"¹³⁷ yaklaşımından uzaklaşan DB, ÇUŞ'ların güneye nüfuzunda aktif rol almış ve hiçbir zaman kendini özel sermayenin (ÇUŞ) rakibi, onunla çatışma durumunda olan bir kurum olarak görmemiştir.¹³⁸ Bu mantıktan hareket eden DB'nin uygulamaları da, anlayışı ile tutarlıdır. Asıl hedefi özel sektörü geliştirmek olduğu için, devletin üretim sektörüne yönelik yatırımlarını ilke olarak benimsemeyen banka, devletlerin kendi

¹³⁴ Güvenç, a.g.e., s. 34; Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, [http:// www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm](http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm)

¹³⁵ Yılmaz, y.a.g.e.

¹³⁶ Ellwood, a.g.e., s. 30

¹³⁷ Stiglitz, a.g.e., s. 45

¹³⁸ Samir Amin, *Değişim Halindeki Dünya Sistemi*, Özgür Üniversite Defterleri -1, Ankara, 2000, s. 1

kaynaklarını altyapı projelerine yönlendirmesine izin vermemekte, kredilendirme sürecinde tüm proje kredilerini uluslararası inşaat ve müteahhitlik firmalarına veren bir teklif sistemi ile de, verdiği kredileri ÇUŞ'lara aktarmaktadır.¹³⁹ Bu şekilde, krediler ÇUŞ kasalarına girerken, borç hanesi yükselen AGÜ'ler olmaktadır.

Altyapı yatırımlarındaki yaklaşımlarının benzerini tarım alanında da sergileyen banka, kendi kendine yeterli doyumluk ekonomileri yokedip, kır kesimindeki eşitsizlikleri derinleştirirken, çevrenin tahribinde de birincil rol oynamaktadır.¹⁴⁰ Bu yönde DB'nin ülkemizdeki uygulamaları dikkate değerdir. Şubat 2001 tarihinde yaşanan ekonomik krizin ardından Dünya Bankası'ndaki Başkan Yardımcılığı görevini bırakıp Türkiye'de Ekonomi'den Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine gelen Kemal Derviş'in döneminde, 15 günde 15 yasa girişimi kapsamında¹⁴¹, özellikle şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin amaçlanması ve şekerpancarı üretimine kota getirilerek tarımda dışa bağımlılığın yolunun açılması¹⁴², DB'nin temel düsturu olan "hayalimiz yoksulluğun olmadığı bir dünyadır" anlayışı ile uyum göstermemektedir. Öte yandan, temel tüketim maddesi niteliğindeki şekerin üretimine kısıtlama getirilmesi ve bu üretimi gerçekleştiren fabrikaların özelleştirilmesi düşüncesi, şekerin temel tüketim maddesi olma özelliğinin ortadan kalkması gerekçesine bağlanamayacağına göre, bu düşünce yabancı şeker üreticilerinin stoklarını eritme amacıyla birlikte değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, yoksulluğun giderilmesi

¹³⁹ Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, <http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm>

¹⁴⁰ Amin, 2000, s. 16

¹⁴¹ Bu yasalar; "Bütçe Kanunundaki Değişiklikler, Görev Zararlarını Kaldıran Kararname ve Kanun, Borçlanma Kanunu, Kamulaştırma Yasası, 15 Bütçe ve 2 Bütçe Dışı Fonun Kapatılması ile İlgili Yasa, Kamu İhale Yasası, Merkez Bankası Yasası, Bankalar Kanunundaki Değişiklikler, İş Güvencesi Yasası, Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası, Sivil Havacılık Yasasındaki Değişiklik, Telekom Yasası, Şeker Yasası, Tütün Yasası, Doğalgaz Yasası"dır. Bkz., 14 Nisan 2001 tarihinde Kemal Derviş tarafından açıklanan Ekonomik Program, Erişim:13.04.2003, http://www.belgenet.com/eko/dervis_140401.html

¹⁴² Şeker fabrikalarının özelleştirilmesi ve pancar üretimine sınırlama getirilmesi amacı, bu bağlamda Şeker Yasası'na da geçirilmiştir. Şeker Yasası'nın gerekçesine göre, bu yasanın amacı şöyledir: "Şeker üretiminde istikrarın sağlanması ve korunması, Sektörün iç piyasada rekabet kurallarına göre yönlendirilmesi, Avrupa Birliği düzenlemeleri yanı sıra, Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası taahhütlere uyum sağlanması ve Özelleştirmeye olanak sağlayacak hukukî alt yapının hazırlanması." Bkz., Şeker Kanunu Genel Gerekçe, Erişim: 13.04.2003, <http://www.belgenet.com/eko/seker.html>, nitekim ekonomik programda da Şeker Kanunu başlığı altında, "Şeker fabrikalarının özelleştirilmesinin önü açılacaktır" ifadesi kullanılmıştır. Bkz., 14 Nisan 2001 tarihinde Kemal Derviş tarafından açıklanan Ekonomik Program, Erişim: 13.04.2003, http://www.belgenet.com/eko/dervis_140401.html

amacına hizmet ettiği düşünölen DB'nin Türkiye özelinde Kemal Derviş aracılığıyla uygulamaya koyduğu programın bu amaca hizmet etmekten çok, ulusal kaynakların verimli ve planlı kullanımı anlayışına dayalı bir düzeneği ortadan kaldırma hedefine yöneldiği belirlenebilmektedir.

Bu konu ayrıca gündeme getirilme biçimi ekseninde değeriendirildiğinde, uluslararası sermaye gruplarının ulus devletin karar alma mekanizmalarını devre dışı bırakma gücünün de Türkiye özelinde bir kez daha saptanmasına yol açmıştır. Kemal Derviş'in 21 Şubat 2001 krizi sonrası Ekonomi'den Sorumlu Devlet Bakanı sıfatıyla göreve gelmesi sonrasında ABD'ye sıklıkla gerçekleştirdiği gezilerin birinde, ABD Hazine Bakanı ile görüşmesinin ardından geçirilmesi zorunlu olan 15 yasayı açıklaması ve bu 15 yasanın TBMM'den geçmesi için gerekli süre sınırını da ulusal iradenin üstüne kendisini ve bu kararına etki edenleri koyacak biçimde 15 gün olarak belirlemesi, küresel ekonomik güç odaklarının ulus devletin yasama yetisini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebilme gücünü de kanıtlar niteliktedir. Sonuç olarak, Kemal Derviş'in aktörlüğünü üstlendiği bu senaryonun Türkiye sahnesi ulusal devletin aşınması sorunsalı bağlamında ele alındığında, gerek Derviş'in kendisini yasa koyucunun üstüne yerleştirecek biçimde bu yasaların geçirilmesini dayatması (yöntem), gerekse bu yasaların geçmesi gerekliliğini seslendirdiği mekanın ABD olması, küreselleşme sürecinin aktörlerinin kimler olduğunun saptanması açısından kolaylık sağlamaktadır.

3.5.3. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

Bretton Woods Konferansı'nda ABD'nin kurulması için çalıştığı ancak İngiltere'nin direnişi ile engellenen kurum DTÖ idi. Örgüt kurulmamakla birlikte 1947-48 arasında Havana'da yapılan toplantılarla Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) olarak bilinen metin üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Bunun üzerine, 1947'den 1994'e kadar devam eden 7 görüşme turu düzenlenmiş ve son tur olan ve 1986-94 arasında 7.5 yıl süren Uruguay turunda, DTÖ'nün

kurulması kararı alınmıştır.¹⁴³ 15 Nisan 1994'te Fas'ın Marakeş kentinde kuruluş anlaşması imzalanan DTÖ, 50 yıl aradan sonra yaşama geçirilmiş ve böylece IMF ve DB'ye ek olarak aynı hukuki statüye sahip çok yanlı ve yaptırım gücü olan üçüncü bir kurum, üçüncü bir küresel aktör belirmiş ve sacayağı tamamlanmıştır.

DTÖ'nün 50 yıllık aradan sonra 1994'te kurulmuş olması, önemli nedenlere işaret etmektedir. 1973-85 arasında Batı ülkeleri yaşanan durgunluk nedeniyle korumacılığa yönelik tarife dışı engelleri uygulamaya geçirmiştir.¹⁴⁴ İşte bu ortamda, merkez kendi içinde korumacılığa yönelirken, durgunluğu aşma çabası çerçevesinde çevreden dışa açılması istenmekteydi. AB ve Japonya'nın tarıma destek vererek pazarlarını ABD ürünlerine kapatmaları, genetik devrim sayesinde üretimini arttıran ABD için büyük sorun oluşturmaktaydı.¹⁴⁵ Bir taraftan merkezin uyguladığı korumacılık, diğer taraftan Doğu Bloku'nun dağılması ile kurulan yeni devletlerin, 1979'dan itibaren dışa açılan Çin'in ve Üçüncü Dünya ülkelerinin dışa açılan pazarlarını ele geçirme isteği, ABD'yi harekete geçirmiş ve DTÖ'nün kurulması amacıyla son Uruguay turunu organize etmesine neden olmuştur.¹⁴⁶ Kısacası, ABD'nin merkez içinde yeniden başat güç konumuna yükselme ve çevrede aşınmaya yüz tutan hegemonyasını güçlendirme çabası, DTÖ'nün kurulması ile sonuçlanmış, Merkez kendi içinde eşitliği görece sağlarken Çevre pazarları Batı'nın, özelde ise ABD'nin tarım ürünlerine ve hizmetler sektörüne açılmıştır.

DTÖ'nün amaç ve ilkeleri, *“üye devletlerin halklarının yaşam standartlarının yükseltilmesi, tam istihdamın sağlanması, reel gelirin ve buna bağlı olarak toplam talebin istikrarlı bir şekilde arttırılması, sürdürülebilir kalkınma hedefinden ayrılmadan ve teknolojik dengenin korunması sağlanarak farklı kalkınma düzeyindeki üye devletlerin ihtiyaç ve sorunlarına cevap verecek bir anlayışla dünya*

¹⁴³ Gaye Yılmaz, **Kapitalizmin Kaleleri II (WTÖ)**, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu Yayınları, İstanbul, 2001, s. 21

¹⁴⁴ Gülsüm Özkan Akalın, “Dünya Ekonomisinde Yönetişim Arayışı: WTO”, **Globalizasyonun Yansımaları** içinde, (Ed. Uğur Selçuk Akalın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002, s. 71

¹⁴⁵ Kazgan, 2002, s. 120-121

¹⁴⁶ Akalın, a.g.e., s. 74

kaynaklarının optimal kullanımının sağlanmasıdır.”¹⁴⁷ Belirtilen bu amaçların gerçekleştirilmesi için önerilen yol ise, ticaretin ve yatırımların serbestleştirilmesiydi. Çünkü sistemin savunucularına göre, “serbest ticaret, ticaretin geliştirilmesini teşvik eder ve bu gelişme de büyümeyi özendirir.”¹⁴⁸ Ancak DTÖ’nün kağıt üzerindeki bu “iyiniyetli” amaçları, gerçeklerle hiçbir şekilde örtüşmemektedir. Kendi serbestleşmelerini zamana yayarak ve kendilerini sürece uyarlayarak gerçekleştiren Merkez ülkeleri, Çevre’den ani bir serbestleşme beklemekte, bu ise Çevre ülke yerli sanayisini aniden rekabete açarak çökertmektedir. Bu durum Çevre’de işsizliği ve yoksulluğu körüklemekte ve Çevre bir yoksulluk kısır döngüsüne itilmektedir. Örneğin Uruguay’da kabul edilen hizmet ticareti anlaşması sonucu, Sahra-altı Afrika’sında gelir %2 gerilemiştir.¹⁴⁹

DTÖ Anlaşması, AGÜ’leri eşitsiz bir yarışa sokarken karar süreci de AGÜ’ler lehine işlemektedir. Her üye ülkenin bir oy hakkının olduğu DTÖ’de Merkez ülkeler, ekonomik bloklar halinde birlikte hareket etmekte ve kararların Merkez yararına düzenlenmesinde etkili olmaktadır.¹⁵⁰ Sürecin böylesi bir eşitsizliği yaratmasına ek olarak, Merkez’in uyguladığı tarım destekleri sürerken Çevre’ye IMF ve DB kredileri, tarıma desteği kesme şartıyla vermekte ve DTÖ bu süreçte aktif rol almaktadır.¹⁵¹ DTÖ eliyle yaratılan eşitsizlik, bunlarla sınırlı kalmamış ve Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) ile de eşitsizlik arttırılmıştır. 1995 Mayıs’ında OECD bünyesinde çalışmaları gizli olarak başlatılan MAI, GATT’ın uluslararası ticaret için yaptıklarını uluslararası yatırımlar için yapacak bir hukuksal çerçeve olarak tasarlanmıştır.¹⁵² Ancak, OECD bünyesinde görüşmeler devam ederken, Merkez ülkeleri arasında yaşanan çıkar çatışması görüşmeleri bozmuş ve MAI taslağı kamuoyuna sızdırılmıştır.¹⁵³ Bunun üzerine, artan tepkiler ile askıya alınan MAI, DTÖ Seattle toplantısına (30 Kasım-3 Aralık 1999) aktarılmış, ancak

¹⁴⁷ Yılmaz, 2001, s. 10

¹⁴⁸ Amin, 2000, s. 18

¹⁴⁹ Stiglitz, a.g.e., s. 83

¹⁵⁰ Akalın, a.g.e., s. 77

¹⁵¹ 1998 itibarıyla Japonya, üretici başına 15 bin, AB 22 farklı ürün grubuna 8 bin, Norveç 32 bin dolar tutarında destek vermeye devam etmektedir. Bu konuda bkz., Kazgan, 2002, s. 125-126

¹⁵² Yüksel, a.g.e., s. 97

¹⁵³ Oktar Türel-Cem Somel, “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması: Seattle’a Giderken”, **Küreselleşme-Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı** içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 52

sonuç bildirgesi imzalanamadan toplantı dağıtılmak zorunda kalmıştır. Ancak buna rağmen ABD, ikili ilişkiler ve IMF-DB kredileriyle MAI'yi uygulamaya geçirmiştir. MAI'nin DTÖ bünyesine aktarılmasının geçerli ve son derece önemli nedenleri vardır. DTÖ'nün daha geniş üye tabanına sahip olması, MAI'ye yaptırım gücü kazandırma amacı, DTÖ'nün gizlilik perdesi ve AGÜ'lerin bu tür örgütlerde çoğu kez eksik kadrolar ve yetersiz hazırlıklarla temsil edilmesi, MAI'nin DTÖ'ye taşınmasının nedenlerini oluşturmaktaydı.¹⁵⁴ Büyük tepkilere yol açan MAI, sermayenin önündeki tüm engelleri kaldırmayı amaçlamaktaydı. Bu çerçevede, MAI'nin önemli maddeleri; uluslararası sermaye hareketlerine yönelik tüm kısıtlamaların kaldırılması ve tüm sektörlerin uluslararası yatırıma açılması, yabancı yatırımcılara tamamen serbesti tanınması, yerli sermayeyi kayıracak ya da yabancı sermaye aleyhine düzenleme getirecek uygulamalara gidilmemesi, kurulacak tahkim sistemi ile, şirketlerin ülkeleri tek taraflı dava edebilme ve tazminat alabilme hakkının sağlanmasıdır.¹⁵⁵

Yukarıda belirtilen maddeler ve MAI'nin DTÖ'ye kaydırılmasının nedenleri, anlaşmanın ülkelere beş yıl ayrılma izni vermemesi, beş yıl sonra ayrılma kararı veren ülkelerin ise 15 yıl daha anlaşmaya tabi olmaları dikkate alındığında, sürecin kimler için işlediği görülmektedir. DTÖ Başkanı, Ruggiero'nun sözleriyle, “*küresel ekonominin anayasasını yazan*”¹⁵⁶ örgüt, MAI ile neredeyse tüm hakları şirketlere ve tüm yükümlülükleri de ulusal devletlere yüklemiştir.¹⁵⁷ Bu ulusal devletlerin ise, Çevre ulus devletleri olduğu ortadadır.

3.5.4. Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ'lar)

Birden çok ülkede fabrikaları, malları, satış ofisleri bulunan; kâr güdüsü ile endüstriden endüstriye, ülkeden ülkeye kayarak üretimini gerçekleştiren, dünya çapında muazzam güçleri elinde bulunduran şirketler, genel olarak ÇUŞ adı altında değerlendirilmektedir. Bugün küreselleşmenin aktörleri arasında yer alan ÇUŞ'lar,

¹⁵⁴ y.a.g.e., s. 52

¹⁵⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 29

¹⁵⁶ Aktaran Türel-Somel, a.g.e., s. 47

¹⁵⁷ Gütvenç, a.g.e., s. 187

yüzyıllar içinde aşama aşama gelişerek bugünkü güçlerine ulaşmışlardır. ÇUŞ'lar sömürgecilik döneminden itibaren ve hükümetlerin uçsuz bucaksız toprakları kontrol etme hakkını bağışlamaları ile güçlenmeye başlamışlardır.¹⁵⁸ 19. yüzyıldan itibaren uzak ülkelerde yatırım yapan ÇUŞ'ların ilk modern örnekleri Belçika'da Cockeril (1815), Almanya'da Bayer (1863), İsviçre'de Nestle (1867), Fransa'da Michelin (1893) ve İngiltere'de Lever'dir (1890).¹⁵⁹ 19. yüzyılda ekonomik güçlerine ek olarak üretim yaptıkları kolonilerde ülkelerinin ordularını da kullanan ÇUŞ'lar, daha o dönemden büyük bir güce dönüşmüşlerdir.¹⁶⁰ Günümüzde ise ÇUŞ'lar ülkelerinin ordularını doğrudan kullanmamakla birlikte tarihte hiç olmadıkları kadar güçlülerdir. Bir taraftan birleşmeler ile elde ettikleri ekonomik güç, diğer taraftan ise hem Merkez ülkelerinin koruması hem de uluslararası kuruluşlardaki etki kapasiteleri ile ÇUŞ'lar, geleceğin stratejisini belirleyen kuruluşlar niteliğindedir.

2003 yılı itibariyle yaşanan 2. Irak Savaşı, ABD kökenli petrol ve silah üreticisi ÇUŞ'ların dünya siyasetini nasıl etkilediklerinin göstergesidir. Savaş süresince kullanılan silahlar, ABD'li silah üreticisi firmalarca, daha sonraki savaşlarda büyük miktarlarda silah alınması koşulu ile hibe edilmiş silahlarken, savaş ABD Hükümeti'nin üyelerinin bir bölümünün de yönetim kurulu üyesi ya da ortağı olduğu petrol şirketlerinin çıkarı için gerçekleştirilmiştir. Bu haksız savaş sürerken, ABD'li üst düzey askerlerin petrol kuyularını ele geçirdikten sonra Saddam'ın akibetinin onları ilgilendirmedığı yönündeki medyaya yansıyan açıklamaları, savaşın zorba bir diktatörü yıkararak Irak halkına demokrasi götürmekten çok, başlarına bombalar yağdırılan Irak halkının öz kaynaklarını yeni diktatörlere tahsis etmek için yapıldığının göstergesidir. Bu anlamda paradoksal biçimde Batı dünyasında, ABD'nin Irak operasyonunu özgürlük götürme amacına bağlaması demokratik emperyalizm olarak nitelenmiştir. Oysaki demokrasi bir amaç olarak saptanırsa, demokratik olma özelliğinin emperyalizm sözcüğünü niteleyen yeni bir sığata dönüştürülmesi, içeriği boşaltılmış bir demokrat kimliğin Çevre ülkelerde

¹⁵⁸ Ellwood, a.g.e., s. 51

¹⁵⁹ Aribogan, a.g.e., s. 169

¹⁶⁰ Serhat Yaşgöl, "Küreselleşme, Çokuluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği", *Küreselleşme-İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar-* içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 216

ABD'nin kavramlaştırdığı demokrasi modeli ekseninde iktidar aygıtına yönelmesinin de araçsallığının saptanmasına olanak vermektedir. Sonuçta, her dönemin egemen güçleri, kavramları kendi anlamlandırdığı biçimde dünyaya yayma amacı ile hareket ettiğinden, ABD tarafından tanımlanmış bir demokrasi modelinin savaş ve saldırı aracılığıyla yayılması da, yayılmaya çalışılan demokrasi de olsa, emperyalist bir girişim olma özelliğinden bağımsız bir değerlendirmeye tabi tutulamamaktadır.

ÇUŞ'lar 19. yüzyıldan itibaren varlıklarını sürdürmekle birlikte, 1980 sonrasında uygulamaları sonucu, büyük birer ekonomik ve siyasal güç konumuna erişmişlerdir. 1980 yılında uygulamaya konulan serbestleşme politikaları ÇUŞ'lar için dönüm noktası olmuş ve onları birer küresel aktör konumuna yükseltmiştir. Bu serbestleşme politikaları; uluslararası sermaye hareketlerinin ve pazarların serbestleştirilmesi, özelleştirme uygulamaları sonucu ÇUŞ'ların yatırım yapmaksızın üretim yapar konuma gelmeleri, sosyal devletin yıkılışı ile bireylerin gelirlerinin azalması sonucu, firmaların emek yönünden ciddi bir maliyet avantajı elde etmeleri ve rekabet anlayışına geçişin hazırlanmasıdır.¹⁶¹ Bu faktörler dikkate alındığında, 1980'lerle birlikte ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher'ın uygulamaları ile başlayan ve kısa sürede yapısal uyum politikaları ile AGÜ'lere de yansıtılan serbestleşme, özelleştirme, özel sektörü teşvik gibi uygulamaların temelde sermayenin 70'lerde girdiği krizi aşmak için yapıldığı ve 80'lerle birlikte tüm engellerden kurtulan ÇUŞ'ların gerçek birer güç haline geldiği görülür. Bu süreçte, özelleştirmeler ile devlet varlıkları ÇUŞ varlıklarına dönüşürken, devletler de ÇUŞ'ların basit birer güvenlik birimi konumuna itilmeye çalışılmıştır. Ekonomik olarak güçlenen ÇUŞ'lar, sosyal devlet uygulamalarından uzaklaşılması nedeniyle, *“günlük hayata ve topluluğun varlığını sürdürmesine katkıda bulunma görevlerinden kurtulmuş”* ve *“sonuçlara katlanma maliyetlerinin yatırımın verimliliği hesaplarına katılması, artık ortadan kalkmıştır.”*¹⁶² Bu noktada, sermaye tam anlamıyla özgürleşirken halk kitlelerine yüklenecek maliyetler sonrası

¹⁶¹ y.a.g.e., s. 217

¹⁶² Bauman, a.g.e., s. 17

oluşabilecek sosyal patlamalar için tüm sosyal yönlerinden arındırılmış olan devlet, bir polis gücüne indirgenmiş ve bu yönü güçlendirilmiştir.¹⁶³

ÇUŞ'lar her geçen gün kârlarını maksimize etmek amacıyla birleşmelere gitmekte, böylece pek çok önemli sektörde tekeller oluşmaktadır. 1990-94 arası toplam yatırımların %44'ünü firma devralmaları oluştururken 1996'da bu oran %80'e ulaşmış ve 1986'da şirket birleşmelerinin tutarı 430 milyar ABD Doları iken, 1997'de 1.600 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır.¹⁶⁴ Bunun sonucunda, bugün en büyük 10 şirket telekomünikasyon sektörünün %86'sını, böcek ilacı sektörünün %85'ini, bilgisayar sektörünün %70'ini ve ilaç sektörünün %35'ini elinde tutmaktadır.¹⁶⁵ Özelleştirme, şirket birleşmeleri, serbestleşme kuralları ile elde ettikleri güçle yetinmeyen ÇUŞ'lar, MAI'nin hazırlanmasını örgütlemişler ve MAI çerçevesinde hem ekonomik hem de siyasi güç (devletleri dava etme ve düzenleme olanaklarını sınırlandırma kuralları çerçevesinde) ele geçirmişlerdir. MAI aracılığıyla AGÜ'lerin iç politikalarını yönlendirme olanakları artan ÇUŞ'ların sahip oldukları siyasi güç de böylece daha etkili hale gelmiştir.

AGÜ-ÇUŞ ilişkisine bakıldığında, ÇUŞ'ların tartışmasız bir üstünlük içinde oldukları görülür. AGÜ'ler yabancı yatırımları çekebilmek için vergi muafiyetleri, faizsiz krediler, bedelsiz arsalar, sınırsız kâr transferi hakkı verdikleri ÇUŞ'lara altyapı hizmetlerini de götürmekte, böylece kamu kasalarını adeta boşaltmaktadırlar.¹⁶⁶ Bunlara ek olarak iş mevzuatını çalıştırmamak, sendika ve toplu iş mücadelelerini yasaklamak, çevre koruma masraflarını almamak, sanayi bölgelerini parasız yapmak, özel yatırımı imtiyazlarla korumak gibi daha birçok olanak

¹⁶³ İngiltere'de Thatcher öncesi 10 bin olan polis gücü, Thatcher zamanında 120 bine yükseltilmiş ve mahkeme ile cezaevleri harcamaları arttırılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Gray, a.g.e., s. 47

¹⁶⁴ G. Demir, a.g.e., s. 91; Güvenç, a.g.e., s. 79

¹⁶⁵ Ellwood, a.g.e., s. 53

¹⁶⁶ a.g.e., s. 58; kâr transferine olanak sağlama bakımından yeni bir örneği, 5 Haziran 2003 tarihinde TBMM tarafından onaylanan 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" oluşturmaktadır. Kanunun 3. maddesinin transferleri düzenleyen c bendi uyarınca: "*Yabancı yatırımcıların Türkiye'deki faaliyet ve işlemlerinden doğan net kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri, lisans, yönetim ve benzeri anlaşmalar karşılığında ödenecek meblağlar ile dış kredi ana para ve faiz ödemeleri, bankalar veya özel finans kurumları aracılığıyla yurt dışına serbestçe transfer edilebilir.*" Bu ifade yukarıdaki saptamayı doğrular niteliktedir. Bu kanun için bkz., *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu*, Kabul Tarihi: 05.06.2003, Erişim: 23.06.2003, <http://www.antimai.org/ys/dyyatirimlar.htm>

sağlanmaktadır.¹⁶⁷ Bu anlamda ÇUŞ'ların AGÜ'lere yatırımlarının tek nedeni, ucuz işgücü değildir. Böyle olsaydı, Bill Clinton'un da belirttiği gibi, "*Haiti ve Bangladeş en sanayileşmiş ülkeler olurlardı.*"¹⁶⁸ AGÜ'lerin yukarıda belirtilen çabalarına rağmen, DDY'lerin %60-75'i ABD-AB-Japonya (üçlü) arasında gerçekleştirilirken geriye kalan %25-40'ın %80'i ise Çin, Singapur, Hindistan, Endonezya, Brezilya gibi ülkelerde yoğunlaşmaktadır.¹⁶⁹ DDY'lerin %75'i bu üçlü arasında paylaşılmakla birlikte, ÇUŞ'ların teknoloji destekli üretimleri, merkezde de işsizliğe neden olmaktadır. ÇUŞ'lar kar artışı için işçi çıkarma yolunu tercih etmektedir. Örneğin Deutsche Bank (Alman Federal Merkez Bankası), 1996'da 2250 çalışanını çıkarıp %37 kâr ederken, Daimler-Benz 87 bin olan işçi sayısını 28 bine düşürerek hisse senetlerinin değerini %75'ten %98'e çıkarmıştır.¹⁷⁰

ÇUŞ'ların yatırımlarının %75'e yakını üçlü arasında gerçekleştirmelerine ek olarak, satışlarının %75'ten fazlasını ana ülke/bölgede yaptıkları, varlıklarının yine %70'ten fazlasını ana ülke/bölgede bulundurdıkları, dolayısıyla katma değerlerinin %70-75'ini anavatanlarında ürettikleri belirtilmektedir.¹⁷¹ Bunlara ek olarak ÇUŞ'lar Ar-ge etkinliklerinin %90'lara varan kısmını kendi topraklarında yürütmektedirler. 128 ABD firması, Ar-ge faaliyetlerinin %92'sini, 95 Japon firması %97.4'ünü kendi topraklarında gerçekleştirmektedir.¹⁷² Ayrıca dünyanın en büyük 100 şirketinin kökenine bakıldığında, bunların 28'inin Amerikan, 17'sinin Japon, 10'unun İngiliz ve 12'sinin Fransız kökenli olduğu görülmektedir.¹⁷³ Tüm bu nedenlerden ötürü ÇUŞ'ları çokuluslu, çok kültürlü firmalar olarak kabul etmek mümkün değildir. "*Neredeyse tüm ÇUŞ'lar tek bir ana ulusal kültürü kapsar ve*

¹⁶⁷ Gülten Kutsal, Ali Rıza Büyüksulu, *Çokuluslu Şirketler ve İnsan Kaynağı Yönetimi*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 35-64'ten aktaran Jale Yalınpala, "Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri", *Küreselleşme-İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar* içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 265

¹⁶⁸ Timur, a.g.e., s. 91

¹⁶⁹ Tonak, a.g.e., s. 33; G. Demir, a.g.e., s. 93; Öymen, a.g.e., s. 35

¹⁷⁰ Boxberger-Klimenta, a.g.e., s. 173-174

¹⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hirst-Thompson, 1998, s. 125-127

¹⁷² Yaşgöl, a.g.e., s. 217; Ülke yüzdeleri ve AB, ABD ve NAFTA yüzdeleri için bkz., Hirst-Thompson, a.g.e., s. 127; Yakup Kepenek, *Küreselleşmenin Ekonomik ve Sosyal Boyutları*, (Haz. Martin Setzer vd.), Sodev Yayınları, İstanbul, 1997, s. 53

¹⁷³ *UN World Investment Development Report 2002*, Erişim: 14.01.2003, <http://r0.unctad.org/wir/pdfs/fullWIR02/pp85-114.pdf>

*ifade eder.*¹⁷⁴ Bu nedenle, bu firmalar gerçekte ulusal firmalardır ve faaliyetlerinde her zaman kendi devletlerinin aktif desteğine ihtiyaç duymaktadırlar.¹⁷⁵ Sonuçta, *“mülkiyet hisseleri gelişmiş ülkelerde bulunan şirketleri ulusüstü örgütler olarak değil, gelişmiş ülkelerin milli ekonomilerinin birer uzantısı olarak görmek daha gerçekçidir. Dolayısıyla küreselleşmeyi sürükleyen büyük şirketler, dünyadaki az sayıdaki zengin gelişmiş ülkenin örgütleridir.”*¹⁷⁶ Bu nedenle ÇUŞ tanımı politik bir amaç güden ve düşünceleri bulanıklaştırmaya yarayan bir sözcüktür. Küreselleşmenin aktörü konumundaki ÇUŞ’lar da tıpkı diğerleri gibi gelişmiş ülke çıkarları doğrultusunda faaliyetlerini yürütmektedirler.

3.5.5. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

*“Küreselleşme, ABD hegemonyasının bir başka anlatımından ibarettir.”*¹⁷⁷ Bu tanımlama, küreselleşmenin yapı taşlarının döşendiği yıllarda ABD Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Henry Kissinger’a ait. Kissinger’in sözleri gerçeklerin kısa ve özlü bir ifadesinden ibarettir. Öncelikle bugün küreselleşmenin en önde gelen aktörleri olan IMF, DB ve DTÖ gibi kurumlar ABD patentlidir. 1941 yılında ABD’de kurulan Dış İlişkiler Komisyonu, ABD’nin ekonomik ve askeri hakimiyetinin tüm dünyada kurulması amacının gerçekleştirilmesinin araçları olarak üç kurumun oluşturlmasına karar vermiş ve 1944’te toplanan Konferans’ta ise amaca meşruiyet kazandırılmıştır.¹⁷⁸ Konferansta IMF ve DB’nin kurulmasına karar verilmiş ve ABD ekonomik gücü ile her iki kurumda da en büyük oy hakkını elde etmiştir. 1986 yılında ise, DTÖ’nün kurulduğu Uruguay Turu’nun toplanmasını sağlayan ABD, tarım ve hizmetlerin DTÖ Anlaşması’na içerilmesini sağlamıştır. DTÖ, IMF ve DB aracılığıyla istediği politikaları uygulamaya geçiren ABD, Hazine Bakanlığı aracılığıyla da doğrudan müdahalede bulunmakta ve küreselleşme sürecini yönlendirmektedir. Güney Kore, ABD için önemli olduğu gerekçesiyle

¹⁷⁴ Gray, a.g.e., s. 92

¹⁷⁵ Amin, 2000, s. 52

¹⁷⁶ Somel, a.g.e., s. 143

¹⁷⁷ Henry Kissinger’dan aktaran Samir Amin, “Yirminci Yüzyılın Ekonomi Politikası”, (Çev. Ali Tartanoğlu), *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 227, Mart-Nisan 2001, s. 212

¹⁷⁸ Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, <http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm>

Hazine Bakanlığı tarafından kredi ihtiyacı olmamasına rağmen, piyasalarını serbestleştirmeye zorlanmış, sonuçta ise 1997 Asya Krizi ile büyük bir krize sürüklenmiştir.¹⁷⁹ Kriz üzerine IMF ve Hazine Bakanlığı'nın uyguladığı daraltıcı politikalar, krizi daha da derinleştirmiş ve bundan Batılı finans kuruluşları kazançlı çıkmıştır.

ABD Hazine Bakanlığı'nın Rusya, Çin ve Doğu Asya ülkelerinin tamamında piyasaların serbestleşmesi için devreye girmesine ek olarak DB, IMF ve ABD'nin ortak çalışmasının ürünü olan Washington Uzlaşması, ABD'nin bu süreci nasıl yönlendirdiğinin bir diğer kanıtıdır.¹⁸⁰ Mali disiplin, ticaretin ve finansın serbestleşmesi, DYY engellerinin kaldırılması, özelleştirme, mülkiyet haklarının güvenceye alınması gibi maddeler içeren bu Uzlaşma'nın tıpkı diğerleri gibi ABD halkının çıkarlarından çok özel sermayenin çıkarlarını temsil ettiği ve koruduğu görülmektedir. 2003 yılında gerçekleşen 2. Irak Savaşı da bu tutumun en büyük kanıtını oluşturmakta, ABD'nin ÇUŞ çıkarları için dünya kamuoyunun itirazlarına rağmen savaşı göze alabileceğini kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, ABD'de yaşayan 32 milyon yoksul, 40 milyon sigortasız ve 2 milyon tutuklu ve hükümlü dikkate alındığında, ABD'nin politikalarının ABD halkından çok, ÇUŞ'ların yararına bir küreselleşme programı yürüttüğü görülecektir.¹⁸¹

3.5.6. Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Gelişmiş Yediler (G-7), Asya Pasifik İşbirliği Örgütü (APEC)

Avrupa 1992'de Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği'ni (AB) kurarak ortak pazara geçmiştir. Almanya ve Fransa arasındaki çatışmayı çözmek amacıyla başlatılan girişimler sonucu doğan AB, bugün Euro'nun ortak para birimi olarak dolaşıma sokulmasının ardından gücünü iyice arttırmıştır. Euro'nun dünya pazarında doların önüne geçmesi ve 2001 Kasım'ında Irak'ın petro-dolar yerine petro-euro'yu benimseyerek işlemlerini bunun üzerinden gerçekleştirmesi ve aynı

¹⁷⁹ Stiglitz, a.g.e., s. 116, 124-125

¹⁸⁰ Serbestleşmeler ile ilgili olarak bkz., Stiglitz, a.g.e., s. 86; ayrıca bkz., "Rusya'yı Kim Mahvetti" bölümü, s. 157-189

¹⁸¹ Bu rakamlar için bkz., Engin Aşkın, "Amerika'nın Öteki Yüzü Açlık ve Sefalet", 23.01.2003 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

biçimde OPEC ülkelerinin de bu uygulamaya yönelmeleri, AB'nin gücünü kanıtlar niteliktedir.¹⁸² Bu anlamda, kendi içinde sınırları kaldıran ve ortak para birimi olarak Euro'yu kabul eden AB'nin küreselleşmenin bir örnekleme olduğu söylenebilir. AB'nin ABD kadar olmamakla birlikte, bir ekonomik blok olarak DB, IMF ve DTÖ'yü yönlendirecek güce sahip olması, bu süreci etkilemedeki gücünü göstermektedir.

ABD, Kanada ve Meksika arasında 1994 yılında imzalanan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), üç ülkenin sermayeleri için tam bir serbest ticaret ve yatırım anlaşması olarak kurgulanmıştır.¹⁸³ NAFTA, şirketlerin devletleri tek taraflı dava etme hakkını kazandıkları ilk anlaşma olması nedeniyle, sürecin ÇUŞ'lar lehine işlemesini sağlayan aktörlerden birisi konumundadır. ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Kanada ve Japonya'nın üyesi bulunduğu G-7, sanayileşmiş 7 ülke tarafından dünya sistemini yönetmek üzere bu amaçla oluşturulmuştur.¹⁸⁴ NAFTA, AB, APEC gibi bölgesel ittifaklar devreye girinceye dek, bu amaçlarını uygulamış olan G-7'ler, Rusya'nın da eklenmesi ile G-8 olarak anılmaya başlanmışlardır. Bugün G-8'ler küresel stratejiyi belirleyen örgütlerden birisidir. Asya Pasifik İşbirliği Örgütü (APEC) ise, 1989'da ABD ve Kanada'nın da aralarında bulunduğu 21 ülke arasında kurulmuştur.¹⁸⁵ APEC de diğer bölgesel örgütler gibi, serbest piyasa ekonomisinin bölgesinde yerleşmesi ve gelişmesini amaçlamaktadır. Bu anlamda alan bakımından dünyanın en büyük pazarında serbest piyasayı uygulama çabasında olan APEC, bu yönüyle küreselleşmenin bir aktörü olarak devrededir.

¹⁸² Aynı zamanda bu gelişme ABD'nin Irak'ı işgalinin de ardında yatan gizli neden olarak seslendirilmektedir. Hinchey'in belirttiğine göre, "Irak Kasım 2000'de petrol ihracatında dolar yerine euroyu benimseme kararı almıştır. Diğer OPEC ülkelerinin de bu kararı benimsemesi durumunda, ABD Doları'nın dünya petrol piyasalarında Euro karşısında %40 oranında değer yitirmesi ve ABD ekonomisinin de iflası söz konusu olacağı için, ABD açısından Irak'ın işgali kaçınılmaz gözükmetedir.", bkz, Timothy Bancroft-Hinchey, *Chatting About Iraq*, 17.03.2003 tarihli **Pravda Gazetesi**, Erişim: 18.03.2003, <http://english.pravda.ru>; benzer bir görüş için bkz., Cengiz Özakıncı, "Amerika-Irak Savaşı Değil; Dolar-Euro Savaşı", 23.03.2003 tarihli **Aydınlık Haftalık Haber Yorum Dergisi**, Sayı: 818, s. 64

¹⁸³ Selim Yılmaz, *Bölgeselleşme Küreselleşme Karşısında Bir Alternatif mi? Yoksa Küresel-leşmeyi Besleyen Bir Gelişme mi?*, **ODTÜ International Relations Conference Paper Series**, s. 5, Erişim: 17.02.2003, <http://www.ir.metu.edu.tr/conference/papers.html>

¹⁸⁴ Amin, 2000, s. 68

¹⁸⁵ S. Yılmaz, a.g.e., s. 5

3.5.7. Dış İlişkiler Komisyonu, Dünya Ekonomik Forumu, Uluslararası Ticaret Odası, Bilderberg Komisyonu, Transatlantik İş Diyaloğu, Üçlü Komisyon, İş Dünyası Yuvarlak Masası, Ticaret Bakanları Dörtlü Grubu, Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası

Dış İlişkiler Komisyonu, ABD finans ve sanayi sermayesinin ihtiyacı olan materyalleri elde edebilmek için gerekli ekonomik ve askeri hakimiyetin tüm dünyada kurulması amacıyla, 1941 yılında Rockefeller'ın finansmanı ile kurulan ve ABD'li şirket sahipleri ile üst düzey bürokratların üyesi bulunduğu bir komisyondur.¹⁸⁶ Bu komisyonun gizli çalışmalarının temelinde sosyalizmin yayılmasını önlemek ve şirketler için ortak strateji belirlemek bulunmaktadır. SSCB dağıldıktan sonra da varlığını sürdüren Komisyon, bugün ikinci stratejisi için çalışmalarını sürdürmektedir. Küreselleşmenin mimarlarından olan Dünya Ekonomik Forumu (DEF), *“lobi görevi yanı sıra, elit nitelikli genel onay-konsensus oluşturan ve stratejiler geliştiren bir kuruluş olarak ünlenmiştir.”*¹⁸⁷ Her yıl Ocak ayında Davos'ta toplanan DEF, sıkı kabul şartları öngören tam bir sınıf örgütüdür.¹⁸⁸ Bu örgütün katılımcıları ise, uluslarüstü şirket ve politika elitlerinin yanı sıra medya temsilcileri, liberal akademisyenler ve uzmanlardır.

Uluslararası Ticaret Odası, 130 ülkede binlerce firması bulunan Bayer, Nestle, General Motors, Novartis gibi firmaların ağırlıkta olduğu, şirket çıkarlarına uygun lobicilik yapan ve küresel adalet amaçlı gruplara karşı sürekli yöntem geliştiren bir oluşumdur.¹⁸⁹ 1954 yılında kurulan ABD ve Avrupa'nın önde gelen sanayi ve finans şirketleri, devlet başkanları, önemli politikacı, uzman, diplomat ve medya ileri gelenlerinin katıldığı Bilderberg Komisyonu ise, kapalı kapılar ardında gizli kararlar

¹⁸⁶ Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, <http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm>

¹⁸⁷ “Küreselleşmenin Dev Ortakları” başlıklı haber, 23.01.2003 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

¹⁸⁸ Kess Van Der Pijl, *Transnational Classes and International Relations*, London: Routledge, 1998'den aktaran Hayri Kozanoğlu, “Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 61

¹⁸⁹ “Küreselleşmenin Dev Ortakları” başlıklı haber, 23.01.2003 tarihli Cumhuriyet Gazetesi

almakta ve toplantılarla ilgili hiçbir bilgi dışarıya yansıtılmamaktadır.¹⁹⁰ Transatlantik İş Diyalogu, ABD ve AB'nin özel desteği ile görev yapan 150 şirketin bağlı olduğu transatlantik ticaret önündeki tüm engelleri kaldırma amaçlı bir örgüttür. Örgüt, Atlantik'in iki yakasında, şirketsel gündeme uymayan devlet kurallarının ve politikalarının parlamentoda zayıflatılması, etkisizleştirilmesi ve engellenmesi çalışmalarını yürütmektedir.¹⁹¹ 1973 yılında ABD, Kanada, Japonya ve Batı Avrupa'nın dahil olduğu, sponsorluğunu D. Rockefeller ve Z. Brezinski'nin yaptığı Üçlü Komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyonunun üyeleri, dünyanın en büyük 5 ulusötesi şirketinin 4 tanesi, en büyük 6 bankasının 5 tanesi, aralarında CNN'in de bulunduğu medya devleri; Carter, Bush, Clinton gibi ABD Başkanları ile diğer devletlerin başkanlık ve üst düzey kadrolarında görev yapmış ya da ileride görev yapması istenen kişilerdir.¹⁹²

İş Dünyası Yuvarlak Masası; 1972'de kurulan, ABD kökenli 200 en büyük firma yöneticisinin üyesi bulunduğu, siyasi gündemi yönlendiren, sağlık, sosyal güvenlik, tüketici koruma ve çevre yasalarında firmaların katkı paylarını azaltmada başarılı olan bir lobidir.¹⁹³ Ticaret Bakanları Dörtlü Grubu (QUAD) 1981'den günümüze küresel ticaret rejiminin güdümünü üstlenmiş gayriresmi bir idaredir.¹⁹⁴ ABD, AB, Japonya ve Kanada'nın üyesi bulunduğu QUAD DTÖ toplantılarından önce özel olarak toplanıp özel kararlar alan daha sonra bu kararları 20-30 ülke temsilcisiyle yeminde görüşen ve sonuçta alınan tüm kararları DTÖ gündemine getirerek bir oldu bitti ile onaylatan gayri resmi bir örgüttür. QUAD toplantılarına önemli şirket başkan ve yöneticileri katılmakta ve QUAD kararlarında ABD İş Yuvarlak Masası, Avrupa Sanayiciler Yuvarlak Masası, Kanada Ulusal Konularla İlgili İş Konseyi ve Japonya iş dünyası örgütü Keidanren'in büyük etkisi bulunmaktadır.¹⁹⁵ AB'nin tüm tasarılarına şekil veren Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası 47 kişilik bir örgüttür. Örgütün gücünü üyesi Baran Daniel Janssen şu

¹⁹⁰ Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, <http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm>

¹⁹¹ "Küreselleşmenin Dev Ortakları" başlıklı haber, 23.01.2003 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*

¹⁹² Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, <http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm>

¹⁹³ "Küreselleşmenin Dev Ortakları" başlıklı haber, 23.01.2003 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*

¹⁹⁴ Tabb, 2002, s. 10

¹⁹⁵ a.g.e., s. 10

sözlerle ifade etmektedir: “Bizim etki gücümüz bir tür ikili devrimdir. İlki, devletin ve kamu sektörünün gücünü, deregülasyon ve özelleştirme yoluyla azaltma, ikincisi, ulus devletlerin iktidar güçlerini daha çağcıl ve uluslararasılık ögesiyle uyumlu bir Avrupa birimine transfer etmektir.”¹⁹⁶

Yukarıda açıklamalarına kısaca değinilen örgütler gerçekte küreselleşme sürecinin perde arkasındaki asıl yöneticileridir. İş dünyası, medya elitleri, akademisyenler ve “seçilmiş” bürokratların katılımı ile kapalı kapılar ardında karar alan bu örgütler halkın hiçbir zaman ne olduğunu bilmediği konular üzerinde stratejiler belirlemekte ve IMF, DB, DTÖ gibi örgütler ve hükümetler eliyle bu stratejileri uygulamaya geçirmektedirler. Sonuçta farklı ülkelerde yaşayan farklı dil, din, etnik kökenden milyarlarca insanın gündemi bu sınırlı sayıdaki örgüt ve yine sınırlı sayıdaki örgüt üyesi zenginler tarafından belirlenmektedir. Küresel stratejiyi belirleyen bu gizli örgütler gerçekte pek göz önünde bulunmayan, ama sürecin aktörlerini ve kurallarını belirleyen güçlerdir.

3.5.8 Üçüncü Dünya Elitleri

Genel kanının aksine küreselleşme sürecini yönlendirenler yalnız Merkez ülke şirketleri, politikacıları ve uzmanları değildir. Bu sürecin en az onlar kadar aktif olan diğer bir grup üyesi ise kimi Üçüncü Dünya elitleridir. Bu gruba dahil olanlar politikacılar, sanayiciler, bürokratlar, akademisyenler ve bazı medya kuruluşlarında köşe sahibi olan gazetecilerdir. 1970’lerin sonlarına doğru yükselişe geçen piyasayı yücelten dünya görüşü Çevre burjuvazisince memnuniyetle karşılanmıştır. Ulusal kalkınmacı yeniden bölüşüm projeleri kapsamında artan sosyal harcamalar, yükselen işçi ücretleri ve küçük-orta ölçekli sermayenin yaşam hakkını savunan bir anlayışın varlığı Çevre büyük burjuvazisini rahatsız etmekteydi.¹⁹⁷ 70’lerde merkezde yaşanan kâr haddi düşüşlerinin neden olduğu krize bağlı olarak başlayan politika değişimi Çevre burjuvazisinin yoğun desteğini almış ve bu politikalar Çevre politikacıları ve bürokratları katında yanıt buldukça Çevre de sürece dahil edilmiştir.

¹⁹⁶ “Küreselleşmenin Dev Ortakları” başlıklı haber, 23.01.2003 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**

¹⁹⁷ Keyder, “Modernleşme ve Ulusal Kalkınmacılık”, a.g.e. içinde, s. 34

Yerel elitlerin ikinci ve en önemli bileşenini politikacılar ve bürokratlar oluşturmaktadır. Yaşanılan küreselleşme sürecini işleten mekanizma hukuktur ve hukuku koyanlar ise bu elitlerdir. Silbey'e göre "*Yaşanan gelişmeler hukuk dışlanarak, hukukun ve hukukçuların aktif işbirliği olmaksızın gerçekleştirilemezdi*".¹⁹⁸ Bu anlamda sürecin kendisinin adaletle hiçbir ilgisi olmamakla birlikte hukukla ilişkisinin iyi olduğu bilinen bir gerçektir. Küreselleşmenin hukuka karşı olmadığı her yerde belli bir yeknesak hukuk sistemini gerçekleştirmek istediği hatta bunu dayattığı görülebilir.¹⁹⁹ Bu noktada dayatılan bu hukuku işlevsel kılanların yerel politikacı ve bürokratlar olduğu ortadadır. Ancak yerel elitlerin bu politikacılara neden teslim oldukları sorusunun yanıtı bu elitlerin gelişmiş ülke sermayedar sınıfı ve devletleri ile olan ilişkilerinde saklıdır. "*Az gelişmiş ülkelerdeki hakim zümreler genel olarak gelişmiş ülkelerin sermayedarları ve devletleri ile işbirliğini iktidarlarının teminatı olarak görmekte ve bu sebeple politikalarını dışardan gelen telkinlere uydurmaktadır*".²⁰⁰ Politikacılar doğrudan uygulamaya geçerken bürokratların bir bölümü de popülist politikacıları ikaz etme misyonunu üstlenerek sürece dahil olmuşlardır. 1999 seçimleri öncesinde Hazine kökenli bir bürokrat olan Hikmet Uluğbay'ın seçmenlere oylarını yapısal reformları uygulayacak partilere vermeleri çağrısında bulunması bu anlamda dikkat çekicidir.²⁰¹

Üçüncü Dünya Elitleri'nin üçüncü grubunu ise bir kısım akademisyenler ve gazeteciler oluşturmaktadır. Medya patronlarının desteği ile gazetelerde sürecin kazançlarını anlatan ve telkinde bulunan bu grup, asla sürecin olumsuz yönlerinden, milyarlarca insanın açlık ve yoksulluk içinde yaşadığından söz etmemekte, süreci tek boyutuyla (kazanlar boyutu) anlatmaktadır. Oysa küreselleşme süreciyle birlikte 1.2 milyar insan günde 1 doların altında gelir elde ederken, 2.8 milyar insan da 2

¹⁹⁸ Suzan Silbey, "Let Then Eat Cake: Globalization, Postmodern Colonialism and the Possibilities of Justice", *Law and Society Review*, Vol: 31, No: 2, s. 207-237'den aktaran Yüksel, a.g.e., s. 31

¹⁹⁹ Ahmet Ulvi Türkbağ, "Pasta Tarifleri Üzerine Bir İnceleme: Küreselleşme ve Adalet", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 233

²⁰⁰ Somel, a.g.e., s. 148

²⁰¹ Kozanoğlu, a.g.e., s. 59

doların altında gelir elde etmektedir.²⁰² Bu rakamlar ise dünya nüfusunun %45 ine tekabül etmektedir. Yine AGÜ'lere demokrasi ve refah götürdükleri iddia edilen bu ÇUŞ'ların AGÜ'lerde haftada 69 saat çalıştırarak günlük 2 kilo fasulye parası verdiği insanlara, iş kazaları kramplar ve kas ucu iltihabı nedeniyle sakatlanmaları halinde hiçbir sağlık desteğinin verilmediğinden söz edilmemektedir.²⁰³ Sonuç olarak küreselleşmenin az sayıdaki kazananları grubuna dahil olan bu Üçüncü Dünya elitleri, politikacısından akademisyenine kadar küreselleşmenin aktörleri arasında üstlerine düşen görevi yerine getirmektedirler.

3.6. Küreselleşmenin Boyutları ve Sonuçları

1970'lerde başlayıp 1990'larda zirveye ulaşan küreselleşme birden fazla boyutu olan bir süreçtir. Ekonomik boyut temel olmakla birlikte sürecin diğer boyutları siyaset, kültür, toplum ve çevreyi kapsar. Ekonomik küreselleşme, sürecin başından itibaren başat konumunu sürdürürken yaşanan her gelişme diğer süreçleri de etkilemekte ve onlar da en az ekonomik boyut kadar önem kazanmaktadır.

3.6.1 Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu

Küreselleşmenin ekonomik boyutunun çerçevesini çizen kurallar Yeni Ekonomik Düzen (YED), neo-liberalizm ve Washington Uzlaşması eksenlerinde oluşmuştur. Her üçü de evrensel düzeyde, tüm ülkelerin pazarlarının tek pazar oluşturmak üzere dünya pazarlarıyla bütünleşmesi ve mal-hizmet-sermaye hareketlerinin tam serbestleşmesi ile küreselleşmenin gerçekleştirilmesi amacına yönelik olan bu üç görüş onar yıl arayla 1970'den itibaren gündeme getirilmiştir. Her üçünün içeriği de mali disiplin, vergi reformu, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılması, özelleştirme, finansın ve ticaretin serbestleştirilmesi, piyasaya girişin önündeki engellerin kaldırılması, tek ve rekabetçi döviz kuru uygulaması, mülkiyet haklarının güvenceye alınması, sübansiyonların kaldırılması amaçlarını

²⁰² Stiglitz, a.g.e., s. 47

²⁰³ Boxberger-Klimenta , a.g.e., s. 239

kapsamaktadır.²⁰⁴ Aynı içeriğe sahip olan üç yaklaşımın küreselleşme ve ekonomik bütünleşmeye dair varsayımları;²⁰⁵

- 1- Ticaretin liberalizasyonunun hızlı büyümeyi güvenceye alacağı,
- 2- Finansal liberalizasyonun AGÜ'lere tasarruflarından çok yatırım yapma olanağı vereceği,
- 3- Liberalizasyonun tamamlanmasıyla sermayenin marjinal getirisinin dünya çapında eşitleneceği,
- 4- Gelişmekte olan ülkelerdeki ücret düzeylerinin yükseleceği ve böylece Kuzey-Güney ücret farklılıklarının azalacağı,
- 5- Gelişmekte olan ülkelerdeki yerel ücret farklarının vasıfsız emek lehine kapanacağı,
- 6- Gelirin adaletli dağılımının sermayeye göre emek açısından iyileşeceği.

Bu varsayımlara dayanılarak küreselleşme meşrulaştırılmakta ve serbest piyasa düzeni ile hem refahın hem de demokrasinin yükselişe geçeceği ilan edilmekteydi. Oysa bugünkü serbest piyasanın öncülü olan Viktorya Dönemi serbest piyasası nasıl büyük mülk sahiplerinin temsil edildiği parlamentolarda anti-demokratik yasalarla yaratılmış ise, bugünün serbest piyasası da DB, IMF, DTÖ gibi anti-demokratik kurumların kararları çerçevesinde yaratılmıştır.²⁰⁶ *“Bağımsız devletler DTÖ'nün üyeliğini imzalayabilirler; ama neyin serbest piyasa ve neyin bu piyasa üzerine konulan bir kısıtlama olarak sayılacağını belirleyecek olan, bağımsız devletlerden birinin yasama organı değil, bu örgüttür”*²⁰⁷ Ayrıca bugün serbest piyasanın hızla geliştiği Singapur, Malezya, Endonezya, Rusya gibi ülkeler dünyanın en otokratik ve despot rejimleridir. Bu anlamda serbest piyasayı demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak göstermek, ÇUŞ'ların demokrasi elçisi olduğunu belirtmek temelsiz iddialardan öteye geçememektedir. Günümüz serbest piyasası da öncülü gibi anti-demokratik siyasi kararlarla yaratılmış ve büyük bir müdahale ile şekillendirilen

²⁰⁴ Eroğlu, a.g.e., s. 24; Kazgan, 2002, s. 95-96

²⁰⁵ Yılmaz Akyüz, “Küreselleşme, Kutuplaşma ve Klakınma” *İktisat Dergisi*, Ağustos 2001'den aktaran Tözüm, a.g.e., s. 155

²⁰⁶ Viktorya Dönemi uygulamaları için bkz., Gray, a.g.e., s. 16-29

²⁰⁷ Gray, a.g.e., s. 30

serbest piyasa zengin-yoksul uçurumunu derinleştirerek küreselleşmeyi tehdit eder konuma gelmiştir.

Tablo-1: Gelişmiş Ülkeler ve Diğer Ülkelerin Dünya GSYİH'sindeki Payları (% olarak)

GSYİH				Nüfus			
	1980	1990	1995		1980	1990	1995
Gelişmiş Ülkeler	70.2	73.2	80.3		17.1	15.5	14.1
Diğer	29.8	26.8	19.7		82.9	84.5	85.9

Kaynak: Kazgan, 2002, Tablo 1 ve Tablo 2' den uyarlanmıştır. Bkz., s. 76, 132

Yukarıdaki rakamlar küreselleşme sürecinin başladığı tarihten itibaren ne denli eşitsiz geliştiğinin göstergesidir. 1995 yılı itibariyle dünya nüfusunun %14.1'i Dünya GSYİH'sinin %80.3'ünü alırken, nüfusun %85.9'u GSYİH'nin %19.7'sini almaktadır. Bugün yaşanan küreselleşmenin ekonomik boyutunun ne denli eşitsiz geliştiğinin bir diğer göstergesi finansal küreselleşme alanında yaşananlardır. Bugün finans piyasalarında bir günde el değiştiren 1.8 milyar dolar bütün dünya merkez bankalarının rezervlerine eşit miktardadır.²⁰⁸ Bu nedenle hiçbir ülke, serbest piyasa ortamında piyasaların spekülâtif baskılarına dayanacak güce sahip değildir. 1997'de yaşanan Asya Krizi ve 2001 Türkiye Krizi bu durumun en çarpıcı örnekleridir. Asya Krizinde 1996'da 93 milyar olarak giren para bir yıl sonra 105 milyar dolar olarak çıkmış ve bunun sonucu GSYİH'leri yıllık ortalama %7 oranında artan Asya Kaplanları, 1997'de %16 seviyelerini görmüştür.²⁰⁹ Asya ülkeleri derin bir krize sürüklenirken Batılı spekülasyoncular net 12 milyar dolar haksız gelir elde etmişlerdir. Sonuç olarak ekonomik küreselleşme kazananı sınırlı, kaybedeni ise milyarlar olan eşitsiz bir yarışır.

²⁰⁸ Ellwood, a.g.e., s. 69; Zafer Ertürk, *Küresel Görünüş 2000 Raporu*, Erişim Tarihi: 01.05.2001 <http://www.antimai.org/rp/rpkgor2000.htm>

²⁰⁹ BM İnsani Gelişme Raporu 1996'dan aktaran Ellwood, a.g.e., s. 20-21

3.6.2. Küreselleşmenin Siyasal Boyutu

Küreselleşmenin bu boyutu diğerleri gibi ekonomik küreselleşmenin yansımalarından birisidir. Siyasal küreselleşme “ABD ve onun siyasal kurumlarının üstünlüğüyle karakterize edilmiştir.”²¹⁰ Bu anlamda küreselleşmenin siyasal boyutu, anahtar sözcükleri serbest piyasa, özelleştirme, deregülasyon olan ekonomik küreselleşmenin tamamlayıcısı niteliğindeki liberal demokrasi tarafından oluşturulur. Ancak bu demokrasi yurttaşların karar alma süreçlerine aktif katıldığı, tüm mekanizmaların işletildiği bir demokrasiden çok poliarşidir. “*Poliarşi olarak bilinen kurumsalcı demokrasi kavramına göre, demokrasi dönemsel seçimlerle liderini seçmeye odaklanan, karar alma sürecinde kitlesel katılım sistemidir. Birbirleriyle rekabet eden seçkinlerin çoğunluğun çıkarlarına duyarlı olacağı varsayılır, ancak eleştiriler bu tanımın siyasi alanı sınırladığına dikkat çeker. Kurumsalcıların demokrasi tanımı refaha ulaşma ve toplumsal eşitlik sorununa hitap etmez. Çok geniş kültürel ve maddi kaynakların eşitsiz dağılımı hoş görülür. Poliarşi uluslararası alanda teşvik edilmekte ve neo-liberalizmin ilerlemesinde tamamlayıcı olarak görülmektedir.*”²¹¹

ABD siyasal sistemi dikkate alındığında ABD’de poliarşinin tam olarak işlediği görülmektedir. Birbirinden hangi noktada ayrıldığı pek belli olmayan iki parti sırasıyla hükümeti devralmakta, seçimlere iki-üç ay kala toplanan komiteler aracılığıyla seçim bir karnaval havasında geçirilmekte ve her şey bildik seyrinde işleyişine devam etmektedir. ABD’nin kimin tarafından saptandığı belli olmayan (gerçekte ise bilinen - Dış İlişkiler Komisyonu benzeri üst düzey şirket sahiplerinin oluşturduğu kurumlar tarafından) devlet çıkarları ve kuralları, hiç değişikliğe uğratılmadan hem Demokratlar hem de Cumhuriyetçiler tarafından uygulanmaktadır. Sonuç olarak, seçimler ve dolayısıyla halk ABD’de hiçbir şeyi değiştirmez; değiştirebilseydi 32 milyon yoksul, 40 milyon sigortasız ve 2 milyon

²¹⁰ Stanley Hoffmann, “Clash of Globalization”, *Foreign Affairs*, Vol: 81, No: 4, July/August 2002, s. 108

²¹¹ James Mittelman, *The Globalization Syndrome, Transformation and Resistance*, Princeton UP, New Jersey, 2000’den aktaran Zeki Görenel, “Karşıtlığın Küreselleşmesi: Neoliberal Dönemde Yeni Toplumsal Hareketler”, *Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar* - içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 349

tutuklu, çoğu haklarından uzakta bir yaşam sürdürmezdi.²¹² ABD’de geçerli olan bu sistem her türlü olanakla uluslararası alanda teşvik edilmekte ve ekonomik küreselleşmenin tamamlayıcısı ve yol açıcısı olarak görülmektedir. Bu nedenle de pek çok görüş ve tez ile de bu alanı doldurmak için devreye sokulmakta ya da varolanların etkisinden yararlanılmaktadır. Bu görüşler Yeni Sağ, Yönetişim, Postmodernizm, Fuku- yama’nın ‘Tarih’in Sonu’, Huntington’un ‘Medeniyetler Çatışması’ ve George W. Bush’un ‘Yeni Dünya Düzeni’ tezleridir.

Yeni Sağ; ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetsel boyutları olan, kapsamlı bir dönüşü simgeleyen ve çıkarlarını azami oranda realize etmek isteyen özgür birey anlayışı üzerine kurulan 19. yüzyıl liberalizmi ile otorite ve gelenekler tarafından kontrol edilen toplum anlayışını temel alan muhafazakarlığı bir araya getiren bir projedir.²¹³ Bu anlayış içindeki Yeni Sağ, devleti ekonomiden uzaklaştırıp tüm sosyal yönlerini ortadan kaldırırken, oluşabilecek toplumsal tepkiyi muhafazakâr düşüncenin temelini oluşturan aile, gelenek, din gibi değerler aracılığıyla etkisizleştirmeyi ve olası toplumsal patlamaların önünün kesilmesini amaçlamaktadır. Yeni Sağ’ın devleti küçültme görüşünün benzeri yönetim uygulaması ile de devreye sokulmaktadır. 1989’da DB raporunda ortaya konulan ve 1994-1997 raporlarında geliştirilen yönetim modeli devletin toplumu yönettiği savını terk ederek, devletin dışındaki örgütlerin de devlet yönetimine eşit şekilde katılımını önermektedir. Devlet-toplum arasındaki karşıtlığın ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesinden yola çıkan model küreselleşmenin zorunlu bir süreç olduğu argümanından hareketle küreselleşen bir dünyaya uygun bir iktidar tarzını yani minimal devleti, piyasa için güçlü, etkin ve esnek yönlendiriciliği ağır basan bir devlete vurgu yapar.²¹⁴ Bu vurgulardan hareket eden yönetim modelinin arka planını ise tek bir küresel pazar yaratılması amacı oluşturur.²¹⁵ İşte bu amaçtan hareket eden yönetim modelinde halkın yönetime daha çok katılımı sağlanarak

²¹² Ertürk, a.g.e.; Aşkın, a.g.e.

²¹³ A. Şinasi Aksoy, “Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 1, Ocak 1998, s. 4; Aylin Topal, “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz 2002, s. 66

²¹⁴ Sonay Bayramoğlu, “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz 2002, s. 85, 88, 97

²¹⁵ Filiz Çulha Zepçi, “Dünya Bankası’nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim”, **A.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi**, Yıl: 57, Sayı: 3, Temmuz - Eylül 2002, s. 153

devleti genel yarar için etkin kılmaktan çok güçsüzleşen devleti tek pazara ulaşmak için kullanmak davranışı ağır basmaktadır. Buna rağmen DB eliyle AGÜ'lerde uygulanmaya çalışılan yönetişimin ancak gelişmiş ve bireyleşmiş Batı toplumlarında ve kamu-özel çıkarın birlikte olduğu sınırlı alanlarda uygulanabileceği vurgulanmaktadır.²¹⁶

Yeni Sağ ve Yönetişimin devleti küçültme çabalarına Postmodernizm bütüne karşı parçayı, devlete karşı sivil toplumu destekleyen anlayışı ile dolaylı olarak destek verir. Postmodernizm'in topluma karşı atomize olmuş bireyleri, özgürlüğün maddi temelleri yerine kültürel ve manevi boyutuna vurgu yapan görüşleri toplumu depolitize etmekte bu ise yaşanan sürecin siyasi, ideolojik ve ekonomik boyutlarının göz ardı edilmesine ve sürecin salt söylem boyutuna indirgenmesine neden olmaktadır.²¹⁷ Bu anlamda devleti güçsüzleştiren ve bireyi toplumdan koparan bu görüşler Tarihin Sonu tezi ile ideolojik evrimin sonunun geldiği dolayısı ile yeni alternatiflerin mümkün olmadığı; Medeniyetler Çatışması tezi ile artık çatışmaların yalnız kültürel boyutta yaşanabileceği, ideolojik-ekonomik çatışmaların geride kaldığı ve son olarak artık Yeni bir Dünya Düzeni'nin kurulduğu geçmişle tüm bağların koptuğu yönündeki görüşlerle desteklenmiş ve bir bütün olarak güçsüz devlet-güçsüz birey anlayışını beyinlere kazımıştır.²¹⁸ Bu nedenlerle alternatifsizlik sonucu şahsi ya da kamusal hiçbir şeyin hayatta kalmayı gerektirecek bir değeri olmadığı biçimindeki anlayış bireyleri yalnızlaştırmakta, yabancılaştırmakta, pasifleştirmekte ve bunun sonucunda intihara ve zevk için cinayetlere yöneltmektedir.²¹⁹

²¹⁶ P. Hirst, *Assosiative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance*, Cambridge: Polity Press, 1994 ve J.Kooiman, "Social-Political Governance: Introduction", *Modern Governance: New Government-Society Interactions* içinde, Sage Publications, London, 1993'ten aktaran Korel Göymen, "Türkiye'de Yerel Yönetişim", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, Nisan 2000, s. 7-8

²¹⁷ Mehmet Okyavuz, "Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü", *Doğu Batı Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000, s. 168

²¹⁸ Fukuyama, Huntington ve YDD eleştirileri için bkz. Yıldızoğlu, "Fukuyama ve Liberalizm'in Çıkılmazı", a.g.e. içinde, s. 116; Gray, a.g.e., s. 159-162, 167-169; Richard Falk, *Yırtıcı Küreselleşme -Bir Eleştiri-*, (Çev. Ali Çaksu), Küre Yayınları, 2001, s. 85; Yıldızoğlu, "Yeni Dünya Düzeni Ütopyası Dağılırken", a.g.e. içinde, s. 131.

²¹⁹ Bu konuda bkz. Falk, a.g.e., s.70; Yıldızoğlu, "İkinci Barbarlık Dönemi Ne Zaman Başladı?", a.g.e. içinde, s. 157.

3.6.3. Küreselleşmenin Kültür Boyutu

Kültürel Küreselleşme kültürel malları ve özellikleri sınır ötesine hızla taşıyan ekonomik küreselleşme ve teknolojik devrimden kaynaklanır. Süreç iki boyutlu işler: Tektipleşme (Amerikanlaşma) ve farklılık.²²⁰ Böyle olmakla birlikte baskın boyut tek tipleşme yönündedir. ÇUŞ'ların yalnız fabrikalarının bulunduğu ülkelere özel üretim yapma anlayışları geride kalmış ve bugün tüm dünyada aynı anda satışa sunulacak standart mal ve hizmet anlayışı yaygınlaşmıştır. Amerika ya da Batı kaynaklı pek çok marka tüm dünyada bilinen ve kabul gören damak tatları (Coca-Cola, McDonald's), giyim zevkleri (Nike, Levi's), kulak ve göz beğenileri (SONY, EMI şirketlerinden çıkan kasetler ve Hollywood filmleri) yaratmakta; böylece ulusal pazarla yetinmeyip küreye açılan ÇUŞ'lar her geçen gün kârlarını artırarak daha da güçlenmektedir. Tüm bunların yaşanmasında yani tek tipleşmede en büyük görev kitle iletişim araçlarını ellerinde bulunduran medya patronlarına düşmektedir. Bugün medya alanında yaşanan tekelleşme, medya devlerinin diğer ÇUŞ'larla ilişkisi dikkate alındığında tek tipleşmenin nasıl bu denli hızlı ilerlediği görülür. 1995'te Time Warner ve Turner Broadcasting birleşerek en büyük medya devlerinden birini oluşturdular.²²¹ Ardından Ocak 2002'de Amerika Online ve EMI Müzik ile birleşen Time Warner dünyanın en büyük medya ve müzik şirketi konumuna geldi.²²² Dolayısıyla belli müzikleri, zevkleri sayısız televizyon kanalında ve gazetesinde yayma görevine bu kuruluştan daha iyi ve daha hızlı başka bir gücün yerine getirmesi düşünülemez. Bu anlamda televizyonun yarattığı imajlar dünyanın ücra köşelerine kadar aktarılmakta ve dünya çapında benzer bir tüketim kültürü yaratılmaktadır.²²³

Tüketim kültürünün temelini oluşturan tüketimcilik ise ekonomik bir olgudan farklı, fakat ondan esinlenen sosyo-kültürel bir tutum ve yaklaşımı ifade etmektedir.²²⁴ İletişim teknolojisindeki değişimlere bağlı olarak hızlanan kültürel

²²⁰ Ali Yaşar Sarıbay, "Kültürel Bir Olgusu Olarak Globalleşme.", *Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme* içinde, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002, s. 49; Hoffmann, a.g.e., s. 108.

²²¹ Güvenç, a.g.e., s. 79

²²² Ellwood, a.g.e., s. 52

²²³ Yüksel, a.g.e., s. 124

²²⁴ Sarıbay, 2002, s. 49

sembol alışverişi bireylerde unutmayı ön plana çıkartmakta, hızla edinilen bilgiler yine aynı hızla unutulmaktadır.²²⁵ Aynı şekilde bir anda moda olan şeyler beğenileri belirlemekte diğer mevsim yeni bir modanın yaratılması ile beğeni kalıpları da yine değişmektedir. Böylece tüketim toplumunun unutmaya dayalı kültürü işlevini yerine getirmekte ve bugün satın alından yarın vazgeçilip yenisi alınmaktadır.²²⁶ Tüm dünyada benzer zevkler, mekanlar ve alışkanlıkları aynı olan insanlar yaratan tüketim toplumu özellikle üst düzey yönetici ve iş sahipleri için birinden diğerine geçilen ancak birbirlerine tıpatıp benzeyen mekanlar yaratır. Bu nedenle de ne mekansal ve ne de ilişkide oldukları insanlar açısından (Bu kişilerde ister Amerika'lı ister başka milletlerden olsun gerçekte tipik olarak küresel ağların parçası konumundadırlar.) sorun yaşamayan bu insanlar kültürel tek tipleşmenin en somut örneklerini oluştururlar.²²⁷

Yukarıda anlatılanlar genel olarak değerlendirildiğinde kültürel küreselleşmenin çeşitlilikten çok benzeşme getirdiği ve bu benzeşmenin de bir yerel kültürün küreselleşmesine dayalı olduğu için daha çok tahakkümü içerdiği ortadadır.²²⁸ Bu anlamda Amerikanlaşma ile küreselleşme içiçe geçmiştir.²²⁹ *“Gerçekten de küreselleşme adı altında topladıklarımızın çok büyük bölümü yadsınamaz biçimde Amerikan kökenli ve özelliklidir. İster McDonald's ister MTV, ister Coca-Cola, ister Hollywood ve ister başka örnekler olsun, Amerikan popüler kültürü yiyecekleri ve statü simgeleri her yeri kaplamıştır.”*²³⁰

Küreselleşmenin hakim kültürü olan tek tipleşmeye tepki niteliğinde ortaya çıkan ise küreselleşmenin ikinci boyutunu oluşturan çeşitlilik ve farklılıktır. Tek tipleşmeye tepki bir boyutuyla yerel kültürün değerinin ve özgünlüğünün farkına varılması ve büyük bir bağlılıkla yerel kültürün sahiplenilmesi iken diğer boyutuyla

²²⁵ Nalan Yetim, “Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal-Yerel?”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 131

²²⁶ Bauman, a.g.e., s. 94

²²⁷ James Davison Hunter - Joshua Yates, “Küreselleştirici Amerikan Dünyası”, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme-Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik-** içinde, (Ed. Peter Berger - Samuel P. Huntington), (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 341

²²⁸ Süleyman Nyang, “Globalleşmenin Kavramsallaştırılması”, (Çev. Havva Karakaş Keleş), **Globalleşme Bir Aldatmaca mı?** içinde, İnkilab Yayınları, İstanbul, 2002, s. 20

²²⁹ Friedman, a.g.e., s. 330; Hoffmann, a.g.e., s. 108; Falk, a.g.e., s. 40-42

²³⁰ Davidson - Joshua, a.g.e., s. 329

tarihsel kökleri olmayan ama küresel temaslar sonucu oluşturulan uç kültürlerin yaratılmasıdır. Bunlara ek olarak Batı'nın insan hakları anlayışına Amerika'nın siyasal-askeri hegemonyasından ötürü karşı çıkan Asyalı bazı ülkeler Batı'nın insan hakları kavramlarının Asya toplumlarına ve kültürlerine yabancı olduğu, toplumun çıkarlarının bireylerin özgürlüğünden üstün olduğu görüşünden hareketle kültürel küreselleşmeye en büyük itirazı ve karşı çıkışı oluşturmaktadır.

3.6.4. Küreselleşmenin Toplumsal Boyutu

Küreselleşmenin toplumsal boyutu daha çok adaletsizlik ve eşitsizlik üzerinde gelişmektedir. Dünyanın hızla azalan bir kitlesi aynı hızla gelirin tamamına yakını ele geçirmekte ve bu süreç 1500'lerden itibaren artarak sürerken, son 20 yılda adaletsizliğini tahammül sınırlarını zorlayarak ilerletmektedir. Gelişmiş ülkeler ile GOÜ/AGÜ arasında, gelişmiş ülkelerin kendi içlerinde zengin ile yoksul arasında, emek ve sermaye arasında hızla açılan ve derinleşen uçurum tarih olarak küreselleşmenin başladığı ve geliştiği yıllara denk düşer.

Dünya nüfusunun 1995 yılında %85.9'u gelirin %19.7'sini alırken, %14.1 i gelirin %80.3 ünü almaktaydı.²³¹ Dünya nüfusunun 1.2 milyarı günlük 1 doların altında gelirle geçinirken, 2.8 milyarı günlük 2 doların arında gelirle geçinmekte ve bunların toplamı dünya nüfusunun %45 ini oluşturmaktadır.²³² Bu insanların %43.5' i Güney Asya'da, %24.3'ü Güney Sahra'da, %23.22'si Doğu Asya ve Pasifik'te %6.5'i Latin Amerika ve Karayipler'de yaşadıkları tahmin edilmektedir.²³³ Buna karşın dünyanın en zengin 3 kişisi (ABD'li) en fakir 48 ülkenin GSYİH'sinden daha fazla servete ve dünyanın en zengin 200 kişisi de, yeryüzündeki 2.5 milyar yoksuldan daha fazla gelire sahiptir.²³⁴ Dünyanın en zengin 3 kişisi; en zengin 200 kişi içinde yer alanlardan 112'si ABD'li iken, yine aynı ABD'de 32 milyon yoksul, 40 milyon sağlık sigortasından yoksun insan, 8.5 milyon doktora hiç gitmemiş

²³¹ Kazgan, 2002, s. 132

²³² Stiglitz, a.g.e., s. 47

²³³ World Bank World Development Report 2000' den aktaran Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İletişim Yayınları, 2001, s. 21

²³⁴ Ertürk, a.g.e.

çocuk bulunmaktadır.²³⁵ 1990'da Amerikan üst düzey yöneticileri ortalama işçi ücretinin 150 katını kazanırken, Almanya'da bu rakam 21, Japonya'da ise 16'dır.²³⁶

Tüm bu rakamlar, yüzdeler ve tezin kapsamına sığmayacak kadar çok benzerleri, sürecin hem ülkeler arasında hem de ülkelerin içinde farklı gruplar arasında öncelikle gelir yönünden eşitsiz işlediğinin göstergesidir. Gelir yönünden sözkonusu olan eşitsizlik yaşam süresince eğitim düzeyine, temiz suya erişimden sağlık hizmetlerine erişime kadar her alandaki eşitsizliği daha çok derinleştirmektedir. Victor Keegan'ın belirttiği gibi dünya kaynaklarının mevcut dağılımı yeni bir yol kesip soyma biçimi olarak değerlendirilebilir.²³⁷

3.6.5. Küreselleşmenin Çevre Boyutu

Küreselleşmenin mantığı basit bir ilkeye dayanır: piyasayı sınırlamalardan kurtarırsan onun kendi kendini besleyen dinamiği istihdam, zenginlik ve refah getirecektir.²³⁸ Bu basit mantık resmettiği refah ve mutluluk tablosundan ötürü son derece sakıncalıdır. Çünkü daha çok üretim, daha çok kazanç ve daha çok zenginlik ve refah anlayışından hareket edenlerin doğal çevreyi dolayısı ile insan türünün geleceğini tehdit etmesine neden olmaktadır. Dünya çevre gününün kutlanmaya başlandığı 1970 yılı tam olarak küreselleşmenin başlangıç tarihi ile çakışır. O tarihten bugüne kadar geçen 30 yılda küreselleşme ne kadar çok ilerledi ise çevre tahribi de ona bağlı olarak o kadar çok ilerledi. Küresel ekonomik üretim 1950'den günümüze 5 kat artarak 3.8 trilyon dolardan 18.9 trilyon dolara çıkarken teknolojiye ve ucuz petrole bağlı olarak hava ve deniz taşımacılığı 1985-97 arasında 3 katına çıktı ve 2015'e kadar tekrar 3'e katlanması bekleniyor.²³⁹ Taşımacılığın hızla ucuzlaması maliyetleri düşürürken üretime daha fazla hız vermekte, dolayısı ile hızlı ve çok tüketimi gerektirmekte. Sonuç doğal çevrenin taşıyabileceğinin çok üstünde bir kirliliğin yaratılmasıdır. 1970 den bu yana dünyada 200 milyon hektar orman

²³⁵ Aşkın, a.g.e.

²³⁶ Gray, a.g.e., s. 161

²³⁷ Victor Keegan, "Highway Robbery by the Supper-Rich", 22.07.1996 tarihli The Guardian'dan aktaran Bauman, a.g.e., s. 82

²³⁸ Ellwood, a.g.e., s. 87

²³⁹ a.g.e., s. 85,18

alanı kaybedildi, 120 milyon hektarlık alan çölleşti, dünya üzerindeki pek çok bitki ve hayvan türü yok oldu ve hali hazırda 240 bin cins bitki ve 7 milyon hayvan türü yok olma tehdidi altında.²⁴⁰

Yok olan canlı türlerine ve çölleşmeye ek olarak, günümüzde gelecek için en büyük tehdit küresel ısınmanın hızla artışıdır. İnsan faaliyetlerine (özellikle sanayi üretimi) bağlı olarak oluşan fosil yakıtların yakılması sonrası oluşan karbondioksit (%50 oranında); çöp ve katı atıkların depolanması, çeltik tarlaları, hayvan besiciliğinden kaynaklanan metan gazı (%19), florlu klorlu hidrokarbonların emisyonları (%12) ve troposferdeki ozon ve az miktardaki diazotoksit sonucu oluşan sera etkisi²⁴¹, dünyada ek sıcaklık artışına neden olmaktadır.²⁴² Bu sıcaklık artışı ise bir taraftan buzulların erimesine neden olarak deniz seviyesini yükseltip ada devletlerini ve kıyı ülkelerini tehdit ederken, diğer taraftan fırtınalara, sellere, kuraklıklara neden olarak yaşam kalitesini düşürmektedir.²⁴³ Bunlara ek olarak Kuzey'in büyük güçlerinin nükleer denemeleri, Güneyin yoksul ve geri kalmış bölgelerinde yapmaları, kimyasal atıklarını bu bölgelere taşımaları sorunları daha da büyütülmektedir.²⁴⁴ Bu bölgelerdeki kimyasal atıkların bilinçsiz insanlarca doğaya karıştırılması tehlikesi vardır. Çünkü hiçbir koruma tedbiri söz konusu değildir. Sonuç olarak, ekonomik küreselleşme, aşırı üretim ve maliyetleri azaltmak için çevre ile ilgili tedbirlerin alınmaması gibi nedenlere bağlı olarak doğal çevre kirlenmektedir ve büyük bir tehdit altındadır. Bu nedenle son 10-15 yılda yeni bir tehdit türü gelişmiş ve yüzyıllardır güvenliği askeri açıdan ele alan devletleri daha çok tehdit eder konuma yükselmiştir.²⁴⁵ Ekolojik güvenlik olarak adlandırılan sözü edilen yeni tehdit, temelde iki kaygıdan kaynaklanır: Doğal kaynakların tüketilmesi ile doğabilecek çatışmalar ve yaşam destek sistemlerinin yok olması ile

²⁴⁰ Konuralp Pamukçu, "Küresel Isınma Örneğinde Uluslararası Ekolojik Yaklaşım-Uluslararası Politikada Yeni Bir Bakış", **Uluslararası Politika'da Yeni Alanlar Yeni Bakışlar** içinde, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 425; Öymen, a.g.e., s. 113-114

²⁴¹ **Sera etkisi**: Isı enerjisinin bir kısmının atmosferdeki karbondioksit tarafından tutularak yeryüzüne geri yansıtılması sonucu yeryüzü ısısının artmasıdır. Zerrin Toprak Karaman, **Çevre Yönetimi ve Politikası**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998, s. 12

²⁴² y.a.g.e., s. 12

²⁴³ Pamukçu, a.g.e., s. 427

²⁴⁴ Falk, a.g.e., s. 35

²⁴⁵ Zerrin Toprak Karaman, "Globalleşmede Çevre Faktörü ve Çevre Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 5, 1995, s. 181

yaşanabilecek toplumsal ve ekonomik kayıplar.²⁴⁶ Bu nedenle dünyanın herhangi bir bölgesinde oluşan çevre tahribatı ya da kirlenmesi hava ve su yoluyla diğer bölgelere taşınmakta, yağmur ormanlarının tahribi yalnız Brezilya'yı değil, tüm dünyayı etkilemekte, kısacası çevre sorunları sınır tanımamaktadır. Bugün ulus devletlerin sınırlarını en geçirgen kılan ve en çok zorlayan tehdit çevresel güvenliktir. Çevresel sorunların tüm dünyayı etkileme özellikleri çevre konularını merkez konumuna getirmiş ve çevre ideolojisinin oluşturulmasına yol açmıştır.²⁴⁷ Çevresel sınır ötesi ihlallerin asgari sınır ötesi ihlallerden daha güncel ve her an gerçekleşmesi olasılığının fark edilmesi ise ulusal-uluslararası örgütsel işbirliğini güçlen- dirmiştir.²⁴⁸ Bu yöndeki girişimler güçlendikçe ve çevre korumaya dayalı bir kalkınma anlayışı belirdikçe küreselleşme denilen olgu ya da süreç gerçek anlamda başlamış ve çevre temelli bir küresel toplum oluşmuş olacaktır. Bu anlamda küreselleşme gerçekte küresel çevre bilincinin ve korunmasının başladığı gün hayata geçecektir. Daha önce değil.

3.7. Sonuç

Bugün yaşandığı iddia edilen küreselleşme öncesiz değildir. 1492'de Amerika kıtasına, 1870'te Asya ve Afrika'ya, 1970'te ise tüm küreye yönelen Batı yayılmacılığının tarihini kendi içinde üçe ayırmak ve bunlara sırası ile birinci, ikinci ve üçüncü küreselleşme dönemleri olarak bakmak küreselleşmenin öncesiz olduğunu iddia etmekten daha gerçekçidir. Bölüm boyunca anlatıldığı üzere süreç düşen kâr hadlerine bağlı olarak tüm dünyanın Batılı üreticiler için pazar konumuna getirilmesi ile başlamış, süreç boyunca daha çok Batılı aktörler rol almış ve sonuçta Batı etkisinde bir ekonomi, siyaset ve kültür oluşmuştur. Sonuçta yaşanan küreselleşmeden çok Batının küreselleşmesi, küreleşmesidir.²⁴⁹ Bu anlamda aşırı küreselleşmecilerin iddia ettiği gibi küreselleşme öncesiz olamadığı gibi, çok taraflı, çok kültürlü de değildir. Buna ek olarak küreselleşmenin nedeni artan teknolojik ilerleme ve bunun durdurulamazlığı değil; tamamen hukuki düzenlemeler ile finans

²⁴⁶ Pamukçu, a.g.e., s. 435

²⁴⁷ Karaman, 1995, s. 178

²⁴⁸ Karaman, 1998, s. 30; Karaman, 1995, s. 178

²⁴⁹ Zerrin Toprak Karaman-Asuman Altay, "Yeni Dünya Düzeninde Global Yönetim", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 9, 1996, s. 332

ve sanayi sermayesinin olanaklarının artırılması, engellerinin kaldırılmasıdır. Bu nedenle günümüzde yaşanan süreç siyasi söylem boyutunda ilerletilen Batı yayılmacılığının yeni ve şu ana kadar en güçlü olduğu evresidir. Dolayısı ile süreç sınırlı sayıdaki Batılı güç için bir kazançken dünyanın geri kalanı için kayıplarla doludur. Küreselleşenlerden AB Ticaret Komisyonu üyesi Pascal Lamy'nin "Küreselleşme bir tehdit mi? Yoksa bir fırsat mı?" sorusuna verdiği "*hangi coğrafyada bulunduğunuza ve hangi sosyal sınıfa mensup olduğunuza bağlı*"²⁵⁰ yanıtı gerçekte sürecin faillerinin ağzından sürecin kimin için işlediğinin dile getirilmesinden ibarettir. Buna ek olarak küreselleşmenin olumsuz yanlarını en ikna edici eleştirisini yapan 1999 tarihli BM İnsani Kalkınma Raporu'na göre "*piyasa, toplumsal ve siyasi sonuçları belirlemede fazla ileri gidince küreselleşmenin yarattığı fırsatlar ve ödüller eşitsiz ve adaletsiz bir şekilde dağılıyor; iktidar ve servet seçkin bir grup insan, ülke ve şirketin elinde yoğunlaşırken diğerleri kenara itiliyor.*"²⁵¹ Bu anlamda yaşadığımız süreç kazananı ve kaybedeni belli olan; kaybedenlerin tepki verdiklerinde reaksiyoner, çağdışı olarak adlandırıldığı bir süreçtir.²⁵² Dolayısı ile gerçek küreselleşme ya insanların kar güdüsü ile çevreye verdikleri zararın insan soyunu tüketme sınırına dayandığını fark ettikleri noktada ya da milyarları bulan küreselleşmenin asıl mağdurlarının sivil toplum örgütleriyle sahneye çıktığı ve bu adaletsiz oyunu bozduğu noktada başlayacaktır.

²⁵⁰ S. Yılmaz, a.g.e., s. 4

²⁵¹ Ellwood, a.g.e., s. 89

²⁵² Osman Ulagay, "Küreselleşme Nereye", *Foreign Policy*, Güz 1999, s. 25

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YERELLEŞME

Özellikle son on yıldır dünya kamuoyunun gündemini meşgul eden küreselleşme söylemleri, beraberinde bir konuyu daha gündeme taşımıştır: Yerelleşme/Yerellik. İkisi de aynı süreci ifade eden bu kavramların farklı anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Her ikisi de “küresel” olan karşısında “ulusal”ı ifade etmek için kullanıldığı gibi, merkezi olan karşısında yerel yönetim birimini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bir yönetim biriminin ötesinde kültürü, geleneği, topluluğu toplumdan ayıran özgüllükleri ifade etmek için de kullanılan yerellik/yerel kavramları, küreselleşme bağlamında iki görüş çerçevesinde değerlendirilir. Birincisinde yerelleşme, küreselleşme ile birlikte yürürken, diğerinde küresele karşı geliştirilir ve koruma sağlar. Yerelleşmeyi, küreselleşmenin olmazsa olmaz koşulu olarak kabul eden görüş, kendi içinde birbirine zıt iki ayrı yaklaşımı buluşturur. Bunlardan ilki; küreselleşmenin ulusal kalıpları kırarak karşıtlıkları ortadan kaldırdığı, dolayısıyla birbirine daha bağımlı, katılımcı, çok kültürlü ve demokratik bir küresel toplum yarattığı görüşünü savunur. Yani bu görüşe göre; küreselleşme eşittir bilgilenme, şeffaflık, katılım ve demokrasidir. Dolayısıyla merkezi yapıya kıyasla daha küçük olan, yerel halka daha yakın duran ve onlara sorunlarını katılarak çözme şansını veren yerel yönetimler, bu süreçte daha çok anti-demokratik olarak görülen merkeziyetçiliğe karşı savunulmakta, “yerel olan demokratiktir” görüşünden hareketle yerelleşme, daha kapsamlı olan küreselleşmenin tamamlayıcısı kabul edilmektedir.

İkinci alt görüş ise; küreselleşme ve yerelleşmenin birlikte ulus devleti aşmaya, aşındırmaya yönelik hareket ettiğini, dolayısıyla birinin içeriden (yerelleşme), diğerinin ise dışarıdan (küreselleşme) sürece dahil olarak aynı amaca hizmet ettiğini savunur. Bu görüşe göre uluslararasılaşan sermaye, önündeki en büyük engel olan egemen ulus devletleri hem dışarıdan uluslararası örgütler eliyle, hem de içeriden demokratik katılım söylemlerinin arkasına gizlenip yerel yönetimlere destek vererek yıpratmakta, sonuçta güçlü egemen devletle sorun yaşamak yerine, güçsüz yerel yönetimle sorunlarını çözmektedir. Hem maddi açıdan hem de yönetsel birikim

açısından ulus devletle karşılaştırılamayacak kadar güçsüz olan yerel birimlerin çok uluslu bir güce direnmesi de pek olası görülmemektedir. Kısacası bu görüş de, küreselleşme-yerelleşme söylemlerinin ulus devleti aşmak için birlikte yürütüldüğü kanısındadır.

Küreselleşmeye karşı geliştirilen görüş ise, küreselleşmenin yarattığı olumsuzlukları tersine çevirmek ya da bunlardan korunmak amacıyla yerel olana sahip çıkmaktadır. Dolayısıyla bu anlamda yerelleşme küreselleşmeye karşı bir karşı duruşu simgelemektedir. Yerelleşmeye yönelik yaklaşımlara genel olarak değinildiğine göre, artık yerelleşmenin ne zaman başladığı ve günümüze kadar nasıl ilerlediği konusuna geçilebilir.

4.1. Yerel Yönetimlerin Gelişimi

Bugünkü anlamda yerel yönetimler, siyasal merkezîyetçiliğin gerçekleşmesinin ardından yaşama geçmiştir.¹ Dolayısıyla ulus devletlerin oluşumundan sonra, onların alt birimleri olarak devreye giren yerel yönetimlerin ilk örnekleri, ilk ulus devletler olan Fransa ve İngiltere’de yaşama geçirilmiştir. Turgot ve Jeremy Bentham gibi faydacılar, ülkenin genel yararlar ile bireysel yararlar arasında bağ işlevi görecektir alt birimlere bilinçli bir biçimde ayrılması gereğinden söz etmişler ve bu görüşlere bağlı olarak 18. ve 19. yüzyıllarda çağdaş yerel yönetim kavramı ortaya çıkıp gelişmiştir.² Turgot, yerel yönetimleri en altta köy belediyeleri, bunların otuz tanesinin birleşmesiyle oluşan seçim çevreleri ve otuz seçim çevresinin birleşmesiyle de oluşan il belediyeleri olarak öngörmüş ve Krallığı otuz il belediyesine ayırmıştır.³ Dolayısıyla yerel yönetimleri bir hiyerarşik sistem olarak gören Turgot, yönetimlerin genel yapısını belirleyen görüşlerin temelini atmıştır.

Yerinden yönetim kavramı, Fransız idari hukuku öğretisinde ortaya çıkmış bir kavramdır ve devletin merkezi denetimini koruyarak kamu hukuku tüzel kişiliğine sahip ve kendi işlerini idare etme özerkliği ile donatılmış kurumlara birtakım kamu

¹ Nalbant, a.g.e., s. 20

² Ruşen Keleş, *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 31

³ y.a.g.e., s. 32

görev ve yetkilerini aktarması anlamına gelmektedir.⁴ Bu anlamda “*yerel yönetim ilkesinin uygulandığı yerel yönetimler, kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlar olarak merkezi yönetimin hiyerarşisi dışında, ona karşı belirli ölçülerde bağımsız birimlerdir.*”⁵ Merkezin hiyerarşisi dışında yer alan yerel yönetimlerin genel idare politikaları, merkezi yönetimce belirlenir. Ancak bu merkezi yönetimin yerel yönetimleri ast üst ilişkisine dayanan hiyerarşik denetime tabi tuttuğu anlamına gelmez. Çünkü yerel yönetimler ile merkezi yönetim birlikte bir bütünü yani devleti oluştururlar ve merkezi yönetimin alt birimleri olan yerel yönetimlerin bütünü esenliği için belli noktalarda yönlendirilmesi ve denetlenmesi gerekir. İşte bu noktada, merkezi yönetim, yerel yönetimlerin genel idare politikasını belirler ve hizmetler arasında uyumsuzluk ve çelişkinin ortaya çıkmaması için vesayet yetkisine dayanarak yerel yönetimleri denetler.⁶ Yerel yönetimlerin işlemleri ve organları üzerinde yapılan vesayet denetimi, yasalarda belirtilen durumlarda ve belirtilen yetkililerce yapılan bir denetim biçimidir. Bu anlamda, merkezi yönetimin yerel yönetimleri istediği zaman denetlemesinin önüne geçen vesayet denetimi, yerel yönetimlerin özelliklerini koruyan mekanizma konumundadır. Özerklik, “*bağımsız karar almak ve bu kararı uygulayabilmek demektir.*”⁷ Yerel yönetimlerin özerkliği, kendi organlarının ve kendi kaynaklarının varlığına bağlıdır. Organları seçimle gelen ve kendi kararlarını bu organlar eliyle belirleyen ve uygulayan yerel yönetimler, bu anlamda özerkliklerinin koşullarına sahiptirler. “*Yerel özerklik, bir yerel topluluğun yerel nitelikte olan işleri kendi başına, kendi organları eliyle görebilmesi ve buna olanak verecek kaynaklara da sahip olabilmesidir.*”⁸

Yerel özerkliğe sahip olan yerinden yönetim kuruluşları, kendi içinde siyasi ve idari yerinden yönetim olarak iki kısımda incelenir. Siyasal yerinden yönetim, eğer bir ülkede siyasal merkez kendine hiyerarşik olarak bağlı olmayan otoritelere siyasal yetkiler devretmişse sözkonusu olur.⁹ Siyasal yerinden yönetim, ulus devletlerde söz

⁴ Rene Chapus, Droit Administratif General, Tome 1, 7e. Ed., Mantchrestien, Paris, 1993, s. 323’ten aktaran Nalbant, a.g.e., s. 39

⁵ Karaman, 1996, s. 7

⁶ a.g.e., s. 7

⁷ M. Akif Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi-Küreselleşme Sürecinde Yurttaş, Yönetim, Siyaset-*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 87

⁸ Keleş, 1998, s. 47

⁹ Nalbant, a.g.e., s. 40

konusu olamaz; çünkü bu uygulama ile yasama iktidarının tekliği ilkesi uyuşmaz. Ulus devletlerin alt birimleri konumundaki yerel yönetimler, idari yerinden yönetim kuruluşlarıdır. Bunlar, hizmet ve yer (coğrafi) yönünden yerinden yönetim kuruluşları olarak ikiye ayrılırlar. *“Hizmet bakımından yerinden yönetim kuruluşlarının çalışma esası, belli bir kamu hizmetinin merkezin dışında bağımsız bir örgüte bırakılmasıdır.”*¹⁰ Bu anlamda, örneğin üniversiteler merkezi hiyerarşiye tabi olmadan kendi hizmet alanlarında yürütme yetkilerini kullanırlar. Yer yönünden yerinden yönetim kuruluşları ise, yerel bir topluluğun ortak gereksinimlerini karşılayacak yerel kamu hizmetlerini yürütmekle görevli olan kuruluşlardır.¹¹ Bu kuruluşlar, farklı ülkelerde farklı adlara ve kapsamlara sahiptir. Türkiye’de yer yönünden yerel yönetimlere, il özel idareleri, belediyeler ve köylerdir.

Yerel yönetimlere belli gereksinimlerin karşılanması için ihtiyaç duyulmuş ve buna bağlı olarak bu yönetimler, tarih içinde merkezi yönetimin alt birimleri olarak belirmiştir. Yerel yönetimlere gereksinim duyulmasının temelinde, yönetsel, siyasal ve toplumsal nedenler mevcuttur.¹² Tüm kamu hizmetlerinin merkez tarafından yürütülmesi olanak dışıdır. Bu nedenle, yerel ihtiyaçların yerel yönetimlerce, daha genel olan ve yere bağlı olmayan ihtiyaçlarınsa merkezi yönetimce yerine getirilmesi yoluna gidilmiştir. Yerel yönetim birimlerine ihtiyaç duyulmasının siyasal nedeni, kamu hizmetlerinin yalnız merkezi yönetimin tekeline bırakılmaması ve kararlara daha alt düzeyde katılımın sağlanması yönünde verilen demokratikleşme çabalarıdır. Toplumsal nedenler ise, sanayileşme ve ona bağlı olarak hızlanan kentleşmedir. Artan kentleşme oranı ve büyüyen kentler buralarda yönetimin daha sağlıklı yürütülmesi için yerel ihtiyaçlara hızla yanıt verecek ve yerel sorunları çözecek yönetim birimlerini gerektirmiştir. İşte böylece, siyasal, yönetsel ve toplumsal süreçler ve oluşumlar sonucu, tarih içinde ihtiyacı duyulan yapılar şekillendirilmiş ve bugünün yerel yönetimleri gelişmiştir.

Siyasal, toplumsal ve yönetsel gereksinimlere bağlı olarak oluşan yerel yönetimler, vatandaşa sunulan hizmetin daha verimli ve etkin kılınması, merkezi

¹⁰ Karaman, 1996, s. 9

¹¹ Çukurçayır, a.g.e. ,s . 92

¹² Keleş, 1998, s. 19-20

bürokrasinin azaltılması, merkezi hükümetin ekonomik ve idari yükünün hafifletilmesi gibi amaçlardan hareket edilerek kurulmuştur.¹³ Bu nedenle, yerel yönetimlerin bu amaçları yerine getirmek için birer vasıta olduğu unutulmamalıdır.

4.2. Fordizm'in Krizi ve Yerelleşme

Kapitalizmin doğuşuna koşut olarak, ortak hukukun geçerli olduğu sınırlar içerisinde biçimlenen ulus devletin yarattığı modernleşme, toplumsal ilişkilerde belirli bir homojenleşme sağlamıştır. Ulus devlet ile biçimlenen ulus ve ulusal kültür, yerel kültürü ve yerellikleri ikinci plana geriletmiştir. 1945 sonrası yaşanan süreçte benimsenen tek ulusa ve ulusal pazara dayalı üretim, refah devleti ve kalkınmacı devlet anlayışları hem Merkez'de hem de Çevre'de ulusal olanı daha çok belirginleştirmiştir. Montaj hattına dayalı standart kitlesel üretim üzerinde yükselen bir sermaye birikim rejimi olan Fordizm ve sözkonusu birikim rejimini mümkün kılan kitle temelli düzenleme biçimleri (sendikalar, örgütler, partiler, tüketim ilişkileri...) 1945-75 arasında ulus devleti merkezi bir rol üstlenir konuma getirmişti.¹⁴ Ulus devlet'in Fordizm'e bağlı olarak merkezileşen konumu ise, yereli daha çok silikleştirerek refahları hızla ve ortak çıkarları bulunan bireyleri daha çok birbirine yaklaştırmış ve farklılıkları geri plana itmiştir.

1945-75 arası dönemde, *“üretimi ilgilendiren temel kararlar, ulusal düzeyde, işçi örgütleri, büyük sermaye ve ulus-devlet arasında toplu pazarlık ile belirleniyor; yerel düzey ise, ağırlıkla söz konusu kararların uygulama sahası olarak tanımlanıyordu. Bu nedenle, savaş sonrası dönemde, kentler ve yerel yönetimler ulus-devletin uzantısı (ajanı) olarak görülmekte ve yerel politikalar sadece istatistik hesapları çerçevesinde düşünülmekteydi.”*¹⁵ Dolayısıyla, ulusal olanın baskın karakteri, yerel olanı geriletmiş ve ikincilleştirmiş, hatta giderek silikleştirmiştir. Ancak bu durum fazla sürmeyip değişmeye ve tam tersi bir duruma evrilmeye başlayacaktır. 1970'lerin başında kesinleşen ve günyüzüne çıkan Fordizm'in krizi,

¹³ Öymen, a.g.e., s. 57

¹⁴ İbrahim Gündoğdu, “Yerel, Yerel Ölçek ve Siyasal Mücadele”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 7, Yaz 2002, s. 168

¹⁵ M. Goodwin, “The Politics of Locality”, A. Cochrane ve J. Anderson, *Restructuring Britain in Transition* içinde, London: Sage Publication, s. 142-171'den aktaran, y.a.g.e., s. 168

beraberinde toplumsal uzlaşmayı bozmuş ve 1965'lerden itibaren savaş karşıtı gruplar, çevreciler, feministler ve eşcinsellerin talepleri bir yandan yükselirken, 1968'de Fransa'da başlayıp tüm dünyaya yayılan gençlik isyanları ve giderek yoğunlaşan işçi sınıfı mücadeleleri de ses getirmiştir. İşte bu ortamda yaşanan toplumsal uzlaşmanın çözülüşü ve krize rağmen sendikal hareketlere bağlı olarak artan işçi ücretleri, sermaye ilişkilerini yeni bir yapılanma sürecine itmiştir. Yaşanılan sürecin toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesini hem gerekli hem de toplumsal ilişkilerin parçalanmışlığı nedeniyle mümkün kılması üzerine, örgütlü işçi sınıfı ve geniş kitleleri gerileterek sermaye ilişkisini yeniden üretecek yeni bir hegemonik proje ile bu sürecin aşılması hedeflenmiştir.¹⁶ Bu noktada, Post-Fordizm olarak adlandırılan esnek üretim modeli benimsenerek kitle üretimi yerine, stoksuz üretime yönelinmiş, Merkez'de yüksek olan işçi ücretleri ve yasal haklar nedeniyle Çevre'nin ucuz işgücü ve yasal boşlukları olan ülkelere doğru kısmi bir yönelme başlamış, refah devletinin pahalı olduğu söylemleri ile özelleştirmelere gidilmiş, böylece Fordizm'in krizi aşılmaya çalışılmıştır.¹⁷ Merkez'de işçi sınıfının gücünün düşen ücretler, sosyal haklar ve zayıflatılan refah devleti aracılığıyla kırılmasına ek olarak, Çevre'de uygulamaya konulan yapısal uyum politikalarıyla da toplumsal bütünlük bozulmuş ve sermayenin yeniden yapılanma uğraşısı yereli, yerelleşme düşüncesini ön plana geçirmiştir.

DB'nin çeşitli ülkelerin çeşitli sektörleri için geliştirdiği ve merkezîyetçiliğe prim vermeyen yapısal uyarlama politikaları kapsamında yerelleşme önerisi, ağırlıklı bir yer tutmaktaydı.¹⁸ Çevre ülkelerin yeni yeni kalkınmakta olan ülkelerinin yerel yönetimlerinin finansman sorunu olduğu, altyapı yatırımlarının kamu kurumları ve kamu finansmanı ile karşılanamayacağı görüşünden hareket eden DB'nin varsayımları ve hedefleri, şu noktalarda somutlaşmaktaydı: “*Kamu kurumları politik müdahale, popülist tutum, kamusal mekanizmaların hantallığı, kamu görevlilerinin sorumluluk kaçkınılığı vb. nedenlerle akılcı davranamaz. Altyapı, kamusal mekanizmalardan kurtarılmalıdır. Merkezi yönetimin bürokratik etkisi ortadan kaldırılmalı, yerel yönetimin meclis ve seçilmiş başkanlığında*

¹⁶ Bob Jessop, *The Capitalist State*, London: MR, 1982'den aktaran, Gündoğdu, a.g.e, s. 169

¹⁷ Erbaş, a.g.e., s. 144

¹⁸ Güler, a.g.e., s. 143

somutlanan demokratik müdahalesine son verilmelidir. Bu iş, doğrudan ticaret hukuku çerçevesinde çalışan, özel muhasebe sistemlerine dayanan, rekabet kuralına göre işleyen, devlet istihdamı dışında genel iş kanunu çerçevesinde işgücü istihdam eden, devlet müdahalesi olmayan şirketlerce üstlenilmelidir. Kamu finansmanı ise, yetersizliği ve yine politik müdahalelere açıklığı nedeniyle zaten çözüm aracı değildir. Finansman sorunu, tüketiciden alınacak bedel ile çözümlenmelidir. Doğacak kredi ihtiyacı, ulusal ya da uluslararası para piyasalarından, daha özet bir deyişle özel sermaye kaynağından karşılanmalıdır”¹⁹ Bu anlamda DB, asıl hedefi özel kesimi geliştirmek olduğu için yerel altyapı yatırımlarının finansmanını uluslararası bir teklif sistemine bağlamıştır.²⁰ Bu plan çerçevesinde, mali piyasalardan borçlanan yerel yönetimler altyapı projelerini DB’nin koyduğu uluslararası teklif sistemi bağlamında, uluslararası inşaat şirketlerine ihale etmeye başlamışlardır. Sonuçta bu süreçte, yerel yönetimlere yönelik kamu kaynaklı krediler kısıtlanırken, yerel yönetimler yerli ve yabancı özel bankaların önemli müşterileri haline gelmiş, Türkiye özelinde olduğu gibi, %80’lere varan faiz oranları ile borçlanan yerel yönetimler bir taraftan özel bankaları, diğer taraftan ise özel inşaat firmalarını finanse eder olmuşlardır.²¹

Yerelleşme ön plana çıkarılıp yerel yönetimler mali piyasalardan borçlanma noktasında serbest bırakılırken, yerel halk bir yandan alınan borçların faizini, diğer taraftan inşaat sektörünün kâr payını ödeme yükümlülüğü altına sokulmuş ve böylece kamu hizmeti konumundaki pek çok hizmet, “kullanan öder” ilkesinden hareketle paralı hale getirilmiştir. Bu ise, yerelleşme ile yerel halkın yönetime katılması, kendi kararlarını alması, bürokrasiyi önleyerek hizmete kısa sürede ulaşması yerine, kararların yerel olmayanlarca alındığı ve külfetinin yerel olana yüklendiği bir süreci başlatmıştır. Sonuçta, örgütlenmesini ulusal sınırlar içinde geliştiren ancak kâr güdüsü ve artan teknolojik gelişmelere bağlı olarak uluslararasılaşan sermaye, ulus devletin düzenlemelerinden kaçış olanağı bulmuş, bu

¹⁹ World Bank Development Report 1994, s. 37-51’den aktaran Birgül Ayman Güler, “Küreselleşme ve Yerelleşme - Yerel Altyapı Sektörü”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, Temmuz 1997, s. 62-63

²⁰ Yılmaz, a.g.e., s. 9

²¹ Güler, a.g.e., s. 149-151

ise Fordist üretim ve birikim sistemini çökerterek onun merkezi gücü olan ulus devleti ve dolayısıyla da ulusal ölçeği geriletmiştir.²²

Post-Fordist üretim ve birikim modelinin benimsenmesiyle, bir önceki dönemin ulusal ölçekli ve devlet eliyle inşa edilen ekonomisi, standartlaşmış kitle üretimi ve kitlesel tüketim, devletin ekonomik kontrol ve koordine etmedeki etkinliği ortadan kalkmaya ve hayatın tüm alanlarında yeni bir dönüşüme evrilmeye başlamıştır. Post-Fordist dönemin temel özellikleri şu şekilde belirtilebilir:²³

- Kapitalizmin küreselleşmesi sonucunda, kapitalist ekonomik yapıların Üçüncü Dünya ülkelerine yayılması,
- Finansal yeniden yapılanma,
- Çokuluslu ve uluslararası firmaların etkili olması sonucu, ulusal ekonomik ve siyasal elitlerin etkinlikleri üzerinde kontrollerini kaybetmeleri ya da azaltmaları,
- Devletin rol ve etkinliğinin azalması,
- Refah devletinin erimesi, parçalanması, çözülmesi ve bunun sonucunda daha önceden devlet tarafından karşılanan bazı hizmetler ya da kuruluşların özelleştirilmesi,
- İstikrarlı kitlesel pazarın çöküşü yerine, küçük ve değişken talep yapısının ortaya çıkması,
- Kitle üretimi yerine stoksuz üretime yönelinmesi,
- İşçi sınıfının küçültülmesi ve orta sınıfın büyümesi,
- Özellikle gelişmiş ülkeler için spekülasyon yatırımların üretken yatırımlardan daha etkili olması sonucu sermayenin bu alanlara kaydırılması,
- Yoğun teknik değişim sonucu üretim tekniklerinin yeniden organize edilmesi; hem firma hem de firmalar arası düzeyde ayrıntılı işbölümü yerine esnek uzmanlaşmaya gidilmesi,
- Telekomünikasyon sonucu coğrafi işbölümü,

²² E. Swyngedown, "Neither Global Nor Local: Glocalization and The Politics of Scale", (Der. K. R. Cox), *Spaces of Globalization* içinde, New York: Gurford Press, 1997, s. 153-156'dan aktaran Gündoğdu, a.g.e., s. 170

²³ Erbaş, a.g.e., s. 144

- Kültür ve imge üretiminde kitlesel yayılma,
- Toplumsal farklılaşmayı teşvik edici, çoğulcu bir kültürün yükselişi.

Yerelliğın yükselişini tek başına Fordist  retimden Post-Fordist üretime geçişle açıklamak, konunun diğ r yönlerini görmezden gelmek ve yaşanılan bu kapsamlı değişikliği tek bir nedene indirgemek anlamına gelmektedir. Ancak, Post-Fordist  retim modelinin benimsenmesi, yarattığı çok yönlü sonuçlar nedeniyle yerelliğın yükselişinin temel nedenini oluşturmaktadır. Çünkü,  retim parçalara bölünüp farklı coğrafyalara dağıtılması, devletin ekonomik rolünün geriletilmesi ve bu iki gelişmeye bağlı olarak güçlü ve örgütlü işçi sınıfının dağıtılmasıyla ulusal ölçek gerilerken yerel ölçek ön plana geçirilmiştir. Toplumun bütünlüğünün dağılmasıyla beliren farklılıklar da, yerele olan ilgiyi arttırmış, ulusal ölçekte sesini duyuramayan gruplar, varlıklarını ortaya koyabilmek için yerel olana tutunmuştur. Böylece, yerel ölçek ve küresel ölçek önem kazanırken ulusal ölçek geriletilmeye çalışılmış, finans ve sanayi sermayesinin  n  açılmıştır.

4.3. Yerel  l ek ve Yerelleşme

Fordizm'in krizi ile g ncelleşen Post-Fordist  retim, Postmodernizm ve Yönetişim yaklaşımlarıyla da temellendirilerek yerelleşmenin yolunu açmıştır. Post-Fordizm'in  retilimi parçalara ayırarak farklı bölgelerde uygulamaya yönelmesi, sermayeyi daha aktif kılarak, aynı zamanda kârını da yükseltmiştir. Işçi  cretlerinin düşük, işçi haklarının kısıtlı olduğu ve çevreye yönelik yaptırımların bulunmadığı bölgelere yönelen sanayi sermayesi, daha uygun olanaklar bulduğu anda burayı terketmekte ve kârını maksimum kılacağı bölgeye yönelmektedir. Bu durum ise, terk edileni, az gelişmişliği ile başbaşa bırakırken yerleşilen yeni bölgeyi de benzer bir az gelişmişlik içine çekmektedir. Bunun nedeni, sermayeyi çekebilmek için koşulların daha da kolaylaştırılması ve ücretlerin düşürülmesidir. Bu ise, az gelişmişlik kısır döngüsünü sürekli kılmaktadır. Post-Fordist sermaye birikim rejiminin yereller arası yarışı körükleyen bu yapısı, ister istemez yerelliği  ne çıkarmakta ve ulus devletlerin himayeinden kurtulan kentler, yerelleşmeler

hiyerarşisi içindeki konumlarını yükseltmek için diğer yerellerle yarışa yönelmektedir.

*“Yeni dünya düzeninde başarılı kentler, küresel ölçekte oluşan ağlar içinde yer alabilmek için birbiriyle yarışacaklar, bu yarışta başarılı olan kentler, başarılarının nimetlerinden de kendileri yararlanacaklardır. Başarılı yerel birimler, diğerlerine de örnek olacaklar ve böylece dünya ölçeğinde hızlı bir gelişme ortamının önkoşulu yaratılmış olacaktır.”*²⁴ Yarışan yerellikler görüşü ile, her yerel birimin küresel ortama açılarak kendi kaderini belirleyeceği, başarılı olanların, yani kendine daha çok sermaye çekmeyi başaranların diğerlerine örnek olarak onları da gelişmeye yöneltceği belirtilmektedir. Ancak, bu sürecin sermayeyi çekebilmek amacıyla koşullarını zorlayan yerel birimlere nelere mâl olacağına değinilmemektedir. Üstelik yerel birimlerden birinin kazancı yani sermayeyi kendine çekebilmesi, diğerlerinin kaybı anlamına gelirken nasıl olup da bu sürecin tüm yerellerin kazancı ile sonuçlanacağı ise açık değildir. Diğer taraftan, yarışan yerellikler modeli ile, *“klasik modernleşmeci tezleri harfiyen yerine getiren ancak yine de azgelişmişlikten kurtulmayan topluma, kabahatin yerel kaynakları ‘iyi’ bir şekilde kullanamayan yöneticiler de olduğu söylenmekte; böylelikle, insanların asıl suçlu olarak kapitalizmi, emperyalizmi ya da verili uluslararası ilişkileri görmesi önlenmeye çalışılmaktadır.”*²⁵ Sonuçta yereli, yerelleşmeyi ön plana çıkaran yarışan yerellikler düşüncesi, kaybetmenin maliyetini yerel olanın suçunda, eksikliğinde aramakta; sermayeyi çekebilmek için sürekli daha uygun olanaklar yaratmaya çalışan yerel birimlerin çabasını ise görmezden gelmektedir.

Yarışan yerellikler görüşünün en yanlış ya da yanlış noktası ise kazananın kim olduğuna bakıldığında ortaya çıkmaktadır. Yerellerin yarışının sonunda kazanan, en uygun koşulları yaratan yereldir. Bu uygun koşullar; daha ucuz işgücü, işçilerin sendikal haklarının kısıtlanması, yatırım için gerekli altyapı yatırımlarının kaynakları sınırlı olan yerel tarafından yapılması, sermayenin maliyetlerini

²⁴ Melih Ersoy-Tarik Şengül, “Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler”, ODTÜ Beşinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 12-14 Kasım 1997, s. 138

²⁵ Metin Çulhaoğlu, “Yerellik ve Özgül Olan: Abartıdan Uzak, Gerçeğe Doğru”, Sosyalist Politika, Sayı: 29, 2001, s. 13-28’den aktaran Gündoğdu, a.g.e., s. 172

yükseltecek olan çevreye yönelik düzenlemelerin yapılmaması veya var olanların uygulanmamasıdır. Bu anlamda kazanan yerel, gerçek anlamda kaybetmektedir. Daha az ücret alan yerel işçi, yerel vergilerini ödeyemez duruma gelirken, gelir elde edemeyen yerel yönetim, yatırımlarını borçlanarak yapmakta ve çevreye yönelik yaptırımların uygulanmaması da çevreyi tam bir tahribata uğratmaktadır. Bu durumda, yerellerin yarışı gerçekte sermayenin kazancını arttırmakta ve yereller her anlamda kaybeden durumuna düşmektedir.

Kazananı gerçekte gizleyen yarışan yerellikler düşüncesi, bir noktada daha yanıltıcı ve hatalıdır. Bu modelde gözden kaçırılan önemli bir nokta, birbirlerinden çok farklı gelişmişlik düzeyindeki yerel birimlerin aynı yarışa ayrı koşullar içinde dahil edilmeleridir.²⁶ Bu bağlamda gelişmişlik düzeyleri arasındaki uçurumun bilinmesine rağmen, örneğin Hakkari ile Kocaeli aynı yarışa tabi tutulmakta, diğer taraftan ulusal ölçekte eşitsiz yarışa sürüklenen Hakkari'nin uluslararası ölçekte de, örneğin, bir New York ile yarışması beklenmektedir. Bu nedenle yarışan yerellikler yaklaşımının yerellerin yarışmasından çok, eşitsizliklerin yarışmasını simgelediğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Post-Fordizm'le yerelleşme ön plana çıkarılırken ona bu çabasında yardımcı olan bir diğer anlayış ise yönetim yaklaşımıdır. Genel olarak yönetim kavramı ile siyasi ve ekonomik gücün toplumda daha yaygın dağılımını öngören bir anlayışa vurgu yapılmakta ve çoğu toplumda önceden belirlenen bir ortak amacı gerçekleştirmek için tek öznel, merkezi, hiyerarşik bir işbölümü içinde üretim yapan, kaynak ve yetkileri kendinde toplayan yönetimden; önceden belirlenen bir iyiye doğru değil, insan haklarına dayalı performans ölçütlerini gerçekleştirerek, çok aktörlü, yerinden yönetimci, ağsal ilişkiler içinde, kendisi yapmaktan çok toplumdaki aktörleri yapabilir kılan, yönlendiren ve kaynakların yönlendirilmesini kolaylaştıran bir yönetim anlayışına geçildiği üzerinde durulmaktadır.²⁷ Bu yönüyle bakıldığında, yönetim anlayışının toplumun yönetime katılımını kolaylaştırdığı, bu anlamda ise demokratikleşmenin yolunu açtığı söylenebilir. Gerçekten, toplumun

²⁶ Ersoy, Şengül, a.g.e., s. 138

²⁷ İlhan Tekeli, "Yönetim Kavramı Yanısıra Yönetişim Kavramının Gelişiminin Nedenleri Üzerine", *Sosyal Demokrat Değişim*, Sayı: 1, 1996'dan aktaran Göymen, a.g.e., s. 7

siyasal karar alma süreçlerine dahil edilmesi hem devletin ve kamu kuruluşlarının keyfiyete kaçan uygulamalarını önleyebilirken hem de kendileri ile ilgili kararlar alınırken bireylerin de sürece aktif katılımını sağlamaktadır. Ancak yönetim kavramının demokrasi ve katılım retoriğinin ardındaki gerçek, aslında kavramın ilk bakışta beliren olumlu yönünün gerçeklerle uyuşmadığını da göstermektedir.

1990'lı yıllarda DB'nin yönetim modeli çerçevesinde, *"yoksulluğu azaltma stratejisinde, yerelliği, yerel katılımı, yoksulun kalkınmaya dahil edilmesini ve bu çerçevede, devlet dışı örgütlerin yanında topluluk temelli örgütlenmelerin projelere katılımının desteklenmesinin kökeninde, daha önce kırsal kesimde uygulanan projelerin başarısızlığı yer almaktadır. Bu projelere aktarılan krediler 'hedef kitle' olarak belirlenen 'mutlak yoksullar'a yeterince ulaşmamıştır. Kuşkusuz, DB'nin esas olarak 90'larda geliştirdiği ve yoksullara ulaşma, yoksulların güçlendirilmesi, yapabilir kılınması, yoksulların kendilerini kalkındırmaları gibi temalar etrafında ördüğü 'yoksulluğu azaltma stratejisi', sosyal adaletçi, eşitlikçi etik bir duyarlılıktan kaynaklanmıyor. Örneğin, Macnamara döneminde 'küçük çiftçi'nin hedef kitle olarak seçilmesi, bu kesimin sosyal patlamalar ve değişimler önünde bir engel oluşturabileceği düşüncesindendir. Benzer şekilde, 90'larda kırsal kalkınma programı yanında, kentsel kalkınma ve kentteki yoksullara ulaşmanın da Banka'nın gündemine daha fazla girmesi aynı kaygıların sonucudur. Dolayısıyla, 'yoksullar'ın kalkınmaya katılımı projesi, esas itibariyle yoksulların sosyal patlamaya dönüşebilecek hoşnutsuzluklarını giderebilmek içindir."*²⁸ Bu anlamda, görünürde katılımı, demokrasiyi, siyasal sorumluluğun paylaşımını ifade eden yönetim kavramı, yereli, devlet dışı örgütleri devreye sokarak yerel topluluğun ekonomik geriletilme karşısında mevcut yapıya yönelebilecek hoşnutsuzluğunu yani sosyal patlamayı etkisizleştirme, yönünü saptırma ve yoksullukları kendilerinden kaynaklanmayan yoksulları bunu gidermeye, kendilerini kalkındırmaya ve yapılabılır kılmaya yöneltmektedir. Bu bağlamda, kendi sorunları ile uğraşan bu kitlelerin muhalif yönü törpülenmekte ve siyasal bir güce dönüşümü engellenmektedir.

²⁸ Zapçı, a.g.e., s. 174

Türkiye örneğinde de görüleceği üzere, Marmara Depremi (17 Ağustos 1999) ile Bergama köylülerinin girişimi, gerçekte yönetim anlayışının yanlı tutumunu, duruma göre uyarlanma yeteneğini göstermektedir. Marmara Depremi sürecinde yaşanan felaket karşısında toplumun bir bütün olarak kendi yaralarını sarması, felaketi aşabilmek adına maddi manevi katkı koyarak en az kayıpla kurtulma çabası, toplumun sorumluluk alma, görev üstlenme, yapılabilir kılma çabalarına bir katkı niteliğindeydi. Bu anlamda sürece, yaşanan felaketin insan kaynaklı, siyaset-devlet kaynaklı boyutunu atlayıp bir doğal felaket noktasından yaklaşıp, kendi başının çaresine bakmaya çalışan toplum, devletin sorumluluklarını üstlenmiş ve bu noktada destek ve kabul görmüştür. Öte yandan Bergama köylülerinin direnişinde, bir ÇUŞ'un çevreye ve dolayısıyla halkın geçim kaynağına verdiği zarar nedeniyle sürece dahil olup sorunun çözümüne katkı koymak isteyen Bergama köylüleri, bu anlamda destek görmemiş, Marmara Depremi'nin aciz görünümlü devleti, Bergama olayında tüm gücüyle belirmiştir. Bu anlamda, toplumdan gelen iki farklı katılım çağrısının biri onay görürken diğeri reddedilmiştir. Bu örneklerin de gösterdiği üzere, yönetim modelinin bir ÇUŞ'un çıkarı söz konusu olduğunda devreye sokulması önlenirken, toplumsal patlamaya yol açmamak için belli olaylarda devreye girmesine izin verilmekte ve topluma hakim olan üzüntünün ve tepkinin siyasallaşması da engellenmektedir.

Yönetişim ve Post-Fordizmin yereli öne çıkaran yanlı tutumlarına ek olarak, postmodernizm de, bütüne karşı parçayı tercih eden tutumu ile yerele destek vermektedir. Yerellik, Postmodernist söylemde büyük bir öneme sahiptir. Postmodernizm'in önde gelen düşünürlerinden Lyotard ve Foucault'nun görüşlerinde yerellik ve yerel önemli bir konuma sahiptir. *"Lyotard yerel söylenceleri evrensel olanlar karşısında demokratiklik ve benzeri temellerde yüceltmektedir. Çünkü Lyotard'a göre, içinde yaşadığımız dünya öylesine parçalanmış ve farklılıkları barındıran bir dünyadır ki, bu karmaşıklığı düzene sokmaya çalışan, ona bir yeknesaklık vermeyi düşleyen her toplum projesi, başarısızlığa mahkumdur. Benzer kaygılardan hareket eden Foucault, yereli çok daha açık biçimde ön plana çıkarmaktadır. Foucault'ya göre genel ve bütünleştirici bir tarih anlayışı olamaz. Çünkü modernitenin varsaydığı bütünleştirici bir merkez*

ve onu yaratabilecek merkezi bir güç yoktur. Genel, evrensel ve hiyerarşik tarih ve toplum anlayışı, bu çerçevede yerini özgünlüğe ve tekilliğe önem veren, merkezi olmayan yerel bir tarih ve toplum anlayışına bırakır.”²⁹ Foucault ve Lyotard’ın demokratik olması nedeniyle yerele verdikleri önem de sürecin bir diğer boyutunu oluşturmuş ve böylece yerellik ve yerelleşme düşüncesi söylem boyutunda öne çıkarılmıştır.

4.4. Yerel ve Yerellik

Yerel kavramı farklı anlamlarda kullanılan, dolayısıyla farklı içeriklere sahip olan bir kavramdır. Kavram kimi zaman yalnız mekânı anlatırken, kimi zaman mekândan bağımsız olarak yalnız sosyal ilişkileri anlatmak için kullanılmakta ve kimi zamansa mekân ile sosyal ilişkilerin etkileşimine vurgu yapar tarzda kullanılmaktadır. Bu anlamda yerelin tanımına dair üç anlayış mevcuttur. Bunlar, mutlak, görece ve ilişkisel mekân anlayışlarıdır. “*Mutlak mekân anlayışı, mekânı sosyal ilişkilerin gerçekleştiği bir sahne olarak görür. Mekân fetişizmi bu türden bir mekân anlayışından hareket eder ve mekânı sosyal olanın önüne koyar. Görece mekân anlayışı ise, mekânın sosyal olandan bağımsız olamayacağını varsayarak sosyal birimlerin birbirine göre konumlanışlarının mekânı oluşturduğunu savunur. Bu iki anlayışa eleştiri olarak ortaya çıkan realist anlayış, mekânı sosyal birimler arası ilişki olarak kavramakla birlikte, bir kez bu ilişki ortaya çıktığında artık kendisini oluşturan birimlere indirgenemeyeceğini öne sürer. İlişkisel mekân anlayışı; mekânın sosyal nesnelerin birbirine göre konumlanışından ortaya çıktığını önermekle birlikte, bir kez ortaya çıktığında, kendisini oluşturan öğelere indirgenemeyeceği gibi, bu öğeler yani sosyal olan üzerinde de bir etkisinin bulunduğunu öne sürer.*”³⁰

²⁹ J. F. Lyotard, *The Postmodern Conditions: A Report on Knowledge*, Manchester University Press, Manchester, 1984’ten ve M. Foucault, “Questions on Geography”, (Der. C. Gordon), *Power/Knowledge; Selected Interviews and Other Writings*, Harvester, Sussex, 1980’den aktaran Şengül, 2000, s. 120

³⁰ Tarık Şengül, “Bir Mekânsal Sabit Olarak Yerel Ölçek”, *Ada-Kentliyim Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997, s. 59

Görüldüğü üzere yerel kavramına yaklaşımlar çeşitlilik göstermektedir. Mutlak mekân anlayışı mekân fetişizmine yol açarak yereli yalnız mekânla sınırlamış ve mekânı sosyal olanın önüne geçirmiştir. Ona tepki niteliğindeki görece mekân anlayışı ise sosyal olanı öne çıkarırken, mekânın önemini ve etki gücünü yadsımaktadır. Aynı yaklaşım ulus devlet konusunda da yaşanmaktadır. Sosyal olanda yaşanan değişim ve dönüşümün mekânsal olanı da bir anda değiştirmesi beklenmekte; ancak süreç bunun tersine işlemektedir. Çünkü; ilişkisel mekân anlayışının savunduğu gibi, sosyal olanların birbirine karşı konumlanışları ile ortaya çıkan mekan bir kez ortaya çıktığında artık kendisini oluşturan unsurlara indirgenemeyeceği gibi, sosyal olan üzerinde de etki gücüne sahiptir ve bunu sürdürür. Ulus devletin bir anda terk edilemeyişinin nedenlerinden biri de budur. Ulusal sınırları yaratan ilişkiler, o sınırlardan etkilenir olmuş ve bu anlamda ulusal topraklar ilişkileri, düşüncesi ve hisleri etkileyen ve yönlendiren konumuna gelmiştir. Bu anlamda, *“yerelden söz edildiğinde aslında sosyal olanla mekansal olanın etkileşiminden ve bu etkileşimin belli bir coğrafi ölçekte ürettiği bir sosyal ilişkiler kombinasyonundan söz etmiş oluruz.”*³¹

Yerel kavramının üç farklı anlayış ile tanımlanması gibi, yerellik de farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir. Bu tanımlara göre yerellik;³²

- Farklı işgücü özellikleri gibi biricik ekonomik özellikleri ile dünya ekonomisinde yer alabilecek bir ekonomik birimdir. Aynı zamanda üretim ağında belirgin bir yere sahip endüstriyel üretim birimidir.
- Yerellik, toplumun belirli mekanlardaki farklı sosyal yapıları temsil eden bir parçasıdır. Kendi içindeki etkileşimi ve dış sistemle olan bağları sağlamak için özel kuruluşları bulunmaktadır.
- Kültürel düzeyde ise yerellikler, bölgesel olarak tanımlanmıştır ve akımlar, mekânına olan ekonomik bağımlılığından ayrı olarak, geçmişine dayalı kimliğini koruyan toplumlardır.

³¹ y.a.g.e., s. 58

³² C. Nil Duruöz, “80’lerden Bugüne Yerellik”, *Ada-Kentliyim Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997, s. 72

4.5. Subsidiyarite İlkesi ve Yerelleşme

Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'nce benimsenen yerellik ya da subsidiyarite ilkesi; hizmette halka yakınlık, hizmetin yerinde ve aynı zamanda yerinden görülmesi, kamusal hizmetlerin halka en yakın yönetim birimleri eliyle sunulması anlamlarına gelmektedir.³³ Bu anlamda, subsidiyarite ilkesi, zirveye rağmen tabanı tercih etme eğilimini içerirken, yetkilerin uygulanması için ısrarla uygun düzeyin aranması ve ancak alt düzeydeki yönetimler ilgili yetkileri kendileri uygulayamadıkları zaman bir üst düzeyin seçilmesini ön plana çıkarmakta, böylece merkez-yerel hizmet bütünlüğü içinde yerel halkın isteklerinin önem kazanması vurugulanmaktadır.³⁴ Dolayısıyla her durumda üstte olana kıyasla alttakini tercih eden yerellik ilkesi, yalnız merkezi yönetime karşı yerel yönetimin tercih edilmesi anlamına gelmez. Subsidiyarite ilkesi, *“özel alanın kamusal alan karşısında davranış önceliğini içermektedir. Buna göre, eğer bir görev, özel girişim yoluyla da yerine getirilebiliyorsa, devlet bu durumda kendine hakim olabilmeli ve koruma tedbirlerini gerektiğinde sınırlayabilmelidir. Diğer taraftan bu ilke, anayasa hukuku şekillenmesi içinde vatandaşlara daha yakın duran her kamusal düzeyin hareket önceliğini içermektedir...Yerellik ilkesi, devlet ve toplum ilişkilerini düzenleyen bir ilke, bir model olarak da görülmektedir. Bir başka ifadeyle, eğer bir görev toplum tarafından aynı şekilde ve yeterli bir kapsamda çözülemiyorsa, ancak bu durumda devletçe üstlenilebilecektir.”*³⁵

Subsidiyarite ilkesi değerlendirildiğinde, toplumdaki tüm grupların kendi sorumluluklarını üstlenmeleri ve bu anlayış içerisinde devletin müdahalesi olmaksızın kendi işlerini düzenlemeleri, düzenleyebilmeleri anlamına gelmektedir. Bu yönüyle de, Liberalizm'in toplumun tabandan yapılanması ve böylece bireyin bağımsızlığını garantiye alan devlet düşüncesine paralel düştüğü söylenebilir.³⁶

³³ Ruşen Keleş, “Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarty) İlkesi ve Yerel Yönetimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 4, Sayı: 1, Ocak 1995, s. 4; Cevat Geray, “Kentleşme Sorunlarının Çözümü Açısından Küreselleşme, Özelleştirme, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 10, Sayı: 4, Ekim 2001, s. 8

³⁴ Karaman, 1996, s. 11

³⁵ Mehmet Özel, “Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme İlkesi Yerellik (Subsidiyaritaet)”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 9, Sayı: 3, Temmuz 2000. s. 28-30

³⁶ y.a.g.e., s. 28

Hizmette halka yakınlık ilkesi, her zaman için halka en yakın düzeyi tercih etmesi yönüyle demokrasinin yolunu açmakta, demokratik katılımı kolaylaştırmaktadır. Ancak demokrasinin yolunu açan ve yerel yönetimleri varlık nedenlerine uygun olarak geliştiren bu ilke, küreselleşme çabaları bağlamında çarpıtılmakta ve yerelleşme adı altında yeni dünya ekonomik düzeninin dayattığı yapısal uyum politikalarına ilişkin söylemler bağlamında genellikle, yabancı çokuluslu sermaye ortaklarına karşı ulusal ekonomiye ilişkin korumacı yönelimler güden ulus devleti dışlayarak, çevrimdışı bırakılarak yerel toplumlarla ya da yerel işgücüyle doğrudan ilişkiye girilmesini amaçlayan bir içerik kazanmaktadır.³⁷ Bu çerçevede asıl amacından uzaklaştırılan yerellik ilkesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, böylece daha demokratik bir toplum yaratılması çabalarını çarpıtmakta ve ulus devlet ile birlikte ona bağlı olarak var olan yerel yönetimleri ulus devletin aşılmasında birer araç konumuna getirmektedir.

4.6. Avrupa Konseyi'nin Yerellik İlkesine Katkıları

Avrupa Konseyi, Avrupa ülkelerinin hukuki ve kurumsal gelenekleri arasında var olan derin farklılıkların giderilmesi ve Avrupa bütünleşmesinin sorunsuz gerçekleştirilmesi yolunda çalışmalar sürdürmektedir. Bu amaçla, Konsey'in temel ülküsü olan insan hakları ve demokrasi anlayışı baz alınarak hazırlanan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Avrupa Bölgesel Özerklik Şartı ve Avrupa Kentsel Şartı, hem Avrupa ülkelerinin yerel birimleri arasındaki farklılığın giderilmesi, hem de yurttaşlara daha yaşanabilir birimler, mekanlar yaratılması amacıyla hareketle ortaya konulmuştur. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, yerel yönetimlerin siyasi, yönetsel ve mali özerkliklerinin korunması ve haklarının belirlenmesi yönünde temel hükümlere yer vermektedir. Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler arasında ortak mirasları olan düşünce ve ilkelerin korunması ve gerçekleştirilmesi amacıyla yönelik daha büyük bir birliğe erişmek hedeflenmektedir. Bu hedefi gerçekleştirmek için;³⁸

³⁷ Geray, a.g.e., s. 8

³⁸ Karaman, 1996, s. 15-16

- Avrupa Konseyi bünyesinde, yönetime ilişkin alanlarda sözleşmeler yapılmasına,
- Yerel yönetimlerin demokratik rejimin temel kuruluşlarından biri olduğunun kabul edilmesine,
- Kamu hizmetlerinin yürütülmesine yurttaşların katılma hakkının, Avrupa Konseyi'ne üye bütün ülkelerce benimsenen temel haklardan biri olduğuna ve bu hakkın yerel düzeyde en gerçekçi biçimde kullanılması gerekliliği vurgulanmaktadır.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın yerelliği geliştirmeye ve demokrasinin temel birimleri olarak yerel yönetimlerin Konsey üyesi ülkelerce korunmasına yönelik çabalarına, Bölgesel Özerklik Şartı ve Kentsel Şartla da destek verilmektedir. Avrupa Kentsel Şartı, gelişmenin yönetiminden sorumlu, tanımlı yükümlülükleri olan, kesin bir yerel yönetim boyutuna sahiptir. Şart'ın benimsediği temel ilke; işbirliği ve dayanışmadır.Şart;³⁹

- Herbir üye ülkenin yerel yönetimleri arasında, kentsel yerleşimlerdeki yaşam kalitesini yükseltebilmek için,
- Merkezi ve yerel yönetimler arasında karar verme mekanizmalarını merkezden çevre yerleşimlerine yaymak amacıyla,
- Yerel yönetimler ve kent sakinleri arasında, yerel halkın karar verme süreçlerine katmak için,
- Tüm Avrupa'daki kentler arasında işbirliği ve dayanışmayı gerekli görmektedir.

Avrupa Bölgesel Özerklik Şartı ise, bölgesel yönetimlerin oluşturulması amacıyla ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nın, yerel ve bölgesel makamlar yararına hizmette yerellik ilkesinin uygulanmasında tamamlayıcı oldukları düşünülerek ve bölgenin gerek Avrupa bütünleşmesi, gerek bu harekete dahil devletlerin içsel örgütlenmesi açısından gözetilmesi gereken ilkelerden biri

³⁹ Avrupa Kentsel Şartı için bkz., Erişim: 15.01.2003, <http://www.yerelnet.org.tr/uluslararasi/avrupakonseyanlasmasa7.php>

olarak değerlendirilen, hizmette yerellik ilkesinin yaşama geçirilmesi için uygun bir yönetim kademesi olduğu kabul edilerek hazırlanmıştır.⁴⁰ Bu anlamda, yerellik vurgusu, Avrupa Konseyi'nin şartlarında önemli bir yere sahiptir. AB'nin merkezîyetçi yapısının yerellikleri bastırmasına fırsat vermemek açısından Konsey, yerelliği güvenceye bağlama amaçlı olarak üye ülkeler arasında benzer uygulamalara gidilmesini, yerel yönetimlere belli olanakların yaratılmasının sağlanmasını hedeflemektedir.

4.7. Sonuç

Küreselleşme çabasındaki sermaye sınıfı, bu amacını uygulamaya geçirmek için bir taraftan küresel olana vurgu yapmakta; diğer taraftansa yerel birimlere destek vererek yerelleşmeyi ön plana çıkarmaktadır. *“Küreselleşme yandaşlarının senaryolarına göre, pazar alanının büyütülmesi için ulusal sınırların dışına çıkılması ve ulusal devletin elinde bulunan denetimin ele geçirilmesi (devletsizleştirme) gerekiyordu ki, bunun için de kolay denetlenebilir, güler yüzlü ve insana yakın bir yönetim şekline gereksinme vardı. O halde, demokrasinin vazgeçilmez ögesi olan yerel yönetimler ve yerelleşme desteklenmeliydi; önlerindeki ulusal kurallardan oluşan engeller de kaldırılmalıydı... Küreselleşme için tehdit oluşturan kurallar ve düşünceler, belirli sınırlar içinde şeffaflaştırılarak kolay izlenebilir ve denetlenebilir hale getirilmeliydi. Yeni yerelleşme, pazar üzerinde söz ve karar sahibi olabilmek için gözetim sorununu çözmek amacıyla tasarlanmış bir model olmalıydı.”*⁴¹ Bu çerçevede sermaye sınıfı, yerel düzeyi ön plana çıkarıp ulus devleti aşmaya çalışırken, demokrasi söylemlerini yükseltmiş ve yerel yönetimleri birer demokrasi okulu konumundaki özelliğinden yararlanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, daha çok demokrasi isteyen, kararlara katılımı arzulayan bireylerden de bu çağrıya yanıt gelmiş ve yerelleşme sahiplenilmiştir.

⁴⁰ Avrupa Bölgesel Özerklik Şartı için bkz., Erişim: 15.01.2003, <http://www.yerelnet.org.tr/uluslararasi/avrupakonseyianlasmasi2.php>

⁴¹ Ali Rıza Aydın, “Yerelleşmenin Geleceği”, *Ada-Kentliyim Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997, s. 52

Yereli, yerelleşmeyi tek başına demokratikleşme ile özdeşleştirmek önemli yanılsamaları içermektedir. *“Birincisi, yerelleşme sürecinin kendisinin demokratikleşmeyle özdeşleştirilmesi, mekânsal belirlemecilik içermektedir. Ölçekleri tanımlayan güç ilişkisine bakılmadan mekânsal ölçeklerin kendisine a priori bir olumluluk ya da olumsuzluk yüklemek, mekânın kendisine bir güç atfetmek anlamına gelmektedir. Yerelin demokratikleşmeyle ilişkilerinin kurulması, mekânın kendisinden değil, yereli oluşturan sosyal ilişkilerden çıkarılmaktadır.”*⁴² Bu anlamda, yerele sırf katılımı teşvik eden bir ölçek olduğundan hareketle demokratiklik payesi vermek, mekân fetişizmi anlamına gelir. Çünkü, demokrasi yalnız ölçek sorunu ile ilişkilendirilemez. Demokratik yönetimin ölçütlerini belirleyen verili ölçek üzerindeki sosyal ilişkilerdir ve yaşadığımız süreçte görmezlikten gelinen ve hataya düşülmesine neden olan çok önemli bir değişim söz konusudur. Keynesyen dönemde yerel, birlikte tüketimin örgütlendiği mekân olarak öne çıkarken, temsiliyet açısından da çoğulcu temsiliyet ilişkilerine göre açık bir yapıdaydı. Oysa, Keynes sonrası dönemi, üretimin örgütlendiği mekân olarak tanımlanmaktadır ki, bu korporatist bir temsiliyet yapısını doğurmaktadır.⁴³ Bu nedenle günümüzde yerelleşme, demokratikleşme ile eşit görülürken, temsiliyet yapısında oluşan bu değişim görmezlikten gelinmektedir. Oysaki, ulusal ölçeği geriletip sorunlarını çözmek için yerel ölçeği ön plana çıkaran sermaye ilişkilerinin yerel ölçekte kendi temsiliyetini güvenceye alacağı da düşünülmelidir.

Özetle, bugün demokratikleşmeyle eş tutulan yerelleşme, tek başına demokratikleşmeyi getirmediği gibi, gerçekte geniş kitlelerin temsil edilmesinin yolunu tıkamakta ve ekonomik gücü elinde bulunduran temsil noktasında da gücünü sürdürmektedir. Küreselleşme sürecinin aktörlerinin kimler olduğu dikkate alındığında, bu durumun gerçekliği ortaya çıkmaktadır. Demokrasi ve katılımı ilişkisi olmayan küreselleşmeye bağlı olarak gelişen yerelleşme ise gerçekte, yerelleşme değil, yerelleşme adı altında ulusal olanın geriletilmesidir. Oysa ulusal olan geriletilirken onun yerine konulmaya çalışılan küresellik sadece sermaye birikim sürecinin yeni bir aşamasını ifade ederken, yerel ne siyasal ne kültürel ne de

⁴² Şengül, 2000, s. 146

⁴³ Ersoy - Şengül, a.g.e., s. 138

ekonomik olanı ifade eder. Çünkü yerel bir iktidar odağı değildir, ayrıca yerelin sahip olduğu egemen bir kültürden çok ulusun alt kültürüdür. Ekonomik bir bütünü oluşturamayacak kadar küçük olan yerelin özgünlüğü, emek pazarını tanımlayan bir birim olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁴ Bu anlamda, ulusal ölçek karşısında öne çıkarılmaya çalışılan yerel ölçek bir iktidar yatağı olmadığı gibi, olması da olası değildir. Çünkü, yerel yönetimler, merkezi yönetimin alt birimleri olarak kurulmuş ve gelişmişlerdir. 200 yıllık bir ikincil görevden temel göreve geçmek, kısa vadede mümkün görünmemektedir. Üstelik, ulus devletlerin yerlerini kendi alt birimlerine bırakma yönündeki girişimleri, kendi istekli davranışlarından çok, içinde bulundukları ekonomik zayıflığa bağlı olarak gelişen dış baskılar sonucudur. Buna ek olarak insanların yüzyıllardır kendilerini tanımlamalarının en önde gelen bileşeni olan ulusal kimliği ve ulusa aidiyet bağını bir anda terk etmeleri de mümkün görünmemektedir.

⁴⁴ Şengül, 2000, s. 133

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE YERELLEŞME DİNAMİĞİNDE ULUS DEVLET

Küreselleşme, yerelleşme ve bölgeselleşme eğilimleri ile birlikte ulus devletin tarihsel gelişiminin ele alındığı bölümlerin ardından, çalışmanın bu son bölümünde küreselleşme yerelleşme dinamikleri bağlamında ulus devlet olgusunun bugünü ve geleceği tartışılmıştır.

5.1. Küreselleşme ve Yerelleşme Dinamiğinde Ulus Devletin Bugünü ve Geleceği

16. ve 17. yüzyıllar boyunca temelleri atılan ulus devlet 18. yüzyılda tarih sahnesine çıkmıştır. Avrupalı güçlerin Coğrafi Keşifler ile başlattığı sömürgecilik faaliyetleri sonrası Avrupa’da biriken servet bir zaman sonra teknolojik buluşlarla da birleşince ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçişi sağlamıştır. Buhar enerjisinin kullanımına bağlı olarak üretilen yeni makineler üretimi daha çok hızlandırırken üretilen ürünleri de benzer kılmıştır. Böylece sanayi kapitalizmi öncesinin küçük el tezgahlarında, atölyelerinde hatta evlerde yapılan üretimi fabrikalara, imalathanelere taşınmış bunun sonucu daha seri bir üretim başlamıştır. Sanayi üretiminin başlaması ile daha çok güç kazanan eskinin ticaret, yeninin ise sanayi burjuvazisi kolonilerden elde ettiği hammaddeler ile üretimi arttırırken, diğer taraftan da pazar yarışlarına girişmiştir. Bu anlamda hem Avrupa’daki hem de kolonilerdeki pazarlarını işlevsel kılan burjuvazi ekonomik gücünü arttırmış, arttırdığı ölçüde de siyasal güç talep eder olmuştur. Ürettiği malları pazara ulaştırmada önüne çıkan yerel gümrükler burjuvazinin kârını düşürdüğü için başlarda salt üretime yönelik faaliyet sürdüren bu toplumsal grup zaman içinde kârını koruma amaçlı olarak siyasete aktif olarak katılmaya başlamıştır.

Burjuvazinin siyasallaşma çabaları dönemin monarklarının yerel feodaller, Kilise ve Roma Cermen İmparatorluğu’na karşı güç mücadelesi ile çakışmıştır. Bu noktada ittifaka giren burjuvazi ile monarklar diğer güçlere karşı başarı sağlamış ve istenilen sonuca ulaşmışlardır. Monarkların güç yarışında, ekonomik gücüne

dayanarak askeri malzeme açısından onlara desten veren burjuvazi yeni yönetim şekillenirken de söz sahibi olmuş ve ulus devletin biçimlenmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Önüne çıkan yerel gümrükleri aşp belli bir pazar alanında aynı kurallara tabi olmayı isteyen burjuvazi, ulus devletin kuruluşu ile bu amacına erişmiştir. Hem iç gümrükleri kaldıran hem de ulusal sınırlar boyutunda uygulamaya konulan gümrüklerle, burjuvazi kendi pazarı üzerinde tek söz sahibi güç haline gelmiştir. Bu anlamda verili sınırlar içerisinde tek hukukun geçerli olduğu ulus devlet homojen bir pazarı ifade etmektedir.

Tek hukuka bağlı olarak sınırları belirlenen ulus devlet farklı etnilerden, dinlerden ve dillerden insanları aynı hukuka tabi kılarak ve aynı pazardan çıkar sağlar konuma getirerek ulusu oluşturmuştur. Bu anlamda ulus da tıpkı ulus devlet gibi tek hukuka bağlı olarak tarihin belirli bir aşamasında oluşmuştur. Bu nedenle her ikisi de tarihsel oluşumlardır. Tek bir pazar arayışındaki burjuvazinin yoğun çabalarıyla desteklenen ulusal sınırlar kısa sürede ortak çıkara bağlı olarak, yurttaşları arasında üst seviyede bir homojenleşme sürecini başlatmıştır. Etniler, yerellikler ikinci plana itilirken ulusal dil, ulusal kültür ve ulusal bağlılık güçlenmiş böylece mekânı belirleyen sosyal ilişkiler bir zaman sonra ondan etkilenir olmuşlardır. Ulus devletlerin bu homojenleşme, yani ulus yaratma süreçlerindeki en önemli araçları onlara hukuk koyma gücünü veren egemenlikleriydi. Egemenliklerine dayanarak ortak ve laikleşmiş bir eğitim, ülkenin her yerinde geçen kurallar ve bir üst kültür yaratan ulus devletler sınırları içerisinde yaşayan insan kitlesini kısa sürede yurttaşlar grubuna dönüştürmeyi başarmıştır. Bununla birlikte ulusların ortak pazara aidiyete bağlı olarak ulus devletler öncesinde biçimlenmeye başladıkları da bir gerçektir.

Avrupa'da ortak hukuka ve ortak pazara dayalı olarak kurulan ulus devlet yaklaşık 150 yıl sonra dünya ölçeğinde daha yaygın bir devlet biçimine dönüşmüştür. Çünkü öncelikle 1. Dünya Savaşı sırasında gerçek bir dünya gücü haline gelen ABD'nin gerek 1. Dünya Savaşı sırasındaki girişimleri gerekse 2. Dünya Savaşı sonrasındaki çabaları yeni ulus devletlerin kurulmasında önemli bir işlev görmüştür. 1. Dünya Savaşının sonunu belirleyen ABD Başkanı Wilson'un 14 İlkesi ile savaş sonrasının düzenini kendi çıkarlarına uygun olarak belirleme çabası vermiştir. Her ulusa kendi kaderini tayin hakkı tanıyan Wilson'un ilkeleri bir

tarafından imparatorlukları çözerken Avrupalı güçlerin sömürgelerinde bağımsızlık hareketlerini tetiklemiş, böylece Avrupalılar'ın sömürgeleri pazar sorunu yaşayan ABD'nin yeni pazarları konumuna getirilebilmiştir. Wilson'un 14 ilkesinin yolunu açtığı bu amaç gerçek anlamda 2. Dünya Savaşı sonrasında hayat bulmuştur. İki savaş arası dönemde Avrupa pazarının en büyük ithalatçısı konumundaki ABD, 1. Dünya Savaşı nedeniyle yıpranan ekonomilerini korumaya yönelik Avrupalı ülkeler yüzünden sorun yaşamaktaydı. Bu nedenle 1929 yılında üretim fazlasını eritemeyerek krize giren ABD, benzeri bir büyük buhranı yaşamamak için 2. Dünya Savaşının tarafı olmamakla birlikte hem savaş sürecinde Müttefik gruba silah satışını sürdürmüş hem de Almanlar'ın bu ticarete zarar verdiklerinden hareketle savaşa dahil olarak, tıpkı 1. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi savaşın sonunu belirlemiştir. Savaş sonrası düzenin belirlenmesinde aktif rol alan ABD, Avrupalıların sömürgelerinde pazar ekonomisine bağımlılık şartı ile ulusal bağımlılık taleplerine destek vermiş ve 1950 sonrasının ulus devlet sayısı artan bir dünyaya dönüşmesinde etkili olmuştur. ABD'nin yeni pazar arayışına işaret eden bu çabalarına, bir taraftan sömürge halklarından gelen bağımsızlık talepleri ve çabaları eklenmiş diğer taraftan iki savaştan yıpranarak ve güç kaybederek çıkan Avrupalı güçlerin yaptıkları kar-zarar muhasebesi sonucu sömürgelerindeki nüfuzlarını sömürgecilik sonrasında da koruyacaklarına olan inançları eklenmiş, böylece eski sömürgelerde yeni bağımsız ulus devletler kurulmuştur.

1941'de kurulan Dış İlişkiler Komisyonu'nda savaş sonrasında uluslararası ekonomisinin düzenini sağlamak amacıyla IMF, DB ve DTÖ'nün kurulmasına karar verilmiş ve ardından organize edilen Bretton Woods Konferansı ile bu kurumlara uluslararası düzeyde meşruiyet kazandırılmıştır. Böylece uluslararası ekonomiyi düzenleyecek kurumlarda ekonomik gücüne bağlı olarak elde ettiği güçle ABD, savaş sonrası düzeni kendi çıkarı doğrultusunda düzenlemeye başlamıştır. Savaş nedeniyle yıpranan Avrupa ülkelerinin devlet destekli kalkınma çabaları ile bağımsızlığını yeni kazanan ulus devletlerin kalkınma çabalarına destek verilmiş böylece bu ülkelerin kısa sürede pazar ekonomisine hazırlanmasına çalışılmıştır. Elbette bu ülkeleri pazar ekonomisine hazırlamaktaki amaç ABD'nin sürekli artan üretimin yeni pazarlar kazandırma ihtiyacıydı. Buna ek olarak üretim için gerekli olan hammaddelere rahat ulaşılabilmesi de bu ülkelerin yeknesak bir sisteme dahil edilmelerine bağlıydı. 1941 yılında Dış İlişkiler Komisyonu amacını

şöyle belirlemişti: “Amerikan finans ve sanayi sermayesinin ihtiyacı olan materyalleri mümkün olan en az stres ve zahmetle elde edebilmek için gerekli ekonomik ve askeri hakimiyetin tüm dünyada kurulması”¹ Bu doğrultudaki amaç ve bu yolda harcanacak ABD çabasına ilişkin çok önemli bir kanıt da gizli devlet belgelerinde ifade edilmiştir. 1948 yılında George Kennan’ın belgelere geçen saptaması şu yöndedir: “... biz dünya refahının %50’sine sahibiz, fakat dünya nüfusunun ise sadece yüzde 6.3’üne. Bu eşitsizlik biz ve Asya’daki halklar arasında bilhassa büyük. Önümüzdeki dönemdeki gerçek vazifemiz milli güvenliğimize zarar vermeden bu eşitsizliği korumamızı mümkün kılacak bir ilişkiler modeli geliştirmektir.”² Kennan’ın ifade ettiği bu gerçek çerçevesinde ABD, zaten 1944’te uluslararası ekonominin gidişatına yön vermek için IMF ve DB’nin kurulmasını sağlamış ve ekonomik gücünün verdiği destekle süreci kendi yararına işletmiştir. Her fırsatta kurumlar ve kurallar aracılığı ile mevcut eşitsizlik pekiştirilmiş ve ABD kendi içindeki refahı ve buna dayalı “demokrasisini” dışarının zenginliğini kendinin kılarak ve dışarıdaki anti-demokratik uygulamaları ile sağlamıştır.

2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın sanayi mallarına dayalı serbest ticaretle pazar ekonomisinden kopuşu önlenirken, Çevre ülkelerde de pazar ekonomisine geçişi sağlayacak uygun mekanizmalar yaratılana kadar kalkınmacı devlet desteklenmiş, alım gücü artan ve tüketim kalıpları değişen kentli bir kitle yaratılmıştır.³ Çevrenin bağımsızlığını kazanmış ülkeleri bu çaba çerçevesinde desteklenirken, büyük kolaylıklar tanınan bu ülkeleri Sovyet Sosyalizmi’nden uzak tutmak da 1945 sonrasının ABD politikasında önemli yer tutmaktaydı. ABD’nin önderliğinde şekillenen NATO ve SSCB önderliğinde şekillenen Varşova Paktı arasında yaşanmaya başlanan ve yaklaşık 40 yıl süren soğuk savaş ikinci dünya savaşı sonrası dünya politikasının temel bileşenidir. Soğuk Savaş süresince her iki blok arasında ilişkiler sınırlı düzeyde kalırken, Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde çıkar çalışmalarına dayalı çekişmeleri büyük boyutlara ulaşmıştır. İkisi arasındaki

¹ Yılmaz, *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, <http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm>

² PPS 23,24 Şubat 1948 tarihli, Çok Gizli şeklinde tasnif edilmiştir: Review of Current Trends: U.S. Foreign Policy, Thomas E. Entzold ve John Lewis Goddis (Ed.), Documents on America Policy and Strategy, 1945-1950 (New York, Columbia University Pres, 1978) s. 227 den aktaran Falk, s. 18

³ Keyder, “Modernleşme ve Ulusal Kalkınmacılık”, a.g.e., içinde, s. 27-28

bu güç savaşı Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin görece rahat kaldıkları bir ortam yaratmış ve bu zaman diliminde kalkınma çabalarına hız verilebilmiştir.

1945 sonrası oluşan iki kutuplu Dünya sistemi, 1960'larla birlikte Doğu Bloku'nda ortaya çıkan değişimlerle etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Stalin'in ölümünün ardından, Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP)'nin 20. Kongre'sinde barış içinde bir arada yaşama ve sosyalizme ulaşmada ayrı yolların varlığının kabul edilmesiyle, Blok içinde Moskova'nın etkisinden kurtulma yönünde bağımsızlık mücadeleleri başlamıştır.⁴ Buna bağlı olarak Polonya ve Macaristan'da başlayan mücadeleler ilk çatlakları oluşturmuştur. Yugoslavya ile daha önceden kopan bağlara Çin ve Arnavutluk da eklenmiş; böylece blok içinde çok merkezlilik benimsenmek durumunda kalınmıştır. Sürece son noktasını koyan ve Blok'un tamamen dağılmasına yol açan ise Gorbaçov'un 1985 yılında SBKP Genel Sekreteri olması ile başlayan evreydi. Glastnot (açıklık) ve Perestroika (yeniden yapılanma) politikalarıyla kısa sürede siyasal, ekonomik ve toplumsal bir dönüşüm başlatan Gorbaçov, 1990 ilkbaharında SBKP'nin siyasal tekeline son verilmesi ve piyasa ekonomisine geçişinin ilk adımlarının atılmasını sağlamıştır.⁵ Sonuçta 1989'da Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi ardından 1991'de de SSCB'nin dağılması ile Doğu Bloğu yıkılmış ve Batının demokratik kapitalizmi en büyük rakibinin yıkılışının ardından tek ve hakim sistem konumuna gelmiştir.

1970'lerde krize giren Fordizm'in, krizi aşma çabası içinde dünya pazarını hedef kitle olarak belirlemesiyle ÇUŞ'lar kâr hadlerini yükseltmek için bir taraftan üretimin bir kısmını Üçüncü Dünya ülkelerine kaydırmaya, diğer taraftan ise korumacı duvarlarla örülü ulusal sınırları aşmaya yönelmişlerdir. Bu doğrultuda 70'ler boyunca atıl euro-dolarların akıtılma alanı haline gelen Üçüncü Dünya ülkeleri 80'lerle birlikte artan faizlerle borç krizine sürüklenmiş ve borçlarını ödeyebilmek için de IMF ve DB nin politikalarıyla serbestleşmeye zorlanmıştır. Üçüncü Dünyanın kalkınmacı devletleri belirli bir kalkınma evresinden sonra tüketim kalıpları değişen ve pazar ekonomisine dahil edilebilecek yapıları ve nüfuslarıyla birer birer serbestleşme, özelleştirme, kuralsızlaştırma uygulamaları ile dışa açılmıştır. Böylece yeni pazarlar ile kâr hadleri yükselmeye başlamıştır.

⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih, 1918-1994*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 376-378

⁵ y.a.g.e., s. 492-493

SSCB'nin çözülüşü ile siyasal arenadaki rakibini alt eden Batı kapitalizmi yeni pazarlara yönelirken de önüne çıkan en büyük engelin egemen ulus devletler olduğunun bilincine varmıştı. Bu noktada beliren yeni rakip zamanında desteklenen ve geliştirilen ulus devletlerdi. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken Batı kapitalizminin 80'lerle birlikte Merkez'de sosyal adaletçi yönü ile kârları düşüren refah devleti anlayışını Çevre'de ise kalkınmacı çaba içindeki ulus devletleri hedef alması ve Merkez'de refah devletini özelleştirmeler yoluyla çözdükten sonra Çevrenin ulus devletlerine yönelmesidir. Bu anlamda siyasal rakibi olan sosyalizmin tarih sahnesinden çekilmesine ek olarak, Batı'da refah devletinin yükünden de kurtulan Batı kapitalizminin önünde engel olarak yalnız Üçüncü Dünya ulus devletleri kalmıştı. İşte küreselleşmeye bağlı olarak ulus devletlerin güçsüzleşip çözülmeye başladığı ve küresel olanla yerel olan öne çıkarken ulus devletler döneminin sonuna gelindiği söylemlerinin yükseltilmesi bu döneme denk düşmüştür.

1989'da Fukuyama "tarihin sonu"nu ilan ederken⁶, demokratik kapitalizmin tek hakim sistem olduğu ve artık tarihin bu seyir içinde akışını sürdüreceğini ilan ediyordu. Tarihin sonuna gelindiğini ve tek sistem olarak demokratik kapitalizm üstünlüğünü kanıtladığına göre artık farklılıkları ve sınırlamaları temsil eden ulus devletlerin de sonu gelmişti. Bu anlamda 1989'da Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Soğuk Savaş süresince gelişen ve güçlenen ulus devletlerin de sonunun geldiği ilan edilmişti.⁷ Oysa 1989'da sona eren iki müttefik arasındaki ekonomik ve siyasal mücadele idi. Bu da müttefiklerden birisinin kendi içinde dağılmasıyla gerçekleşmişti. Ancak, yaklaşık 40 yıl süren ve dünya politikasının hakim politikasını oluşturan Soğuk Savaş'ın, Doğu Bloğu'nun çöküşüyle sonuçlanması ABD tarafından uluslararası politikanın yeni yönünü belirleme çabasında politik malzeme yapılmış ve süreç yeni hedeflerin elimine edilmesi için kullanılmıştır. Bu noktada 80'lerle birlikte ekonomik liberalizasyon içerisinde devletin küçültülmesi ve ekonomik alandan çekilmesi yönündeki görüşleri savunan Yeni Sağ ideolojisinin çabaları sonuç vermiş; 80'lerle birlikte görev anlayışları değişen DB ve IMF,

⁶ Fukuyama'nın bu tezi için bkz., Francis Fukuyama, "Tarihin Sonu mu?", (Çev. Yusuf Kaplan), **Tarihin Sonu mu?** içinde, (Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 23

⁷ Hirst - Thompson, 1998, s. 208

Üçüncü Dünya ulus devletlerini zayıflatmaya ve bu bölgelerde oluşan artı değeri daha hızlı şekilde Merkez'e aktarmaya yönelik politikalara yönelmiştir. Krediler koşula bağlanmış ve kredi alabilmek için ulus devletler sübvansiyonları kaldırmaya, sosyal harcamaları azaltmaya, devlet tekellerini kaldırmaya, kamu teşebbüslerini özelleştirmeye, ticaret ve finansı özelleştirmeye ve dünya mali piyasaları ile bütünleşmeye zorlanmıştır.⁸

Yeni Sağ'ın aynı içeriğe sahip 1989 tarihli Washington Uzlaşması da bu yöndeki diğer bir girişimi oluşturmuştur. Bu anlamda ulus devletleri ortadan kaldırmanın daha doğrusu güçsüzleştirmenin yolu olarak onun ekonomik temellerini yıkmak ve böylece sosyal boyutu törpülenen ulus devletleri birer güvenlik birimine dönüştürmek amaçlanmıştır. Minimal devlet görüşü ABD ve etkisini hissettirdiği kurumlarda şiddetle savunulmuş, Batılı güçler hem GSMH'lerinin yarıya yakınına kamu ekonomisinden elde eder ve hem de kendi ekonomilerini belirli noktalarda aldıkları önlemlerle korurken; AGÜ'lerden hızla dışa açılmaları, devleti asli görevleri olan güvenlik ve adaletle sınırlandırmaları istenmiştir. Bu noktada AGÜ'lere serbest piyasaya eklemlenme ile refahın artacağı telkininde bulunmuş ve Asya Kaplanları'nın hızlı büyümeleri örnek gösterilmiştir. Oysa Asya'da yakalanan hızlı büyümenin temelinde güçlü devlet ve onun yönlendirmeleri bulunmaktadır.

Bir taraftan borçları nedeniyle şartlı krediler yoluyla diğer taraftan ise siyasi platformda yürütülen çaba ile sınırları geçirgen hale getirilen Üçüncü Dünya ulus devletleri sosyal olan yönlerinden arındırılırken, serbest piyasanın devamını sağlayan, bu yönde düzenlemeleri gerçekleştiren bir yapı haline getirilmiştir. Bu süreçte hukuksal düzenlemeler ile küreselleşmenin yolunu açan ulus devletler, serbest piyasanın oluşturulması ile ekonominin kontrolünü ellerinden kaçırmış ve mülksüzleşmeye başlamışlardır. *“Küreselleşme sahnesine çıktığında, devlet striptiz yapmaya başlar, gösterisinin sonunda üzerinde yalnızca çıplak zorunluluklar, yani baskı güçleri kalır. Maddi temeli tahrip olduğundan, egemenliği ve bağımsızlığı iptal edilmiş, politik sıfatı silinip kaybolmuş ulus devlet, mega şirketlerin basit bir güvenlik birimi haline gelir. Dünyanın yeni efendilerinin doğrudan yönetmeye*

⁸ Kazgan, 2002, s. 95-96

*ihtiyaca yoktur. Ulusal hükümetler onlar adına işleri yoluna koyma görevini üstlenmiştir.”*⁹ Bu alıntıda da ifade edildiği üzere 80’ler ve 90’lar boyunca ekonomik gücü geriletmeye çalışılan ulus devletler ÇUŞ’ların birer güvenlik görevlisi konumuna getirilmiştir.

Hemen tamamı Batılı olan ve faaliyetlerinin, katma değerlerinin ve Arge’lerinin yüzde seksenlere varan bölümünü anavatanlarında gerçekleştiren ÇUŞ’lar maddi varlıklarının da büyük çoğunluğunu kendi merkez ülkelerinde bulundurlar.¹⁰ Bu nedenle ÇUŞ’ların çokuluslu olduğunu iddia etmek gerçekçi değildir. Ulusal özellikler sergileyen ÇUŞ’lar, daima kendi ulus devletlerinin desteği ile güçlerini ilerletmişlerdir. 18. yüzyılda devletlerinin ordularını kullanan ÇUŞ’lar bugün politik gücünden yararlanırlar ve bu anlamda Merkez ulus devletleri ÇUŞ’larını destekleyerek Çevre ulus devletlerinin ekonomik gücünü zayıflatır ya da kendi ÇUŞ’unun çıkarını kollar. Örneğin Fransa Cumhurbaşkanı Chirac, Türkiye helikopter ihalesinde Fransa firmasının önerisini eleyince Türkiye’ye yapacağı resmi ziyareti askıya alabilmektedir.¹¹ Bu Batılı güçlerin ÇUŞ’larının ve dolayısıyla kendi ekonomilerinin çıkarını nasıl savunduğunun, koruduğunun kanıtıdır. Oysa Çevre ulus devletlerinin bunu yapmasına izin verilmez. Buna ek olarak sermayeyi kendi ülkesine çekebilmek için AGÜ’ler bir taraftan finans piyasalarını serbestleştirirken diğer taraftan gelecek sanayi sermayesi için gerekli altyapı yatırımlarını gerçekleştirmekte, işçi haklarını geriletmekte, sendikal haklar ve sosyal güvenliğe yönelik düzenlemeleri aksatmakta ya da var olanları uygulamamakta, çevre korumaya yönelik uygulamaları hiç dikkate almamaktadır. Bu anlamda ekonomik gücünü tam anlamıyla kendi yasal düzenlemeleri ile gerileyen Üçüncü Dünya ulus devletleri Batı sermayesi için en uygun koşulları yaratmaya çalışmaktadır. Bu yolda birbirleri ile sürekli yarışa giren AGÜ’ler daima daha az zorunluluk ve daha çok kâr yönünde Batılı ÇUŞ’lar için pek çok seçenek yaratmakta ve onların aralarındaki yarış ÇUŞ’ların kazanç hanesini yükseltmektedir.

⁹ “Sept Pieces Du Puzzle Neoliberal: La Quatrieme Guerre Mondiale a Comence”, **Le Monde Diplomatique**, August-1997, s. 4-5’ten aktaran Bauman, a.g.e., s. 77

¹⁰ Hirst-Thompson, 1998, s. 125-127

¹¹ Manisalı, a.g.e., s. 13

ÇUŞ'lar yoluyla sanayi sermayesi yönünden hem güçsüzleştirilen hem de ÇUŞ maliyetleri karşısında ulusal sanayinin rekabet edememesi ile sanayisizleştirilen ulus-devletler, diğer taraftan finansal krizlerle de başa çıkmak zorunda bırakılmaktadır. Bugün dünyanın en çok gelir getiren borsaları daha çok AGÜ/GOÜ'lerin borsalarıdır.¹² Bunlar içerisinde dolar üzerinden %209 getiri ile Türkiye birinci konumdadır. Bu şu anlama gelmektedir: AGÜ ve GOÜ'lerde finansal serbestleşme ile yolu açılan mali işlemler kısa sürede Batılı finans kuruluşlarına büyük getiri sağlamaktadır. Borsalarını serbestleştirmeye zorlanan bu ülkeler uluslararası piyasalarda kamu kaynaklı krediler azaltıldığı için özel piyasalardan borçlanmakta ve elde ettiği artı değeri faiz olarak bu özel piyasalara aktarmaktadır. Diğer taraftan ülkelerin, finans çevrelerinin hoşuna gitmeyen bir uygulamaya ya da düzenlemeye gitmesi halinde bir günde ya da saatler içinde ülke piyasasından milyon dolarlar çekilmekte ve ülke bir anda kriz ile yüzyüze bırakılmaktadır. Sonuçta süreç her iki yönden de AGÜ'lerin ekonomik gücünü zayıflatırken, Batılı devletlere kaynak transferini sürekli artırmaktadır. Bunun sonucunda Merkez ulus devletleri konumunu muhafaza ederken, ayaklarının altından ekonomik temeli çekilen Çevre ulus devletleri güçsüzleştirilmektedir.

Ekonomik küreselleşme söylemi bir taraftan küresel toplumun yaratılmasından söz ederken, diğer taraftan farklılıkları kışkırtmakta ve parçalanmaları desteklemektedir. Bu anlamda küreselleşme çağında yaşanan mikro-ulusçuluklar bir tezat oluşturmaktan çok bir bütünün iki parçasını oluştururlar. Ekonomik küreselleşme gerçekte Batılı güçlerin dünya pazarını giderek daha çok ellerine geçirmeleri ve bu yolda Çevre ulus devletlerinin ekonomik gücünü kırma biçiminde ilelemektedir. Ekonomik gücü zayıflayan, dolayısıyla kalkınma çabaları inandırıcılığını yitiren ulus devletler de geçmişi 50 yıllık bir sürece sahip olan ulus yaratma çabaları sonuca ulaşmadan yıkıma uğratılmakta, böylece ulusal pazardan pay alamayan gruplar etnisite, din temellerinde ayrılıkçı hareketlere yönelmekte ve sayısı hızla artan küçük devletler belirmektedir. 1960-98 arası dönemde nüfusu 1 milyondan az devlet sayısı 15'ten 43'e yükselmiştir.¹³ Bu devletlerin pek çoğu, ayrıldıkları ülkelerin yerel birimleri konumundaydı. Bu anlamda, demokrasi söyleminin ardına gizlenilerek, yerel yönetimlerin demokrasi okulu olma yönlerine vurgu yapılarak

¹² Kazgan, 2002, s. 178

¹³ Öymen, a.g.e., s. 57

yerelleşme desteklenmekte, sonuçta yerelleşme yoluyla ulus devletler içindeki farklılıklar belirginleştirilerek mikro devletler yaratılmaktadır.

Yerelleşme, temelde ulus devletlerin gücünü artıran bir uygulamadır. Çünkü merkezi yönetimin yükünü paylaştan yerel yönetimler, hizmetleri halka daha uygun düzeyde sunmakta, hem bürokrasiyi hem de zaman kaybını önlemektedir. Bu açıdan, ulusal bütünlüğü pekiştirmekte ve sorunları ilk elden çözmektedir. Ayrıca katılıma açık olması da, yerel yönetimler aracılığıyla halkın kararlara katılımını sağlamaktadır. Oysa ulusal bütünlüğün tam olarak sağlanmadığı ülkelerde, ısrarla yerelleşme politikaları zorlandığında, Kolombiya örneğinde olduğu gibi, ayrılıkçı hareketlere zemin hazırlamaktadır.¹⁴ Bu bakımdan, küreselleşme, yerelleşme ile birlikte yürütülmekte ve mikro-ulusçuluk körklenmektedir. Her geçen gün büyük ulus devletler parçalandıkça ortaya çıkan nüfus ve ekonomi bakımından güçsüz devletler ise, ekonomik küreselleşmenin yolunu açan siyasal parçalanmışlığa katkı sağlamaktadır. Çünkü, *“finans, ticaret ve enformasyon endüstrisinin küresel hareket özgürlüğü ve kısıtlanmaksızın amaçlarının peşine düşebilme özgürlüğü, dünya sahnesinin politik parçalanmışlığına bağlıdır. Denilebilir ki hepsi, zayıf devletlerin, zayıf olan ama nasıl olmuşsa devlet olarak kalan devletlerin varlığından çıkar sağlamaktadır. Küresel sermayenin rızasıyla varlık kazanmış bu tür devletlerarası ve yerellik üstü kurumlar, bilerek ya da bilinçaltında sermayenin serbest hareketini engelleyebilecek ya da yavaşlatabilecek ve piyasa serbestisini sınırlayabilecek ne varsa tahrip etmeleri için kendi üyelerine ya da bağımsız olan devletlere sistematik olarak eşgüdömlü basınç uygularlar. Zayıf devletler, sık sık güvenilmez bir biçimde bir yeni dünya düzensizliği gibi duran yeni dünya düzeninin var kılmaya ve bizatihi üretmeye ihtiyaç duyduğu şeyin ta kendisidir. Zayıf, sözde devletler kolaylıkla, iş hayatının sürmesi için gerekli olan; ama küresel şirketlerin özgürlüğüne etkili kısıtlamalar getirebileceğinden korkulmayan (faydalı) yerel polis karakolları rolüne indirgenebilirler.”*¹⁵

Küreselleşme sürecinde, Çevre ulus devletlerinin yukarıda da açıklandığı üzere, küreselleşmeyle ekonomik temelleri zayıflatılarak güçsüzleştirilirken; diğer taraftan devletin düzenleyici gücü, yani hukuk koyma gücü yerelleşme yükseltilerek

¹⁴ Öymen, a.g.e., s. 57

¹⁵ Bauman, a.g.e., s. 79

sınırlandırılmakta ya da parçalanmaktadır. Bir yandan mikro-ulusçuluk körüklenirken, diğer yandan da yerel olana destek verilmektedir. Çünkü her iki süreç de, küreselleşmenin önünde engel olarak duran ulus devletleri parçalamakta ya da gücünü alt birimlere kaydırmaktadır. Mikro-ulusçulukla yaratılan güçsüz devletler gibi, ulus devlete karşı güçlendirilen oysa sermaye karşısında son derece güçsüz kalan yerel birimler de, sermayenin işini kolaylaştırmaktadır. “Bir ulusal devletle başa çıkmakla, bu ulusal devletin alt birimi olan büyük sayıda yerel birimle başa çıkmak karşılaştırılırsa, kafa tutacak muhatabın gücünün zayıfladığı açıkça ortaya çıkar. Diyelim ki, bir yerde serbest bölge kurmak, özel sermayeye özel olanaklar sağlamak istiyorsunuz, bunun pazarlığını güçlü bir ulusal devletle yapmak tabi ki sermayenin işine gelir. Bu çerçevede, iyice akılda tutulursa, bugün dünya çapında gelişmekte olan azınlıkların korunması siyasetinin bir yönüyle ne anlama geldiği apaçık ortaya çıkar. Ulusal devletler içinde azınlık haklarının körüklenmesi ve işte bu yerelleştirme bölge yönetimleri ile ulusal devletleri zayıflatma siyasetine hizmet eden yaklaşımlardır.”¹⁶

Küreselleşme, yerelleşme ve mikro-ulusçuluk boyutunda ileriye sürülen süreç, ulus devletin sınırlarını geçirgen kılmak ve gücünü azaltmak yönünde kullanılmaktadır. ABD eski Başkanı Bill Clinton’un Bosna Savaşı sonrasında Bosna-Hersek’e ziyareti sırasında dile getirdiği saptama, sürecin boyutunu çok net ifade etmektedir: “Küreselleşme gevşek sınırlar ister ve üniter devlet yapıları bu sürece uygun değildir.”¹⁷ Bu saptama, yaşanan sürecin çok kısa ve net bir ifadesidir; çünkü ekonomik küreselleşme ancak ekonomiler arasında gelişme farklarının olduğu bir ortamda ve ÇUŞ’lara bu farklı olanakları sunan ekonomiler arasında hareket serbestisini tanıyan, geçirgen sınırların mevcudiyeti halinde mümkündür. Bu nedenle, ulus devletlerin söndüğü, krize girdiği her fırsatta ifade edilmekte ve bu yönde çaba sarfedilmektedir. Gerçekte ise yaşananlar, ideoloji boyutunda dile getirilenlerle uyusmamaktadır.

Ulus devletlerin egemenliklerini sınırlandıran bir diğer gelişme, küreselleşme sürecinden önce başlayan, ancak küreselleşmeye bağlı olarak hızlanan bölgesel

¹⁶ Cem Eroğul, “Ulus Devlet ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme içinde*, (Haz. Işık Kansu), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 49

¹⁷ Gaye Yılmaz, *Yönetişim, Evrensel Kültür*, Ocak 2002, Erişim: 17.02.2003, <http://www.antimai.org/mkl/gy02evrkult5.htm>

ekonomik ittifaklardır. Ülkeleri bölgesel ittifaklara iten nedenler; büyüme, yatırım ve ticaretin zenginleştirilmesi, pazarın büyütülmesi gibi nedenlerken, bölgesel ittifak türleri de serbest ticaret bölgesinden tam ekonomik bütünleşmeye dek farklı düzeylerde gerçekleşmektedir.¹⁸ Hangi düzeyde gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, bölgeselleşme ulus devletlerin egemenliklerinin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Çünkü, ittifak kapsamında ülkeler ortaklaşa ekonomik kararlar alıp planlar saptamakta, bu anlamda tek tek ulusal devletler, ekonomik rollerini kendi kararları doğrultusunda kullanma yetilerinden uzaklaşmaktadır. Ekonomik planların aksatılmadan yürütülebilmesi için ülkelerin hukuk kurallarının birbirine benzetilmesi yönündeki girişimler de ulus devletlerin yasama güçlerini sınırlamaktadır. Bu bakımdan bölgeselleşme, bölgesel ekonomik ittifaklar, ulus devletlerin egemenliklerini kısıtlayan ve dolayısıyla güçlerini sınırlayan bir diğer gelişmedir.

Yukarıda değinilen süreçler ve gelişmeler dikkate alındığında, günümüzde ulus devletin varlığına ve gücüne yönelik pek çok tehditle karşı karşıya olduğu söylenebilir. Teknolojik gelişmeye bağlı olarak hızlanan iletişim olanakları ulus devletin homojen kültürünü zedelerken, vatandaşları üzerindeki denetim gücünü de sınırlamaktadır. Teknolojinin yarattığı benzer etkiyi, ekonomik küreselleşme ulus devletin ulusal ekonomisi üzerindeki kontrol gücünü zayıflatarak yaratmaktadır. Serbestleştirme ve kuralsızlaştırmaya bağlı olarak mali piyasaları yönlendirme gücünden feragat eden ulus devletler, ekonomik küreselleşme bağlamındaki girişimlerinin kendilerine neye mâl olduğunu krizlerle yüz yüze kaldıklarında fark etmektedirler. Küreselleşme sürecinde teknoloji temelli olmak üzere yaşanan bu iki gelişme, ulus devletlerin özellikle 1965-70 arası Keynesyen dönemde sahip oldukları ulusu kontrol etme ve homojenleştirme ile refahı artırma gücünü zayıflatmakta; bu durum ise, “ulus devlet döneminin sona erdiği ve ulusal düzeyli yönetimin küreselleşmiş ekonomik ve sosyal süreç karşısında etkisizleştiği”¹⁹ iddialarına uygun zemini yaratmaktadır. Bu çerçevede ise Daniel Bell’in sözlerinde ifadesini bulan iddia her fırsatta tekrarlanmaktadır: “Ulus devlet hayatın büyük

¹⁸ Ay, a.g.e., s. 55,59

¹⁹ Paul Hirst ve Graham Thompson, *Küreselleşme ve Milli Devletin Geleceği*, (Çev. A. Selçuk Can), *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, Sayı: 5, Kasım-Aralık 2001, Erişim: 23.09.2002, <http://www.turkiyvesiyaset.com/sayi5/0513.htm>

sorunları için küçük ve küçük sorunları içinse çok büyüktür.”²⁰ Bu bağlamda, küreselleşme süreci ile ulus devlet egemenliğinin ulusaltı ve ulusüstü birimlerce paylaşılması öngörülmektedir. Yani günümüzde dikkatler ulus devletin alternatifi olarak ulus-üstücülük ve ulus-altıcılık üzerine çevrilmiştir.

“Özellikle 2. Dünya Savaşı ertesinde, ulusçuluğun kendi mantıksal tutarlılığından kopartılarak deforme edilmesi sonucunda ortaya çıkan ırkçılığın açtığı yaraların sarılması ve yeniden aynı kâbusun yaşanmaması için bir çare olarak ortaya atılan ulus-üstücülük, günümüzde önemli bir siyasi yöneliş konumuna gelmiştir.”²¹ Avrupa’da Hitler ve Mussolini’nin uygulamaları sonucu yaşananlar, ulusçuluk fikrinin zedelenmesine neden olduğu gibi, ırkçılık boyutuna ulaşan bu saldırgan tavırların Avrupa’nın diğer halkları açısından da çok büyük bir tehdit oluşturduğu görüşünü pekiştirmiştir. Bu nedenle, Avrupa ulusçuluklarının saldırgan yönlerini törpülemek ve olası zararlarını önlemek için Avrupalı kimliği işlenmeye başlamış ve bir Avrupa devleti yaratmaya yönelik çabalara ağırlık verilmiştir. Bu doğrultuda 1957 yılında Lüksemburg, Belçika, Hollanda, Almanya, Fransa ve İtalya arasında imzalanan Roma Antlaşması’yla Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuş, böylece siyasal birlik yönünde ilk adım atılmıştır.

1965’te AET, EUROATOM ve Avrupa Demir ve Çelik Topluluğu’nun birleştirilmesi ile Avrupa Topluluğu adını alan birliktelik, 1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile tam olarak bütünleşerek tek pazar haline gelmiş ve Avrupa Birliği adını almıştır. Birliğin oluşumuyla siyasal yön ağırlık kazanmaya başlamış ve Avrupa Birliği yurttaşlığı kavramı belirlemiştir. “Üye ülkelerin yurttaşlarına seçme ve seçilme hakkı başta olmak üzere, serbest dolaşım ve ikamet, üye olmayan ülkelerde korunma, dilekçe verme ve ombudsmandan yararlanma vb. haklar tanıyan AB yurttaşlığı, bu haklar bağlamında değerlendirildiğinde, Avrupa ulus devletlerinin aşıldığı ve Avrupa Birleşik Devletleri’ne ulaşmak üzere olduğu sonucuna varmak mümkündür.”²² Ancak süreç çok boyutlu olarak değerlendirildiğinde, bunun aceleci bir tutum olduğu görülecektir. “Öncelikle

²⁰ Kılınç, a.g.e., s. 36

²¹ Ozan Erözden, “Ulus-Devlet’in Geleceği”, Uluslararası Politika’da Yeni Alanlar Yeni Bakışlar içinde, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 5

²² İlhan Tekeli - Selim İlkin, “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, Doğu Batı Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000, s. 126

oluşmaya başladığı savlanan ve ulusal kimliklerin yerine geçeceği düşünülen 'Avrupalı kimliği'nin sunulduğu ölçüde yeni bir olgu olduğu çok şüphelidir. Bu konuda Etienne Balibar, 19. yüzyılda Avrupalı sömürgeci sınıfların aralarındaki ulusal kimlik farklarını bir yana bırakarak ortaklaşa biçimde 'beyaz'ın üstünlüğü fikrini geliştirdiklerini, bununla birlikte 'vahşiler'e karşı korunması gerekli uygarlık düşüncesini yarattıklarını; bu düşüncenin de bugünkü anlamıyla ulusal-üstü Batılı ya da Avrupalı kimliği kavramının gelişmesindeki temellerden birisini oluşturduğunu belirtmektedir"²³ Bu anlamda, yeni olmayan Avrupalı kimliğinin temelinde ekonomik çıkarlar ve bu çıkarlar etrafında şekillenen vahşilere karşı beyazın üstünlüğü fikri bulunmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi, günümüzün Avrupalı kimliğinin temelinde de ekonomik çıkarlar bulunmaktadır. Bugünün Avrupalı kimliği, ortak Avrupa pazarına dayanmaktadır. Onun dışında, "Avrupalı kimliğini oluşturan bazı kültürel ve siyasal gelenekler halihazırda bulunmakla birlikte, müphemlik ve eşitsiz dağılımdan muzdariptirler; ayrıca Ortaçağ Hristiyanlığı ya da emperyalizm dışında Avrupalıları birleştirecek kapsayıcı ortak anılar, mitler ve semboller noksandır... Örnekler çoğunlukla Batı Avrupa ve İtalya'dan çıkar... Batı Avrupa'nın üstünlüğünün altı çizilir, hem de sadece zenginlik ve teknoloji, nüfus ve ticaret merkezleriyle değil, bilimi, edebiyatı, eğitimi, güzel sanatları ve kendi popüler mitlerini, sembollerini ve geleneklerini üretme ve yaymasıyla. Bu durumda, Avrupa Kıtası'nın modern sakinleri için anlamlı, onlar üzerinde etkili ve onları birleştirmeye yarayacak ortak Avrupalı mitler ve semboller bulmak son derece zor görünüyor. İster Roma İmparatorluğu'nun ister Aydınlanma ve Fransız İhtilali'nin ya da Bolşevik Devrimleri'nin mitleri ve sembolleri olsunlar, Avrupa Kıtası'ndaki en etkili mit-sembol kompleksleri kökenleri ve bağları itibariyle Avrupalı olmaktan çok millidir."²⁴ Bu bakımdan, ulusal kimliklerin yerine geçeceği düşünülen Avrupa kimliği, yeni olmamakla birlikte birleştirici de değildir. Avrupa'ya dair düşünülen özellikler, Smith'in de belirttiği gibi daha çok Batı Avrupa'ya aittir ve ortak bir Avrupa tarihinden çok, tek tek Avrupalı ulus devletlerin tarihi ön plana çıkmaktadır. Ulus devletlerin ve ulusçuluğun ilk filizlerini verdiği mekan olması

²³ Etienne Balibar, "Racisme et Nationalisme", in E. Balibar-I. Wallerstein; **Race, Nation, Classé, Les Identités Ambiguës**, La Découverte, Paris, 1988, s. 62'den aktaran Erözden, 1998, s. 7

²⁴ Smith, a.g.e., s. 155-157

bağlamında da, Avrupa'daki köklü ulusçulukların yerini kısa sürede Avrupa ulusçuluğuna bırakması da düşünülemez.

Avrupa halklarını birleştirecek sağlıklı ve güçlü temellere sahip bir Avrupalı kimliği olmadığı gibi, halihazırda egemenliği tam olarak ulus devletlerden devralmış bir kurumsal yapı da mevcut değildir. Topluluk kurumları içinde, Bakanlar Konseyi kıyaslanamaz bir konum işgal eder ve politika tespit edilip uygulanmasına olanak sağlayan güçlü yasal araçlara sahiptir ve bunlar arasında yer alan düzenlemeler, üye devletler katında herhangi bir müzakere ya da etkinlikten bağımsız olarak yasal statüye sahiptir.²⁵ Buna ek olarak, Birliğin kaynaklar üzerindeki denetim hakkı ve çatışan ulusal çıkarları dengeleme, bunlar arasında hakemlik etme görevi de Konsey'e büyük güç vermektedir. Konsey'in yanı sıra bir parlamentoya sahip olması AB'yi güçlü kılmakla birlikte, Birliğin yürütme organı olan Konsey, üye *"ulus devletleri bakanlıklarından oluştuğu için, genel olarak ulus devletlerin yetkilerini aşındırıcı karar verme eğilimi yüksek değildir, öte yandan kritik konularda oybirliği gerektiğinde tek bir ulus devlet bile kendisini koruma olanağı bulabilecektir."*²⁶ Bu anlamda, Konsey bünyesinde ulusal varlıklarını koruyacak olanaklara sahip olan ulus devletler, 1992 Maastricht Antlaşması'nda da subsidiyarite ilkesinin benimsenmesi ile ulus devlet yetkilerinin aşınmasının en aza indirgenmesi olanağına kavuşmuşlardır.²⁷

Birliğe üye ulus devletler, hem subsidiyarite ilkesi hem de Konsey'de kendi bakanları aracılığıyla temsil ediliyor olmalarından ötürü, varlıklarını güçlü şekilde korumaktadırlar. Bunların yanı sıra, Birlik güçlü sayılabilecek bir ekonomik ve parasal birlik oluşturabilmiş olmakla birlikte, vergi alma, kendi kaynaklarını ulusal devletlerden bağımsız olarak oluşturabilme; sosyal, emek, enerji politikaları, dış politika ve güvenlik politikaları oluşturabilme, ya da ordu, polis ya da doğrudan yasal uygulamanın diğer kurumları gibi kendi zorlayıcı güçlerine sahip olabilme durumunda değildir.²⁸ Sonuç olarak, eğitim tekeli başta olmak üzere tüm uluslaştırma araçlarını ellerinde tutan ve ülke içi ve dışı çoğu faaliyet alanında nihai

²⁵ David Held, "Ulus-Devletin Çöküşü", *Yeni Zamanlar - 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi* - içinde, (Der. Stuart Hall-Martin Jacques), (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 195-196

²⁶ Tekeli - İlkin, a.g.e., s. 130

²⁷ a.g.e., s. 130

²⁸ Held, a.g.e., s. 196

ve en genel iktidarı ellerinde bulunduran üye ulus devletler, varlıklarını ve güçlerini inatla korumaktadırlar.²⁹ Bu anlamda, ulus devletlerin egemenliklerinin bir bölümünün AB'nin daha çok uluslararası ilişkileri yürüttüğü ve genel anlamda ulusüstü yeni bir yapı oluşturamadığı görülmektedir. Siyasal birliğini tamamlayamamış olan AB, bu birliğe erişse bile, yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü (özellikle ulusun yerini alacak bir iktidar odağı yaratamadığı için) ortaya çıkacak olan bütünün tüm üyelerin toplamından oluşacak yeni bir süper ulus devlet yaratmak ve bir Avrupa ulusçuluğu doğurmak dışında bir sonucu olmayacaktır.³⁰ Bu bakımdan ulusüstü yapılanmaların en eski ve en pekişmiş olan AB örneğinden hareket edildiğinde, ulusüstücülüğün ulus devletin yerini alacak bir alternatif olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, ulusüstü bir yapının ulus devletin yerine geçmesi durumu günümüzde söz konusu olmadığı gibi, yakın gelecekte olması da olası görülmemektedir.

Küreselleşme süreci çerçevesinde, ulus devletin alternatifi olarak öne sürülen ikinci yapılanma, ulus-altıcılıktır. Ulus-altıcılığı kendi içinde mikro-ulusçuluk, yerelleşme ve Avrupa'da beliren bölgeselcilik olmak üzere üç alt başlıkta incelemek olasıdır. Bunlardan ilki olan mikro-ulusçuluk var olan ulus devletlerin bir parçası olan ve ayrılma anına dek ayrı bir ulus olarak kabul edilmeyen halkların, parçası oldukları ulus devletlerden ayrılarak kendi bağımsız örgütlenmelerini kurmaları hedefine yönelik akımlardır. Bu tür akımlar, hakim ulusun baskın karakteri, bölgesel eşitsizlikler, eski etnik düşmanlıkların yeniden canlanması ya da küresel kaynakların eşitsiz dağılımı sonucu belirebilmektedir.³¹ Bu gibi nedenlerle belirebilen mikro-ulusçuluk, küreselleşme ile beraber gündeme gelmemekle birlikte, yaşadığımız dönemin iletişim alanında sunduğu yeni olanaklar, etnik özelliklerin belirginleşmesinde etkili olmuş, dolayısıyla mikro-ulusçuluk ya da ayrılıkçılık olarak adlandırılan süreç hız kazanmıştır. Ayrıca Bauman'ın belirttiği gibi, finans, ticaret ve enformasyon endüstrisinin küresel hareket özgürlüğüne kavuşmak için mevcut ayrılıkları kışkırtması ya da pekiştirmesi ile de mikro-

²⁹ Erözden, 1998, s. 8; Held, a.g.e., s. 130

³⁰ Jaan Kaplinski, "The Future of National Culture in Europe", in J. Iivonen (ed.), *The Future of Nation State in Europe*, Edward Elgar, Hants, 1993, s. 144'ten aktaran Erözden, 1998, s. 8

³¹ Smith, a.g.e., s. 114

ulusçuluk akımı güncelleşmiş ve bu akım sonucu yeni zayıf devletler ortaya çıkarken, küresel sermayenin devletler karşısındaki gücü daha da pekiştirilmiştir.³²

Son 20 yılda yaşanan mikro-ulusçuluk akımları bağlamında ortaya çıkan yeni devletlere Doğu Timor, Eritre, Kongo, Bosna-Hersek, Slovenya, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti örnek verilebilir. Bu örnekler bağlamında değerlendirildiğinde, mikro-ulusçuluğun ulus devletleri parçaladığı bir gerçekliktir. *“Ancak bu tür bir ulusal seferberlik, basit bir biçimde eski imparatorlukları ve ulus devletleri yok etmez, herbiri egemen bir etni üzerine kurulu daha çok sayıda yeni ulus devletler yaratır. Bu ulus devlet fikrinin, sayısının ve yapılarının yeni bir kültürel ve siyasal çoğulculuk dalgasıyla güçlendirildiğini ifade eder. Ulus devletlerin yalnızca sayısı katlanarak artmakla kalmaz, ayrıca ulus devlet kavramının kendisi de, modern dünyanın siyasal birlik normu olarak daha sıkı biçimde kendine yer edinmiş ve yeni ulus devletin yapıları, başarılı etnik ayrılmanın gerektirdiği daha fazla kültürel homojenlik trendi tarafından güçlendirilmiştir. Elbette pratikte her ayrılma, daha fazla etnik yerleşim bölgeleri, yeni ‘kapana kısıtılmış’ azınlıklar yaratır. Fakat yeni yaratılan ulus devletler, genelde daha uyumlu ve dayanışmacıdır, çünkü egemen bir etni etrafında daha sıkı ve açık bir biçimde örgütlenmişlerdir.”*³³ Bu bağlamda, ulus devleti ortadan kaldırma potansiyeline sahip olduğu düşünülen mikro-ulusçulukların gerçekte ulus devlete alternatif olmaktan çok uzak olduğu görülmektedir. Bilakis bu yöndeki akımların ulaşmayı hedefledikleri devlet biçimi de kendi etnilerinin hakim ulus olacağı bir ulus devlettir. Bu nedenle bu akımlar genel olarak ulus devlet kurumunu zayıflatmaktan çok, ulus devletleri yaratmak yoluyla bu fikri pekiştirmekte ve güçlendirmektedir. Küreselleşme süreci bağlamında mikro-ulusçuluk ancak mevcut bir ulus devleti parçalayıp onu güçsüzleştirme anlamında özel bir ulus devlete zarar vermekte, ancak onu aşmamaktadır.

Ulus-altıcılık kapsamında değerlendirilecek yerelleşme ve bölgeselleşme birlikte ele alındığında, her ikisinin de bir ulus devletin alt birimlerinin oluşturduğu ve kendi bütünlükleri içinde özerklik arayışını sürdüren birimler oldukları görülür. Yerel yönetimlerin özerklik talepleri, yerel hizmetlerin görülmesinde tam yetkili

³² Bauman, a.g.e., s. 79

³³ Smith, a.g.e., s. 115

olmayı ve hizmetlerin gerektirdiği maddi ve kurumsal olanaklara sahip olmayı içerir. Bu anlamda, halka en yakın birim olarak, gerekli yetki ve olanaklarla donatılmış bir yerel yönetim, gerçekte ulus devletin varlığını pekiştirir, bütünlüğünü güvence altına alır. Çünkü sorunları ilk elden çözme olanağını yaratır. Ancak, küreselleşme ile birlikte yürütülen yerel birimleri ulus devletten koparma ve onun karşısında onun güçlerini edinmesini sağlayarak daha güçlü hale gelmesini sağlamak yönündeki girişimler, hem yerel birimler, hem de ulus devlet için tehdit anlamı taşır. Çünkü süreç gerçekte her ikisini de güçsüz ve etkisiz bırakma yönünde işler. Ulus devletin yerel birimlerin öne çıkmasına bağlı olarak etki gücü sınırlanmakta, yerel birimler ise eskiye oranla daha çok hakka sahip olmakla birlikte, sorun yaşadıklarında önlerini açacak ve onlara koruma sağlayacak güçlü bir ulus devletten yoksun kalmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte, yerel yönetimlere haklarını, sahip olduğu yasa koyma gücüne dayanarak ulus devlet verdiği için, bunu istediği gibi düzenleme ve sınırlama şansına sahiptir. Bu nedenle yerelleşmenin güçlenmesi ve ulus devlet karşısında bir alternatif oluşturabilmesi, yine ulus devletin uygulamalarına bağlıdır. Bu bakımdan, yerelleşme eğer bir tehdit oluşturmaktaysa, ulus devletin bu tehdidi aşamayacağını, bu tehdidin üstesinden gelemeyeceğini belirtmek mümkün gözükmemektedir.

Bölgeselleşme akımı, ulus devlet yapılarının altında daha küçük ölçekte kültürel ya da ekonomik bütünlüğe sahip olduğunu ileri sürdüğü bölgeler için özerklik talep eden siyasi akımlardır.³⁴ Ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik nedenlerine bağlı olarak ortaya çıkan bölgeselleşme çabaları, bugün özellikle İtalya, İspanya, Portekiz, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde gözlenmektedir.³⁵ Fransa'da bölgeler, idari anlamda birer yerel yönetim özelliği sergilerken; İtalya, İspanya ve Portekiz'de bölgelere siyasi özerkliğin tanındığı gözlenmektedir. Bu bakımdan, sözü edilen ülkelerde bölgeler sınırlı düzeyde de olsa yasama yetkisine sahip birimlerdir. Ancak her üç ülkede de bölgelere tanınan yetkiler, anayasa ya da anayasa ile olağan yasalar arasında bulunan organik yasalarla düzenlendiğinden her zaman için devlet eliyle geri alınabilecek yetkilerdir. Bu nedenle bölgesel yönetimlerin merkezi devlet karşısında çok da özerk oldukları söylenemez.

³⁴ Nalbant, a.g.e., s. 225-226

³⁵ a.g.e., s. 227

İtalya, İspanya ve Portekiz örneklerinde gözlenen bölgeselleşme süreçleri birlikte değerlendirildiğinde, bu ülkelerde bölgeselleşme yolunda atılan adımların daha çok yaşanan baskıcı rejimlerin ardından merkeziyetçi devlet yapısına karşı yöneltilen bir tür tepki ve bu tepki sonucunda elde edilen yerel kazanımlar olduğu görülecektir.³⁶ Bu bağlamda, Avrupa’da örnekleri görülen ulusaltı bölgeselleşme yönelimlerinin ulus devletleri aşma çabasından çok, tarihte yaşanan faşizan yönetim deneyimlerinin ardından merkeziyetçi devlet yapısına bir tür tepki ve ona karşı bir tür savunuyu niteliği taşıdığı ortadadır.³⁷ Dolayısıyla ulus-altıcılık bağlamında değerlendirilen mikro-ulusçuluk, yerelleşme ve bölgeselleşme akımlarının klasik ulus devlet formuna geçerli bir alternatif model oluşturmadıkları ortadadır.³⁸

Yukarıda incelenen ulus-üstücülük ve ulus-altıcılık akımları dikkate alındığında, halihazırdaki ulus devlet düşüncesinin yerini alabilecek meşru bir iktidar odağı yaratmaktan uzak oldukları, dolayısıyla siyasal iktidarı kullanma ve ona meşruiyet kazandırma yetisinin hala ulusta olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, ne ulus-üstücülük ne de ulus-altıcılık henüz ulus devleti aşacak yapılanmalar değildir ve ulus devlet Modernite’nin hakim devletlerinden olma vasfını sürdürmektedir. Ulus devletin günümüzde ekonomik küreselmeye ve çokuluslu ilişkilerin artışına bağlı olarak, ekonomik temelini sarsılması çerçevesinde özellikle Keynesyen dönemde sahip olduğu hakim gücünün sarsıldığı ve 1990’ların başından itibaren daha az otonom olduğu, ekonomik ve sosyal süreçler üzerindeki münhasır kontrollerini daha az ve ulusal özgünlük ve kültürel homojenliği sürdürmeye daha az muktedir olduğu görülmekle birlikte, yine de ulus devletin gücünü tamamen yitirdiği, küreselleşmenin ulus devletleri gereksiz kıldığı

³⁶ İtalya’da Mussolini, İspanya’da Franco ve Portekiz’de Salazar’ın başında bulunduğu faşist rejimler, uzun süre bu ülke halklarını baskı altında tutmuş ve bu rejimlerin ardından benzer oluşumların oluşma ihtimaline karşı bölgesel tepkiler yükseltilirken merkezi yönetimden özerklik talepleri de artmıştır.

³⁷ Erözden, 1998, s. 16

³⁸ Michael Keating, “Minority Nationalism and the State: The European Case”, in M. Watson (ed.), *Contemporary Minority Nationalism*, Routledge, 1990, s. 174’den aktaran Erözden, 1998, s. 16

ya da ulus devletlerin aşıldığı sonucuna ulaşmak yanıltıcıdır.³⁹ Bugün ulus devletler şu nedenlerden ötürü hala gerekli ve önemlidirler:⁴⁰

- Uluslararası ekonomik entegrasyonun sağladığı avantajlardan bir toplumun yararlanma yeteneği, mülkiyet hakkı, dürüst kamu hizmeti, bireysel güvenlik ve temel eğitim gibi kamu mallarının kalitesine bağlıdır ki bunları sağlama gücü yalnız devletlerdedir.
- Devlet kimliği belirler. Aidiyet duygusu insanın güvenlik duygusunun bir parçasıdır ve bu duygu küreselleşme çağında bile birçok insanın vazgeçemeyeceği bir duygudur. Dünyanın en başarılı entegre olmuş ekonomilerinin güçlü bir kollektif kimlik duygusuna sahip homojen ve küçük ülkeler olması şaşırtıcı olmasa gerekir.
- İstikrarı sağlamak ve garanti altına almak için uluslararası yönetim, ayrı ayrı devletlerin yeteneğinde saklıdır.
- Uluslararası entegrasyonun sağladığı fırsatları değerlendirmede başarılı olacak insanların devlete ihtiyacı vardır ve iflas etmiş devletler (başbozuk/düzensiz) devletler, güçsüz devletler ve yolsuzluğa batmış devletler küresel ekonomik sistemin karadelikleri olarak değerlendirilmektedir.
- Ulus devletler, sermaye tarafından desteklendikleri için de varlıklarını korumaktadırlar. Bunun iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi; iç güvenlik ve sadık işgücü ancak devlet eliyle/kanalıyla sağlanabilir. Örneğin uygun ve gerekli iş yasaları ancak devlet eliyle çıkarılabilir. İkincisi ise, ulus devletler varolduğu sürece, aralarında rekabet edeceklerdir ve bu da uluslararası sermayenin, kapitalizmin gücünü arttıracaktır.
- Küreselleşme sürecinin kaybedenleri konumundakilerin direnci, ulus devletin savunusuna yol açmakta ve bu da ulus devletin önemini sürdürmektedir.

³⁹ Hirst - Thompson, 2001, s. 6; Karaman - Altay, a.g.e., s. 333

⁴⁰ Tüm bu etmenler için bkz., Smith, a.g.e, s. 126; Hirst - Thompson, 1998, s. 226-227; Şengül, 2000, s. 129-130; Falk, a.g.e., s. 51; Menderes Çınar, "Küresel Sermaye ve Ulus Devlet Üzerine Etkileri", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 62, Yaz-Güz 1993, s. 88; Martin Wolf, "Will The Nation-State Survive Globalization?", **Foreign Affairs**, Vol: 80, No: 1, January-February 2001, s. 188

- Bir coğrafi ölçek, sosyal ilişkilere göre biçimlenmekle birlikte, bir kez yaratıldıktan sonra kolaylıkla terk edilmemekte ve coğrafya artık sosyal ilişkileri etkiler ve belirler konuma gelmektedir.
- Küreselleşme sürecini ilerleten hukuktur ve hukuku koyma gücü devletlerdedir.
- Dünya ekonomisi küreselleşmeden uluslararasılaştığı için, ulus devletlere olan gereksinim daha çok belirmiştir.
- Ulus devletler, askeri gücü ellerinde bulundurmaktadırlar.
- Ulus devletler, hala çalışanların kendilerini ve haklarını savunacakları en önemli mekansal ölçek konumundadır.
- Küreselleşmenin önde gelen aktörlerinden olan ÇUŞ'lar hala ulus devletlere bağlı olarak varlıklarını sürdürmektedirler ve bunların çoğu gerçek anlamda yerel örgütlerdir.

5.2. Sonuç

Yukarıda belirtilen gerçekler dikkate alındığında küreselleşmenin ulus devletler dönemini sona erdirdiği yönündeki kabullerin gerçek dışı olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, küreselleşme sürecinin ulus devletlerin gücünü sınırladığı herkesin bildiği bir gerçekliktir. Ancak süreç dahilinde Merkez ulus devletlerinin erozyona uğradığına dair çok az kanıt varken ve Merkez için ulus devlet önemini yitirmiş değilken, Çevre ulus devletleri Merkezin dayatmalarıyla güç kaybetmekte ve güçlü Merkez ulus devletleri uluslararası düzeni yönetirken zayıf Çevre ulus devletleri yönetilmektedir.⁴¹ Bu bağlamda, yaşanan küreselleşme sürecinde krize girdiği ilan edilen ulus devletlerin Çevre ulus devletleri olduğu ve bu krizin yeni bir kriz olmaktan çok, AGÜ'lerin gelişmiş ülkeler karşısındaki olağan krizinin 21. yüzyıl versiyonu olduğu ortadadır. Sürecin aktörleri konumundaki Merkez güçlerinin süreci kendi çıkarlarına yönlendirmek amacıyla kendi ulus devletlerini korurken ve en ulusalcı politikaları uygularken ulus devletin sonunun geldiğini ilan etmeleri, tamamen Üçüncü Dünya ülkeleri üzerindeki çıkarlarının ideolojik düzlemdeki ifadesinden ibarettir. Bu nedenle, ulus devletin

⁴¹ Eroğlu, a.g.e., s. 44; Manisalı, a.g.e., s. 16; Smith, a.g.e., s. 123

zayıflamadığı, yalnızca yeni dünya koşullarına uyum sürecine girdiği söylenebilir.⁴² Çünkü, Batı ulus devletleri çok az güç kaybederken, ekonomik küreselleşme karşısında gücü sarsılan Üçüncü Dünya ulus devletleri de, hala en önemli meşru iktidar sahibi olarak varlıklarını korumaktadırlar.

⁴² Karaman - Altay, a.g.e., s. 335

SONUÇ

Bugün için dünya üzerinde mevcut olan ve modernizmin özelliklerini yansıtan iki modern devlet biçimi bulunmaktadır Bunlar; federal devlet ve ulus devlettir. Federal devlet, birden fazla hukuki otoritenin, dolayısıyla birden fazla ülkenin ve ulusun birlikteliğini ifade eden bir devletler topluluğuna işaret ederken; ulus devlet tek hukuki otorite, tek ülke ve tek ulusa işaret eden özelliği ile merkeziyetçi bir yapıyı, diğer bir deyişle üniter devlet örgütlenmesini ifade etmektedir.

Temelleri 11. yüzyıla dek götürülebilen gelişmelere bağlı olarak tarih sahnesine çıkan ulus devlet, ilk olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'da görülmüş ve günümüze dek dünya sistemine egemen olan bir devlet biçimi olma özelliğini sürdürmüştür. 16. yüzyılda gerçekleştirilen Coğrafi Keşifler sonrasında Batı Avrupa'da biriken servet, eşzamanlı olarak teknolojik buluşlarla birleşmiş ve böylece ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçiş mümkün olmuştur. Sanayi kapitalizmine geçiş ile birlikte, ekonomik gücünü pekiştiren burjuvazi bu dönemde siyasal taleplerini yükseltmiştir. Burjuvaziden yükselen bu siyasal talepler, monarkların kutsal Roma İmparatorluğu ve Kilise'ye karşı siyasal talepleri ile kesişmiş, böylece günümüz ulus devletlerinin yolunu açan burjuvazi-monark ittifakı oluşmuştur. Monarkların güç yarışına ekonomik gücüne dayanarak destek veren ve monarkların askeri malzeme ihtiyaçlarını karşılayan burjuvazinin bu desteğinin gerisinde yatan neden; farklı yerel gümrüklerden duyduğu rahatsızlıktı. Bu yerel ya da iç gümrükler, burjuvazinin kârını düşürürken, üretimi kısımaya yöneltmekteydi. Oysa, sanayi üretimi ile güçlenen ve üretimini arttıran burjuvazi, daha geniş ve daha homojen bir pazara gereksinim duymaktaydı. Bu nedenle burjuvazinin feodal birimlerden daha büyük yapılanmaları hedefleyen monarkları desteklemesinin rastlantı olmadığı düşünülmektedir.

Burjuvazi-monark ittifakı ile kurulan ulus devlet, ulusal sınırlar dahilinde iç gümrükleri kaldırmış, böylece homojen ve geniş bir pazara ulaşılmıştır. Hukuk koyucu monarkların siyasal gücü ve burjuvazinin ekonomik desteği ile biçimlenen ulus devlet, bünyesinde barındırdığı farklı dil, din ve etnik kökenden gelen heterojen insan kitlesini ortak hukuka ve ortak pazara göre biçimlenen ortak çıkara bağlı olarak homojenleştirmeyi başarmış, böylece bugün ulus olarak adlandırdığımız

kenetlenmiş ve güçlü insan birlikteliği oluşmuştur. Ulusun belirmesi ile güçlenen ve meşru iktidar temelini ulus olarak netleştiren ulus devlet ise, önce Batı Avrupa’da, ardından Doğu Avrupa’da ve daha sonra tüm dünyada yaygınlaşmıştır.

Ulus devletin Batı Avrupa’da belirişinden yaklaşık 150 yıl sonra özellikle Batılı güçlerin bağımsızlıklarını yeni elde eden sömürgeleri arasında devlet biçimi olarak benimsenen ulus devlet modeli, neredeyse küresel çapta yaygınlık kazanmıştır. Bu anlamda bugün Batı’nın küresel yayılmacılığı karşısında tehdit altında olan Üçüncü Dünya ulus devletlerinin yine Batı’nın siyasal kurumlarının küresel yayılımı sonucu doğduğunu belirtmek hatalı olmayacaktır.

Batı, İlk Yayılmacılık hareketini 1492’de Coğrafi Keşifler aracılığıyla başlatırken, 1870’de düşen kâr hadleri nedeniyle, yeni bir yayılmacılık evresine girmiştir. 1945-75 yılları arasında yaşanan Keynesyen dönemde, Batı’da refah devleti ve Üçüncü Dünya’da ise kalkıncı devletin gelişimi ardından yaşanan Fordist kriz sonrasında Batı, krizden çıkma çabası kapsamında Üçüncü Yayılmacılık dönemini 80’lerle birlikte başlatmış ve özellikle 1990’lardan sonra hızlandırmıştır. 1945-75 arası dönemde hem Merkez’de hem de Çevre’de seri üretim sistemine dayanan Fordist üretim ve birikim rejimi, 1970’lerde Batı’da ulusal pazarların doyuma ulaşması ile krize girmiş, böylece düşen kâr hadlerini yükseltme isteği doğuşundan itibaren bir dünya sistemi özelliği taşıyan Batı kapitalizmini gerçek anlamda bir dünya sistemi haline dönüşmeye yöneltmiştir. Daha önceki iki küreselleşme evresinde yayılım alanını aşama aşama Batı’dan Doğu’ya kaydıran ve genişleten Merkez ülke sermayesi, Üçüncü Küreselleşme evresi olarak değerlendirilebilecek 1980 sonrası dönemde tüm dünya pazarlarını hedef pazar olarak belirlemiş ve sınırsız kâr heveslerini tatmin amacıyla tüm küreyi ele geçirmeye yönelmiştir.

Batı sermayesinin üçüncü ve en güçlü yayılma dönemi olan 1980 sonrasında küreselleşmesi, Doğu Bloku’nun dağılması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çöküşü ile kesişmiştir. Bu dönemde en önemli rakibi olan Sovyet Sosyalizmi’nin çöküşü ile birlikte gücünü kanıtlayan Batı kapitalizmi, 1980’lerle birlikte ikincil rakip olarak değerlendirilebilecek ulusal kalkıncı devletleri hedef seçmiş ve yeni yeni dillendirilen küreselleşme söylemleri çerçevesinde ulus

devletler çağının kapandığı ideolojisini yaymaya başlamıştır. Ulusal kalkınmacılık modelini uygulayan Üçüncü Dünya ulus devletlerinin içinde bulunduğu 80'lerin borç krizinden de yararlanan başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batılı güçler Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) bünyesinde sahip oldukları etki gücüyle bu ülkeleri dışa açılmaya zorlamıştır. Yapısal uyum politikalarının uygulamaya geçirilmesi ile ithal ikameci modelden uzaklaşan ve özelleştirme, liberalleşme, deregülasyon yoluyla hem finans hem de ticaret ve sanayi sermayesi için yeni pazarlar yaratan Üçüncü Dünya ulus devletleri, Batı kapitalizminin krizinin aşılmasının daha önce olduğu gibi yine yolunu açmıştır. Çünkü kapitalizmin krizini aşması ve yeniden genişleme evresine girmesi, her zaman için dışa açık çevre ülkelerinin varlığı durumunda mümkün olmuştur. Bu bağlamda, 1970'lerin krizi de 1990'larda hızlanan küreselleşme ile aşılmaya başlamıştır.

Ekonomik, sosyal, kültürel yönleri kapsamında küreselleşme olgusunun bugünkü dünya sisteminin başat aktörleri konumundaki ulus devletleri dönüşüme zorladığı bilinen bir gerçekliktir. Bununla birlikte, küreselleşme ve küreselleşmenin beraberinde zorladığı yönetsel yapılanma olarak yerelleşme olgusu, tüm boyutları ile değerlendirildiğinde, sadece ulus devlet örgütlenmesini hedef almaktan çok, bu yapılanmayı da içerecek biçimde, küreselleşmenin önüne set çeken ve bu süreci geciktirme amacı güden tüm devletleri hedef almaktadır. Başka bir deyişle küreselleşme, bu sürecin başat aktörlerinin de ulus devletler oldukları gerçeği gözönüne alındığında, bir devleti sadece ulus devlet olması nedeniyle değil, küreselleşme sürecini tehdit eden bir ulus devlet olması bakımından hedef almaktadır.

Bu çalışma boyunca ele alındığı şekliyle, ulus devlet modeli tarihsel ve siyasal olmak üzere iki biçimde anlamlandırılabilir. Tarihsel bakış açısından, bugün mevcut tüm devletler ulus devlet olarak adlandırılmakta ve ulus devlet olma ölçütü tamamen Birleşmiş Milletler üyesi olma ölçütüne indirgenmektedir. Bununla birlikte, bu çalışma açısından böyle bir tanımlamanın var olan tabloyu yansıtmakta yetersiz kaldığı gerçeği dikkat çekmektedir. Zira, küreselleşme sürecinin gerek ekonomik gerekse siyasal platformda yönlendiricisi konumundaki Amerika Birleşik Devletleri'nin ulus devlet olarak adlandırıldığı koşullarda, küreselleşme olgusunun

ulus devletleri tehdit ettiğini belirtmek bir anlam ifade etmekten uzak olmaktadır. Başka bir deyişle küreselleşme sürecinin başat aktörlerinin de ulus devlet olarak adlandırılması, bu devletlerin kendi örgütlenme modellerini tehdit etmeyecekleri gerçeği gözönüne alındığında, aynı zamanda küreselleşmenin tehdit ettiği modelin ulus devlet olmadığı saptamasının yolunu açmaktadır. Oysaki durum sanıldığıının aksine, böyle değildir. Bu nedenle çalışma sırasında saptadığımız bu çelişik durum, bizi ulus devlet olgusunu farklı bir tanımlamaya tabi tutmaya ve küreselleşmenin tehdit ettiği yönler bağlamında, “ulus devlet” olmanın gerektirdiği ölçütleri belirlemeye itmiştir.

Küreselleşme-ulus devlet ilişkisi, iki farklı eksen üzerinde bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Birinci eksene göre, küreselleşmeye yön veren tarihsel ulus devletler karşısında küreselleşmenin dönüşüme zorladığı, bu süreçten etkilenen ulus devletler vardır. Bu eksene göre, küreselleşmeye yön vermek ulus devlet olmamak ile eş tutulmaktadır; oysa küreselleşmeye yön veren gelişmiş ülkelerden bazıları da ulus devlettir (Fransa örneğinde olduğu gibi). Dünya’da bugün var olan tüm devletler ulus devlet olarak kabul edildiğinde bile, görüldüğü üzere bu süreç bağlamında yeni bir kutuplaşma, yeni bir ayrım zorunlu olmaktadır. İkinci eksene göre ise, küreselleşmenin aktörleri olan devletler ulus devlet değildir ve bu devletlerin tehdit ettiği devletlerin ortak özelliği, tehdit edildikleri yönler bağlamında değerlendirildiğinde, ulus devlet olmalarıdır ki bu saptama da kendi sorunluluğunu beraberinde taşımaktadır. Zira tarihsel olarak ulus devletin ortaya çıkışı ile kendi ulus devletlerini kuran Batılı devletlerin ulus devlet olmadığını öne sürmek de süreci tam anlamıyla yansıtmaktan uzaktır.

Bu durumda, öne sürülmesi gereken şudur: Birinci eksen veri kabul edildiğinde, küreselleşmenin aktörü olan ulus devletler, bu sürece etki edemeyen ulus devletleri tehdit etmektedir. İkinci eksene göre ise, küreselleşme sürecinin aktörleri olan devletler ulus devlet değildir ve bu sürecin dönüşüme zorladığı devletler ulus devlettir. İşte bu iki eksen de bu tezin merkezi sorunsalı olarak beliren nokta; bir devlet yapılanmasının tehdit altında olduğu varsayımdır ki, ulus devlet tanımında görülen ayrılıklar gözönüne alındığında, bu yapılanmanın hangi adı taşıdığından çok hangi özellikleri bünyesinde barındırdığı sorunu öne çıkmaktadır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, eğer küreselleşmenin aktörü devletlerin değişime zorladığı devletlerin ortak özellikleri ve bu değişimin genel karakterleri saptanırsa, ulus devletin tehdit edilen olma bağlamında taşıdığı özelliklere koşut biçimde yeniden tanımlanması da mümkün olmaktadır. Böylece ulus devletin tanımı da, tarihsel olarak ortaya çıktığı coğrafya ile değil, kendisini tehdit eden yapılanmanın karşısı üzerinden yapılabilmektedir. Tüm bu tartışmalar gözönüne alındığında, ulus devleti siyasal bir olgu, ulus devletin ortadan kaldırılması amacını ise siyasal bir kaygı olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir. Bu bakımdan şimdi, tehdit altında olanın yapısı ile tehdit ettiği varsayılanın talepleri bağlamında tehdit altında olanın genel özellikleri saptanmalıdır.

Bu çalışma boyunca anlatılmaya çalışıldığı üzere küreselleşme, özellikle ekonomik çıkar ilişkilerinin temel güdüleyici olduğu bir süreç olarak ele alındığında, öncelikle merkezi/tekçi devlet yapılanmasını ve ulusal egemenlik olgusunu tehdit etmektedir. Çünkü ekonomik küreselleşme temelde Çokuluslu Şirket'lerin ulusal ekonomiler arasındaki gelişme farklılıklarından yararlanmaları gerçeğine dayanır. Bu ise şu anlama gelmektedir: Dünya'nın her yerinde işçi haklarının, sosyal güvenlik sistemlerinin, vergi oranlarının ve çevreye yönelik düzenlemelerin aynı olduğu bir ortamda, hiçbir şirket daha karlı olacağını düşünerek bir başka ülkede yatırım yapmayacaktır. Oysa günümüzde yaşananlar, bu durumun tam tersidir. Bu anlamda, Çokuluslu Şirket'lerin başka ülkelerde yatırım yapıyor olmalarının tek açıklaması, dünya üzerindeki devletlerin ekonomilerinin birbirlerinden farklı oldukları ve bu farklılıkların Çokuluslu Şirket'lere kâr sağlamasıdır. Yani ekonomik küreselleşme, ekonomiler arası farklılığa ve bu farklılığın kullanılabilmesine bağlıdır.

Dünya devletleri, ekonomik gelişmişlikleri bağlamında değerlendirildiğinde gelişmiş ve azgelişmiş/gelişmekte olan devletler ayırımına gidilmesi mümkündür. Bu sınıflamada birinci gruba dahil olan devletlerin sermaye grupları; ikinci gruba dahil olan devletlerin, kendileri açısından olanak ya da kolaylık olarak gördükleri özelliklerini değerlendirmek ve bundan fayda/chıkar sağlamak isteyeceklerdir. Ancak yine üzerinden çıkar sağlanmak istenen bu ülkelerde, ulusal egemenliğe ve merkeziyetçiliğe verilen önem, gelişmiş ülke sermayedarlarının azgelişmiş/gelişmekte olan ülke koşullarından yararlanmalarının önündeki en büyük engeli

oluşturmaktadır. İşte bu noktada, küreselleşme ve yerelleşme ilişkisi devreye girmekte ve üzerinden fayda/çıkar sağlanacak ulus devletlere yönelik olarak birlikte yürütülmektedir. Çünkü süreç, azgelişmiş ülke ulus devletlerini bir taraftan ekonomik küreselleşme, diğer taraftan yerelleşme söylemi yükseltilerek güçsüzleştirirken; diğer taraftan da ekonomik temelden yoksun kalan güçsüz ama yetkili yerel birimler yaratmaktadır.

Ekonomik küreselleşmenin ilk aşamasında özelleştirme, serbestleştirme, kuralsızlaştırma ile finans ve sanayi sermayesinin önündeki sınırları ve engelleri kaldıran, böylece ekonomik gücünden büyük ölçüde feragat etmesi istenen ulus devletlerden ikinci aşamada sahip olduğu yasama gücünü sınırlandırması ve bir kısmını alt birimleri olan yerel yönetimlere devretmesi istenmektedir. Bu noktada, daha önce ekonomik gücünden feragat eden ulus devletlerden siyasal gücünden de feragat etmesi, bu anlamda ekonomik küreselleşmenin önündeki en büyük engel olması özelliğinin ortadan kaldırılması istenmektedir. Siyasal bir güç ve engel olarak ulus devletlerin etkisizleştirilmesi ise, yukarıda da değinildiği üzere, yasama yetkisinin bir bölümünün alt birimlere devredilmesi ile mümkündür. İşte bu süreçte yerelleşme, küreselleşmenin en önemli yardımcısı olarak devreye girmekte ve yerel yönetimlerin demokratik katılımcılığı öne çıkaran özelliklerine vurgu yapılarak yerelleşme eşittir demokratikleşme noktasına varılmaktadır. Ancak sorun da bu noktada başlamakta ve yerelleşme ile birlikte katılımın sağlanması ve demokratik bir ortamın yaratılması görüntüsünün ardına merkezin korumasından çıkmış ve desteğini yitirmiş yerel yönetimlerin istenilen amaca uygun konuma getirilmesi çabası gizlenmektedir.

Küreselleşme süreci ile birlikte öne çıkarılan yarışan yerellikler sloganı, tam anlamıyla bu amacın uygulamaya konulmasına araçlık etmektedir. Yarışan yerellikler ile kastedilen, uluslararası sermayeyi kendi alanına çekebilmek için yerel birimlerin aralarında yarışmaları ve sonuç olarak sermaye için en iyi koşulları yaratanın bu yarışı kazanmasıdır. Ancak en iyi koşulun yaratılması ile kastedilen, sermayenin akışkanlığının önündeki engellerin kaldırılması ve kârın küresel çapta maksimize edilmesinin koşullarının yaratılmasıdır. Bu anlamda işçi haklarının sosyal güvenlik boyutunda geriletilmesi, sermaye açısından maliyet giderlerini arttıracak çevreye yönelik düzenlemelerin geciktirilmesi ya da yapılmaması, vergi

kolaylıklarının sağlanması, sermaye açısından yerel birimler arasında seçim yapma olanağını yaratırken seçilen yerel birim açısından gerçekte kazançtan çok kayıp anlamını ifade etmektedir. Bu nedenle küreselleşme ile birlikte yürütülen yerelleşme, gerçekte demokrasiyi, katılımı, yerel halkın kazancını ifade etmekten çok Batılı çokuluslu şirketlerin ekonomik küreselleşmesinin aracı olmakta ve sonuçta siyasal merkezileşme ile birlikte ortaya çıkan yerel yönetimler, parçası oldukları bütünü (ulus devleti) parçalama ve güçsüzleştirme işlevini üstlenmektedirler.

11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelen terör saldırılarını da, küreselleşme sürecinin evrimine etki eden en önemli olaylardan birisi olarak değerlendirmek mümkündür. 11 Eylül olayları sonrasında, giderek askeri bir karakteri temsil etme noktasına evrilen küreselleşme olgusu, Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde küreselleşmeden küreselleştirmeye yönelmiş ve bu durum Çevre ulus devletleri açısından askeri tehdit algısının güçlenmesine neden olmuştur. Küreselleşmenin demokratik katılımcılığı hedefleyen bir süreçten, giderek baskıcı ve askeri eğilimleri içinde barındıran bir boyuta evrilmesi sonucu, Çevre ulus devletleri sözü edilen tehdit algısını bertaraf edebilmenin yolunu, askeri küreselleşmeye koşut biçimde, savunma harcamalarını arttırmada ve giderek merkezi otoriteyi daha da güçlendirmede bulmuşlardır. Çevre'den yükselen bu tepkiyle karışık savunma refleksi, ulus devletlerin daha da otoriterleşmelerine yol açmış ve küreselleşme karşısında savunmacı bir pozisyon benimsenmiştir. Bununla birlikte, bu süreçte korunan devlet modelinin ulus devletten çok "ulusal güvenlik devleti" olma yönüne gittiği de açıktır.

Sonuçta ulus devletler, üzerlerinde biçimlendikleri meşruiyet ölçüsü olan ulusları birleştirici temel paradigmaların küreselleşme sonucu aşınması karşısında benimsediği bu savunmacı refleks ile, küreselleşmenin etkilerini bertaraf etmeye çalışmaktadır. Ancak, ulus devletin krizde olduğu saptaması tüm bu anlatılanlar bağlamında tek açıdan geçerlidir. Ulus devlet küreselleşme çağında kriz yaşamaktadır; ancak bu kriz atlatılmayacak denli güçlü değildir, bu anlamda bu kriz geçici bir krizdir. Çevre'nin ulus devletleri, küreselleşme sürecinin kendilerine yönelttiği tehdidin bilincine varmaları sonucu birlik arayışlarını güçlendirmiş ve ortak tehdit algısına karşı, giderek kollektif bir tepkisellik geliştirmiştir. Bu

bakımdan farklı ve çatışan çıkar grupları olarak Çokuluslu Şirketlerin sermaye birikim sürecinin ileri aşamalarında giderek birbirleriyle çatışacakları gerçeğine ilişkin ilk verilerin de belirmesi bağlamında konuya yaklaşıldığında, birlikte hareket eden Çevre ulus devletlerinin bölünmüş küresel sermaye karşısında bu krizi atlatmaları pek zor gözükmemektedir.

KAYNAKLAR

A) KİTAPLAR

AKALIN, Uğur Selçuk., (Ed.), **Globalizasyonun Yansımaları**, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002.

AMIN, Samir., **Kaos İmparatorluğu - Yeni Kapitalist Küreselleşme -**, (Çev. Işık Soner), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.

AMIN, Samir., **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, (Çev. Vasıf Erenus), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

AMIN, Samir., **Değişim Halindeki Dünya Sistemi**, Özgür Üniversite Defterleri -1, Ankara, 2000.

ANDERSON, Benedict., **Hayali Cemaatler - Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması -**, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

ARİBOĞAN, Deniz Ülke., **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri - Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi -**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

AYDIN, Mustafa - ÖZENSEL, Ertan., (Der.), **Tarihin Sonu mu?**, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

AYDIN, Suavi., **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

BAŞKAYA, Fikret., **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1994.

BAUMAN, Zygmunt., **Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları -**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

BERGER, Peter - HUNTINGTON, Samuel P., (Ed.), **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme - Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik** - ,(Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

CARR, Edward Hallett., **Milliyetçilik ve Sonrası**, (Çev. Osman Akın), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

ÇUKURÇAYIR, M. Akif., **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi-Küreselleşme Sürecinde Yurttaş, Yönetim, Siyaset-**, Çizgi Kitabevi , Konya, 2002.

DAVER, Bülent., **Siyaset Bilimine Giriş**, Kalite Matbaası, Ankara, 1976.

ELLWOOD, Wayne., **Küreselleşmeyi Anlama Kılavuzu**, (Çev. Betül Dilan Genç), Metis Yayınları, İstanbul, 2002.

EROĞUL, Cem., **Devlet Nedir?**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1990.

ERÖZDEN, Ozan., **Ulus-Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

FALK, Richard., **Yırtıcı Küreselleşme - Bir Eleştiri** -, (Çev. Ali Çaksu), Küre Yayınları, 2001.

FRIEDMAN, Thomas., **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği**, (Çev. Elif Özsayar), Boyner Yayınları, İstanbul, 2002.

GIDDENS, Anthony., **Elimizden Kaçıp Giden Dünya - Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Şekillendiriyor?** -, (Çev. Osman Akinhay), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul, 2000.

GÖKBERK, Macit., **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

GÖZE, Ayferi., **Liberal, Marxiste, Faşist ve Sosyal Devlet**, Beta Yayım Dağıtım AŞ., İstanbul, 1995.

GRAY, John., **Sahte Şafak - Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları -**, (Çev. Gül Çağalı Güven), Om Yayınevi, İstanbul, 1999.

GÜLER, Birgül Ayman., **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları**, TODAİE Yayınları, No: 266, Ankara, 1996.

GÜRİZ, Adnan., **Hukuk Felsefesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999.

GÜRSES, Emin., **Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

GÜVENÇ, Nazım., **Küreselleşme ve Türkiye**, BDS Yayınları, İstanbul, 1998.

HALL, Stuart - JACQUESE, Martin, (Der.), **Yeni Zamanlar - 1990`larda Politikanın Değişen Çehresi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

HARDT, Michael - NEGRI, Antonio., **İmparatorluk**, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.

HIRST, Paul - THOMPSON, Graham., **Küreselleşme Sorgulanıyor**, (Çev. Çağla Erdem-Elif Yücel), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

HOBBSBAWM, Eric J., **1780`den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik - Program, Mit, Gerçekçilik -**, (Çev. Osman Akinhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

KANSU, Işık., (Der.), **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997 .

KAPANİ, Münci., **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

KARABAĞ, Servet., **Mekanın Siyasallaşması**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002.

KARAKAŞ, Mehmet., **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.

KARAMAN, Zerrin Toprak., **Yerel Yönetimler**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1996.

KARAMAN, Zerrin Toprak., **Çevre Yönetimi ve Politikası**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998.

KAZGAN, Gülten., **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitapları Yayınevi, İstanbul, 1994.

KAZGAN, Gülten., **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

KELEŞ, Ruşen., **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998.

KEYDER, Çağlar., **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

KEYMAN, Fuat., **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Alfa Basım Yayın Dağıtım AŞ., (Çev. Simten Coşar), İstanbul, 2000.

KILIÇBAY, Mehmet Ali., **Dinin Fiziği Demokrasinin Kimyası**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

KIŞLALI, Ahmet Taner., **Siyasal Sistemler - Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

KONGAR, Emre., **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981.

KOTTAK, Conrad Phillip., **Antropoloji - İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış -**, (Çev. Sibel Özbudun vd.), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001.

LECA, Jean., (Haz.), **Uluslar ve Milliyetçilik**, (Çev. Siren İdemen), Metis Yayıncılık, İstanbul, 1998.

LENİN, Vladimir İlyiç., **Devlet ve İhtilal - Marksist Devlet Öğretisi ve Proletaryanın Devrimdeki Görevleri -**, (Çev. Kenan Somer), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1989.

LIPSON, Leslie., **Politika Biliminin Temel Sorunları**, (Çev. Tuncer Karamustafaoğlu), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

MAISELS, C. K., **Uygarlığın Doğuşu - Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş -**, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

MANİSALI, Erol., **Küresel Kıskaç - Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2001.

MARKS, Karl - ENGELS, Friedrich., **Komünist Parti Manifestosu**, (Çev. Gaybi Köylü), Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 1994.

MCNEILL, William H., **Dünya Tarihi**, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

NALBANT, Atilla., **Üniter Devlet - Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye -**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

OKANDAN, Recai Galip., **Umumi Amme Hukuku - Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi ve Unsurlar -**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1966.

OPPENHEIMER, Franz., **Devlet**, (Çev. Alaeddin Şenel - Yavuz Sabuncu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

ORAN, Baskın., **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Kitabevi, Ankara, 2001.

ÖYMEN, Onur., **Geleceği Yakalamak - Türkiye’de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu -**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

ÖZKIRIMLI, Umut., **Milliyetçilik Kuramları - Eleştirel Bir Bakış -**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999.

PAZARCI, Hüseyin., **Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993.

PIERSON, Christopher., **Modern Devlet**, (Çev. Dilek Hattatoğlu), Çivi Yazıları, İstanbul, 2000.

SANDER, Oral., **Siyasi Tarih - İlkçağlardan 1918’e -** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.

SANDER, Oral., **Siyasi Tarih - 1918-1994 -**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.

SARICA, Murat., **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.

SETZER, Martin vd., **Küreselleşmenin Ekonomik ve Sosyal Boyutları**, Sodev Yayınları, İstanbul, 1997.

SMITH, A. D., **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

SOYAK, Altan., (Der.), **Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Yaklaşımlar -**, Om Yayınevi, İstanbul, 2002.

SÖNMEZOĞLU, Faruk., (Der.), **Uluslararası Politika'da Yeni Alanlar Yeni Yaklaşımlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

STIGLITZ, Joseph E., **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, (Çev. Arzu Taşcıoğlu - Deniz Vural), Plan B Yayıncılık, İstanbul, 2002.

ŞAYLAN, Gencay., **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.

ŞENEL, Alaeddin., **Siyasal Düşünceler Tarihi - Tarihöncesinde, İlkçağda, Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş -**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

ŞENSES, Fikret., **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İletişim Yayınları, 2001.

TABB, William K., **Ahlaksız Fil - 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi -**, (Çev. Ercüment Özkaya), Epos Yayınları, Ankara, 2002.

TANİLLİ, Server., **Devlet ve Demokrasi - Anayasa Hukukuna Giriş -**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.

TEZİÇ, Erdoğan., **Anayasa Hukuku**, Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, İstanbul, 1997.

TILLY, Charles., **Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, (Çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

TİMUR, Taner., **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

TONAK, E. Ahmet, (Der.), **Küreselleşme - Emperyalizm Yerelleşme İşçi Sınıfı -**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

TOURAINÉ, Alain., **Modernliğin Eleştirisi**, (Çev. Hülya Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

UYGUN, Oktay., **Federal Devlet**, Çınar Yayınları, İstanbul, 1996.

WENT, Robert., **Küreselleşme - Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar -**, (Çev. Emrah Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2001.

YELDAN, Erınç., **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi - Bölüşüm, Birikim ve Büyüme -**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

YILDIZOĞLU, Ergin., **Globalleşme ve Kriz**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996.

YILMAZ, Gaye., *Kapitalizmin Kaleleri - I - IMF, WB ve AB -*, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu (Antimai) Web Sitesi, Erişim: 13.01.2003, [http:// www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm](http://www.antimai.org/kitap/kaptkal.htm)

YILMAZ, Gaye., **Kapitalizmin Kaleleri - II (WTÖ)**, Türkiye Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu Yayınları, İstanbul, 2001.

YÜKSEL, Mehmet., **Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001.

B) MAKALELER

ACAR, Mustafa., “Ekonomik, Siyasal ve Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl : 7, Sayı: 25-26, Kış-Bahar 2002

AKALIN, Gülsüm Özkan., “Dünya Ekonomisinde Yönetişim Arayışı: WTO”, **Globalizasyonun Yansımaları** içinde, (Ed. Uğur Selçuk Akalın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002

AKSOY, A. Şinasi., “Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 7, Sayı: 1, Ocak 1998

ALBAYRAK, Gökçen Coşkun., “Globalizasyon Süreci ve Az Gelişmiş Ülkeler”, **Globalizasyonun Yansımaları** içinde, (Ed. Uğur Selçuk Akalın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002

AMIN, Samir., “Yirminci Yüzyılın Ekonomi Politikası”, (Çev. Ali Tartanoğlu), **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 227, Mart-Nisan 2001

AŞKIN, Engin., “Amerika’nın Öteki Yüzü Açlık ve Sefalet”, 23.01.2003 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**

ATAÇ, Kuter., “Küreselleşme: Bir Değerlendirme”, **Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 1, 2000

AY, İsmail Cem., “Küreselleşme Sürecinde Bölgeselleşme Eğilimlerinin Dinamikleri”, **Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar** - içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002

AYDIN, Ali Rıza., “Yerelleşmenin Geleceği”, **Ada-Kentliyim Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997

AYDIN, Mehmet S., “Küreselleşmeye Genel Bir Bakış”, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme** içinde, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002

BANCROFTH - HINCHEY, Timothy., *Chatting About Iraq*, 17.03.2003 tarihli **Pravda Gazetesi**, Erişim: 18.03.2003, <http://english.pravda.ru>

BAYRAMOĞLU, Sonay., “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz 2002

BELGE, Murat., “Ulus-Devlet Süreci (1)”, 29.11.2002 tarihli **Radikal Gazetesi**

BORATAV, Korkut., “Ekonomi ve Küreselleşme”, **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme** içinde, (Haz. Işık Kansu), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997

BOXBERGER, Gerald - KLIMENTA, Harald., “Globalleşmenin On Yalanı”, (Çev. Mustafa Güney), **Globalleşme Bir Aldatmaca mı ?** içinde, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002

BOZKURT, Veysel., “Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar”, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü** içinde, (Der. Veysel Bozkurt), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000

ÇINAR, Menderes., “Küresel Sermaye ve Ulus Devlet Üzerine Etkileri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 62, Yaz-Güz 1993

ÇOBAN, Aykut., “Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz 2002

DEMİR, Gökhan Yavuz., “Küreselleşen Küreselleşme Retoriği”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 158, Haziran 2002

DEMİR, Gülten., “Küreselleşme Üzerine”, **A.Ü. SBF Dergisi**, Yıl: 56, Sayı: 1, Ocak-Mart 2001

DUMLUDAĞ, Devrim., “Globalizasyon, Osmanlı İmparatorluğu ve 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi”, **Globalizasyonun Yansımaları** içinde, (Ed. Uğur Selçuk Akalın), Donkişot Yayınları, İstanbul, 2002

DURGUN, Şenol., “Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus Devlet midir?”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, Kış 2000

DURUÖZ, C. Nil., “80’lerden Bugüne Yerellik”, **Ada-Kentliyim Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997

ERBAŞ, Hayriye., “Küçük Sevimli Dünya: Küreselleşme ve Bazı Yanılgılar”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000

ERDOĞAN, Mustafa., “Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme”, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme** içinde, **Ufuk Kitapları**, İstanbul, 2002

EROĞLU, Nadir., “Finansal Küreselleşme: Devletin Düzenleyici Rolü Üzerine Etkileri”, **Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar** - içinde, (Der. Altan Soyak), **Om Yayınevi**, İstanbul, 2002

EROĞUL, Cem., “Ulus Devlet ve Küreselleşme”, **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme** içinde, (Haz. Işık Kansu), **İmge Kitabevi Yayınları**, Ankara, 1997

ERÖZDEN, Ozan., “Ulus-Devlet’in Geleceği”, **Uluslararası Politika’da Yeni Alanlar Yeni Bakışlar** içinde, (Der. Faruk Sönmezoğlu), **Der Yayınları**, İstanbul, 1998

ERSOY, Melih - ŞENGÜL, Tarık., “Küreselleşme ve Yarışan Yerellikler”, **ODTÜ Beşinci Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi**, 12-14 Kasım 1997

ERTÜRK, Zafer., *Küresel Görünüş 2000 Raporu*, Erişim Tarihi: 01.05.2001, <http://www.antimai.org>

FARAZMAND, Ali., “Küreselleşme ve Kamu Yönetimi”, (Çev. Sevilay Kaygalak), **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 229, Temmuz- Ağustos 2001

FUKUYAMA, Francis., “Tarihin Sonu mu?”, (Çev. Yusuf Kaplan), **Tarihin Sonu mu?** içinde, (Der. Mustafa Aydın, Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara, 2002

GERAY, Cevat., “Kentleşme Sorunlarının Çözümü Açısından Küreselleşme, Özelleştirme, Yerelleşme ve Yerel Yönetimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 10, Sayı: 4, Ekim 2001

GÖRENEL, Zeki., “Karşıtlığın Küreselleşmesi: Neoliberal Dönemde Yeni Toplumsal Hareketler”, **Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar** - içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002

GÖYMEN, Korel., “Türkiye’de Yerel Yönetişim”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, Nisan 2000

GÜLER, Birgül Ayman., “Küreselleşme ve Yerelleşme - Yerel Altyapı Sektörü”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, Temmuz 1997

GÜNDOĞDU, İbrahim., “Yerel, Yerel Ölçek ve Siyasal Mücadele”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz 2002

HAN, M. A. Muktedir., “Glokal Siyasette Kimlik İnşası”, (Çev. Halil İbrahim Yenigün), **Globalleşme Bir Aldatmaca mı?** içinde, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2002

HELD, David., “Ulus-Devletin Çöküşü”, **Yeni Zamanlar - 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi** - içinde, (Der. Stuart Hall - Martin Jacques), (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995

HIRST, Paul - THOMPSON, Graham., *Küreselleşme ve Milli Devletin Geleceği*, (Çev. A. Selçuk Can), **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı: 5, Kasım -

Aralık 2001, Erişim: 23.09.2002, <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi5/0513.htm>

HOFFMANN, Stanley., “Clash of Globalization”, **Foreign Affairs**, Vol: 81, No: 4, July/August 2002

HUNTER, James Davison - YATES, Joshua., “Küreselleştirici Amerikan Dünyası”, **Bir Küre Bin Bir Küreselleşme - Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik** - içinde, (Ed. Peter Berger - Samuel P. Huntington), (Çev. Ayla Ortaç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003

KARAMAN, Zerrin Toprak., “Globalleşmede Çevre Faktörü ve Çevre Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 5, 1995

KARAMAN, Zerrin Toprak - ALTAY Asuman., “Yeni Dünya Düzeninde Global Yönetim”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 9, 1996

KAZGAN, Gülten., “Yeni Ekonomik Düzen Ne Getiriyor, Ne Götürüyor - Küreselleşme Maskesi”, **İTÜ Vakfı Dergisi**, Sayı: 29, Haziran 1999

KELEş, Ruşen., “Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarty) İlkesi ve Yerel Yönetimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 4, Sayı: 1, Ocak 1995

KEPENEK, Yakup., **Küreselleşmenin Ekonomik ve Sosyal Boyutları**, (Haz. Martin Setzer vd.), Sodev Yayınları, İstanbul, 1997

KEYDER, Çağlar., “Giriş”, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası** içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 1996

KEYDER, Çağlar., “Modernleşme ve Ulusal Kalkınmacılık”, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası** içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 1996

KILINÇ, Ramazan., “Küreselleşmeyi İnşa Etmek: Egemenliğin Dönüşümü Olarak Küreselleşme”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 25-26, Kış-Bahar 2002

KISSINGER, Henry., “Uluslararası Para Fonu Yarardan Ziyade Zarar Veriyor”, (Çev. Erdoğan Soral), **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXIV, Sayı: 222, Mayıs-Haziran 2000

KOZANOĞLU, Hayri., “Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002

MARCUSE, Peter., “Küreselleşmenin Dili”, (Çev. Ali Tartanoğlu), **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı: 229, Temmuz-Ağustos 2001

MURRAY, Robin., “Fordizm ve Post-Fordizm”, **Yeni Zamanlar - 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi** - içinde, (Der. Stuart Hall-Martin Jacques), (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995

NYANG, Süleyman., “Globalleşmenin Kavramsallaştırılması”, (Çev. Havva Karakaş Keleş), **Globalleşme Bir Aldatmaca mı?** içinde, İnkilab Yayınları, İstanbul, 2002

OKYAVUZ, Mehmet., “Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000

ÖZAKINCI, Cengiz., “Amerika-Irak Savaşı Değil; Dolar-Euro Savaşı”, 23.03.2003 tarihli **Aydınlık Haftalık Haber Yorum Dergisi**, Sayı: 818

ÖZEL, Mehmet., “Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme İlkesi Yerellik (Subsidiyaritaet)”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 9, Sayı: 3, Temmuz 2000

PAMUKÇU, Konuralp., “Küresel Isınma Örneğinde Uluslararası Ekolojik Yaklaşım - Uluslararası Politikada Yeni Bir Bakış”, **Uluslararası Politika’da**

Yeni Alanlar Yeni Bakışlar - içinde, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1998

SANTAMARIA, Yves., “Ulus-Devlet: Bir Modelin Tarihi”, **Uluslar ve Milliyetçilik** içinde, (Haz. Jean Leca), (Çev. Siren İdemen), Metis Yayıncılık, İstanbul, 1998

SARIBAY, Ali Yaşar., “Kültürel Bir Olgu Olarak Globalleşme”, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme** içinde, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2002

SOMEL, Cem., “Azgelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002

SOYAK Altan., “Küreselleşme, Teknoloji Politikası, Türkiye: Sınai Mülkiyet Hakları ve Ar-Ge Destekleri Açısından Bir Değerlendirme”, **Küreselleşme-İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**-içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002

ŞAYLAN, Gencay., “Küreselleşmenin Gelişimi”, **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme** içinde, (Haz. Işık Kansu) İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997

ŞENGÜL, Tarık., “Bir Mekansal Sabit Olarak Yerel Ölçek”, **Ada-Kentliyim Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 9, Mart-Mayıs 1997

ŞENGÜL, Tarık., “Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi”, **Küreselleşme - Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı** - içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000

TABB, William., “Küreselleşme Bir Sorun; Ama Asıl Sorun Sermayenin Gücü!”, (Çev. Ali Tartanoğlu), **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXV, Sayı : 226, Ocak-Şubat 2001

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim., “Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 3, Sayı: 10, Şubat-Mart-Nisan 2000

TONAK, E. Ahmet., “ÇTYA’nın Bağlamı: Küreselleşme ve Yabancı Sermaye”, **Küreselleşme - Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı** - içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002

TOPAL, Aylin., “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz 2002

TÖZÜM, Haluk., “Küreselleşme: Gerçek mi, Seçenek mi ?”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2000

TÜREL, Oktar - SOMEL, Cem., “Çok Taraflı Yatırım Anlaşması: Seattle’a Giderken”, **Küreselleşme - Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı** içinde, (Der. E. Ahmet Tonak), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000

TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi., “Pasta Tarifleri Üzerine Bir İnceleme: Küreselleşme ve Adalet”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002

ULAGAY, Osman., “Küreselleşme Nereye”, **Foreign Policy**, Güz 1999

YALINPALA, Jale., “Küreselleşmenin Emek Piyasası ve İstihdam Üzerindeki Etkileri”, **Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar**, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002

YAŞGÜL, Serhat., “Küreselleşme, Çokuluslu Şirketler ve Şirket Birleşmeleri: Dünya İlaç Endüstrisi Örneği”, **Küreselleşme - İktisadi Yönelimler ve Sosyopolitik Karşıtlıklar** - içinde, (Der. Altan Soyak), Om Yayınevi, İstanbul, 2002

YELDAN, Erinç., “Neo-Liberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirme”, **Praksis Dergisi**, Sayı: 7, Yaz-2002

YETİM, Nalan., “Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar: Ulusal - Yerel?”, **Doğu Batı Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 18, Şubat-Mart-Nisan 2002

YILDIZOĞLU, Ergin., “Fukuyama ve Liberalizm’in Çıkmazı”, **Globalleşme ve Kriz** içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

YILDIZOĞLU, Ergin., “Globalleşme, Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İşbölümü”, **Globalleşme ve Kriz** içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

YILDIZOĞLU, Ergin., “Globalleşme ve Emperyalizm”, **Globalleşme ve Kriz** içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

YILDIZOĞLU, Ergin., “İkinci Barbarlık Dönemi Ne Zaman Başladı?”, **Globalleşme ve Kriz** içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

YILDIZOĞLU, Ergin., “Özelleştirme, Demokrasi ve Ulusal Bağımsızlık”, **Globalleşme ve Kriz** içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

YILDIZOĞLU, Ergin., “Yeni Dünya Düzeni Ütopyası Dağılırken”, **Globalleşme ve Kriz** içinde, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1996

YILMAZ, Gaye., *Yönetişim, Evrensel Kültür*, Ocak 2002, Erişim: 17.02.2003, <http://www.antimai.org/mkl/gy02evrkult5.htm>

YILMAZ, Selim., *Bölgeselleşme Küreselleşme Karşısında Bir Alternatif mi? Yoksa Küreselleşmeyi Besleyen Bir Gelişme mi?*, **ODTÜ International Relations Conference Paper Series**, Erişim: 17.02.2003, <http://www.ir.metu.edu.tr/conference/papers.html>

WOLF, Martin., “Will The Nation-State Survive Globalization?”, **Foreign Affairs**, Vol: 80, No: 1, January-February 2001

Dr. Yildiz Oğlu
Doğu Batı Dergisi

ZAPÇI, Filiz Çulha., “Dünya Bankası’nın Küresel Pazar İçin Yeni Stratejisi: Yönetişim”, **A.Ü. SBF Dergisi**, Yıl: 57, Sayı: 3, Temmuz Eylül 2002

C) DİĞER KAYNAKLAR

Avrupa Bölgesel Özerklik Şartı, Erişim: 15.01.2003, <http://www.yerelnet.org.tr/uluslararasi/avrupakonseyanlasmasa2.php>

Avrupa Kentsel Şartı, Erişim: 15.01.2003, <http://www.yerelnet.org.tr/uluslararasi/avrupakonseyanlasmasa7.php>

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, Kabul Tarihi: 05.06.2003, Erişim: 23.06.2003, <http://www.antimai.org/ys/dyyatirimlar.htm>

Kemal Derviş Tarafından Açıklanan Ekonomik Program (14.04.2001), Erişim: 12.12.2002, http://www.belgenet.com/eko/dervis_140401.html

Küresel Görünüş 2000 Raporu, Erişim Tarihi: 01.05.2001
<http://www.antimai.org/rp/rpkgor2000.htm>

“Küreselleşmenin Dev Ortakları” başlıklı haber, 23.01.2003 tarihli **Cumhuriyet Gazetesi**

Şeker Kanunu Genel Gerekçe, Erişim: 13.04.2003, <http://www.belgenet.com/eko/seker.html>

UN World Investment Development Report 2002, Erişim: 14.01.2003, <http://r0.unctad.org/wir/pdfs/fullWIR02/pp85-114.pdf>